

ASLAN PROTOMLU BİLEZİKLER

Aybüke NACAR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Rainer M. CZICHON

Uşak

Haziran, 2019

ASLAN PROTOMLU BİLEZİKLER

Aybüke NACAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Rainer M. CZICHON

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2019

ÖZET

ASLAN PROTOMLU BİLEZİKLER

Aybüke NACAR

Arkeoloji Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2019

Danışman: Prof. Dr. Rainer M. CZICHON

MÖ 14. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyıl arasına denk gelen süreçte aslan protomlu bileziklerin Eski Yakınoğu'da nasıl bir gelişim gösterdiği incelenmektedir. Bu doğrultuda Marlık Mezar 36'dan aslan protomlu bilezik, Nimrud Mezar II ve Mezar III Tabut I'den aslan protomlu bilezik çifti, Van Müzesi'nden aslan protomlu tunç-altın bilezik, Ziwıye'den aslan motifli ve aslan protomlu bilezik, Gordion A Tümölüsü'nden aslan protomlu bilezik ile Toptepe Tümölüsü'nden aslan protomlu cam-altın bilezik çifti tespit edilmiştir. Birbirinden farklı olan bu yedi bileziğin hangi döneme tarihlendiği, kime ait oldukları, buluntu yerleri, yapım teknikleri ve aslan protomlarının stil özellikleri gibi konular karşımıza çıkmaktadır. Çalışma da özellikle stil özellikleriyle birlikte aralarındaki etkileşime bakılarak bir sonuca gidilmektedir. Tüm bunlar göz önüne alınarak yapılan bu çalışmada, Marlık, Mezar II, Mezar III Tabut I, Van Müzesi, Ziwıye, Gordion A Tümölüsü ve Toptepe Tümölüsü aslan protomlu bilezikleri incelenerek Eski Yakınoğu'da aslan protomlu bileziklerin tipolojisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Aslan, Stil, Bilezik*

ABSTRACT**LION PROTOME BRACELET**

Aybüke NACAR

Department of Archaeology

Social Sciences Institutes Uşak University, June 2019

Advisor: Prof. Dr. Rainer M. Czichon

In this paper the development of lion protome bracelets in the Ancient Near Eastern between the 14th and the 6th century BC will be examined. For the reason a lion protome bracelet from tomb 36 at Marlík, a pair of lion protome bracelets from Nimrud Tomb II and Tomb III Coffin I, a lion protome bracelet made of bronze and gold by the Museum of Van, lion motif and a lion protome bracelet from Ziwiye, a lion protome bracelet from the Tumulus A at Gordion and a pair of blue glass bracelets with golden lion protomes were identified. The comparison of the seven bracelets, which are quite different from each other, will include the questions of their dating, their ownership, their findspot, their manufacturing techniques and the characteristics in style. The study also specifically come to a conclusion by looking at their interaction with style properties. In the conclusion of this study the styles of the seven bracelets from, In this study, Marlík, Tomb II, Tomb III Coffin I, Museum of Van, Ziwiye, Gordion A Tumuli and Toptepe Tumuli lion protome bracelets will be compared in detail. The results will put forth the typology of the bracelets.

Keywords: *Lion, Style, Bracelet*

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Arkeoloji Ana Bilim / Ana Sanat Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı
164048006 No'lu öğrencisi **Aybüke NACAR**'ın "**Aslan Protomlu Bilezikler**" adlı tezi
27 / 06 / 2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim
Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak
değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Prof. Dr. Rainer M. CZICHON	
Üye	: Prof. Dr. Birol CAN	
Üye	: Doç. Dr. Fulya DEDEOĞLU KONAKÇI	
Üye	:	
Üye	:	

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Öncelikle tez çalışmamda beni aslan protomlu bileziklere yönlendiren, bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Rainer M. Czichon'a teşekkür ederim. Urartu çalışmam sırasında bilgilerini başvurduğum ve kütüphanesini benimle paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Yılmaz'a, yine Urartu çalışmam sırasında gerekli olan fotoğraf ve çizimleri kendi arşivinden benimle paylaşan Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa'ya, araştırmam sırasında karşılaştığım bir sorun hakkında görüşlerine danıştığım Yervand Grekyan hocama teşekkür ederim.

Araştırmam için gerekli olan kaynaklara ulaştığım ve misafirhanesinde ağırlandığım Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne ayrıca teşekkür ederim.

Eğitim hayatım süresince maddi ve manevi her konuda bana destek sağlayan, her zaman yanımda olan annem Aydan Kurt başta olmak üzere tüm aileme sonsuz teşekkür ederim.

Aybüke NACAR

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Aybüke Nacar
 Doğum Yeri ve Tarihi : 10.12.1992
 Lisans Öğretimi : Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı
 Yüksek Lisans Öğretimi : Uşak Üniversitesi Arkeoloji Bölümü
 Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
 Bilimsel Faaliyetleri : 18.01.2017, Uşak Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Lisansüstü Öğrenci Çalıştayı, “MÖ 1. Binyıla Kadar Anadolu’da Aşık Kemiği’nin Rolü”

2017, Yüze Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak adlı kitabın Düzenleme Kurulu Üyesi, ed. R.M. Czichon, Ş. Söyler, B. Can ve İ. Çavuş, İstanbul: Zero Books.

17.05.2018, Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Yerleşim Arkeolojisi Sempozyum Serisi VII: Uyum ve Direnç, “Güre-İkiztepe Tümülüs Buluntuları Üzerinden Pers Hâkimiyeti”

30.01.2019, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, “Anadolu’da Aşık Kemiğinin Rolü”

2019, Gelecek Vizyonlar Dergisi, “Batı Anadolu’da Aslan Protomlu Bilezikler”

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : 2011 yılı Tesco Kipa A.Ş. Satış Elemanı
 2013 yılı Yeşilova Höyük Kazısı
 2014 yılı Beycesultan Höyük Kazısı
 2015 yılı Beycesultan Höyük Kazısı
 2015 yılı Konya Ereğli Yüze Araştırması
 2017 yılı Oymaağaç Höyük Kazısı
 2018 yılı Uşak Protohistorik Dönem Yüze Araştırmaları

Projeler:

İletişim

e-posta adresi : aybkncr@gmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	V
ÖNSÖZ	VI
ÖZGEÇMİŞ	VII
TABLolar LİSTESİ	X
HARİTALAR LİSTESİ	XI
RESİM LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TAKI SANATINDA BİLEZİK	2
1.1. BİLEZİK YAPIM TEKNİKLERİ	4
1.1.1. Döküm.....	4
1.1.2. Metal Levha	4
1.1.3. Kalıp/Kalıp Baskı.....	5
1.1.4. Kaplama/Sıvama	5
1.1.5. Boncuk Tel.....	6
1.1.6. Zincir	6
1.1.7. Kazıma ve Çalma Tekniği.....	7
1.1.8. Kakma	7
1.1.9. Granülasyon	8
1.1.10. Lehim	8
2. BÖLÜM: ESKİ YAKINDOĞU'DA ASLAN BETİMİ	9
3. BÖLÜM: ASLAN PROTOMLU BİLEZİKLER	11
3.1. DÖNEMLER.....	11
3.1.1. Marlık	11
3.1.2. Asur	12
3.1.3. Urartu.....	14
3.1.4. Frigya.....	17
3.1.5. Lidya.....	19

3.2. BİLEZİKLER.....	20
3.2.1. Mezar 36'dan Aslan Protomlu Bilezik.....	20
3.2.2. Nimrud Mezar II'den Aslan Protomlu Bilezik Çifti	21
3.2.3. Nimrud Mezar III'den Aslan Protomlu Bilezik Çifti.....	24
3.2.3.1. Mezar II ve Mezar III Aslan Protomlu Bilezik Çifti Karşılaştırması	26
3.2.4. Van Müzesi'nden Aslan Protomlu Tunç-Altın Bilezik.....	28
3.2.5. Ziwiye'den Aslan Motifli ve Aslan Protomlu Bilezik	31
3.2.6. Gordion A Tümülüsü'nden Aslan Protomlu Bilezik	35
3.2.7. Toptepe Tümülüsü'nden Aslan Protomlu Cam-Altın Bilezik	41
SONUÇ	50
TABLO	58
HARİTA	62
RESİMLER	65
KAYNAKÇA	88

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Ekrem Akurgal'ın Urartu Aslan Stil Özellikleri Üzerinden Dönemlendirme Çalışması, s. 58.

Tablo 2a-b: Aslan Protomlu Bilezikler, s. 59-60.

Tablo 3: Aslan Protomlarının Stil Özellikleri, s. 61.

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Marlık Tepe Konumu, s. 62.

Harita 2: Nimrud Konumu, s. 62.

Harita 3: Ziwiye Konumu, s. 63.

Harita 4: Gordion A Tümülüsü Konumu, s. 63.

Harita 5: Güre Tümülüsleri Sahası ve Toptepe Tümülüsü Konumu, s. 64.

RESİM LİSTESİ

- Resim 1a-b-c-d:** Bilezik Çeşitleri, s. 65.
- Resim 2:** Metal Levha Tekniği, s. 66.
- Resim 3:** Kalıp/Kalıp Baskı Modeli, s. 66.
- Resim 4:** Kaplama/Sıvama Tekniğine Örnek, s. 66.
- Resim 5:** Boncuk Tel Yapımı, s. 67.
- Resim 6:** Zincir Çeşitleri, s. 67.
- Resim 7:** Kazıma Tekniği, s. 68.
- Resim 8:** Çalma Tekniği, s. 68.
- Resim 9:** Granülasyon, s. 68.
- Resim 10:** Lehim, s. 69.
- Resim 11:** Tanrıça İnanna, s. 69.
- Resim 12:** Çatalhöyük'ten Ana Tanrıça Figürinis, s. 70.
- Resim 13:** Aslankaya Anıtı, s. 70.
- Resim 14:** Tell Harmal'dan Terakota Aslan Heykeli, s. 71.
- Resim 15:** Boğazköy Aslanlı Kapı, s. 71.
- Resim 16:** Ashurbanipal Aslan Avı Rölyefi, s. 72.
- Resim 17:** Geç Hitit Dönemi Aslan Rölyefi, s. 72.
- Resim 18:** Aslan Betimli Yüzüğe Örnek, s. 73.
- Resim 19:** Malık Tepe Mezarlık Alanı, s. 73.
- Resim 20:** Nimrud Kuzeybatı Sarayı, s. 74.
- Resim 21:** Nimrud Mezar I-IV Konumu, s. 75.
- Resim 22:** Marlık Mezar 36, s. 76.
- Resim 23a-b:** Mezar 36'dan Aslan Protomlu Bilezik, s. 76-77
- Resim 24:** Nimrud Mezar II, s. 77.

Resim 25: Mezar II'den Aslan Protomlu Bilezik Çifti, s. 78.

Resim 26: Nimrud Mezar III, s. 78.

Resim 27: Nimrud Mezar III Tabut I, s. 79.

Resim 28: Nimrud Mezar III Tabut I Detay, s. 79.

Resim 29: Mezar III Tabut I Aslan Protomlu Bilezik Çifti, s. 80.

Resim 30a-b-c: Van Müzesi'nden Aslan Protomlu Tunç-Altın Bilezik, s. 80-81.

Resim 31a-b-c: Ziviye'den Aslan Motifli ve Aslan Protomlu Bilezik, s. 82-83.

Resim 32: Gordion A Tümülüsü, s. 83.

Resim 33: Gordion A Tümülüsü'nden Aslan Protomlu Bilezik, s. 84.

Resim 34: Toptepe Tümülüsü, s. 84.

Resim 35a-b-c: Toptepe Tümülüsü'nden Aslan Protomlu Cam-Altın Bilezik Çifti, s. 85-86.

Resim 36: Cam Bilezik Yapımında Kullanılan Dikişli Teknik, s. 86.

Resim 37: Cam Bilezik Yapımında Kullanılan Dikişsiz Teknik, s. 87.

Resim 38: Sardes PN Sektörü, s. 87.

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar tarafından kullanılmış olan takılar, işlevleri ve buldukları alanlar gibi sebeplerden dolayı arkeoloji biliminin araştırma konusu olmuştur. Aslan protomlu bilezik adlı bu tez çalışmasının ana konusunu oluşturan bilezik formu da bu buluntu grubuna dâhil olmaktadır. Bileziklerin yapımında, diğer takılarda da olduğu gibi maden, taş, cam vb. farklı materyaller kullanılmış ve üzerlerine çeşitli işlemler ile eklentiler yapılmıştır. Yapılan eklentilerin bir kısmını hayvan bitimleri oluşturmaktadır. Bu hayvan bitimleri arasında aslan, yılan ve değişik tipte hayvanlar bulunmaktadır.

Diğer takılar gibi bilezikler de üretildiği dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını yansıtmaktadır. Eski Yakınoğu'da MÖ 14. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında aslan protomlu bileziklerde bu yansımaların nasıl olduğu bilinmemektedir. Ayrıca yapıldığı farklı dönemlerde ve kültürlerde nasıl çeşitlilik gösterdiği, aslan protomlarında görülen değişiklikler de bilinmemektedir. Bu doğrultuda Eski Yakınoğu'da bulunmuş ve MÖ 14. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyıl arasına tarihlendirilen Marlık Mezar 36'dan aslan protomlu bilezik, Nimrud Mezar II ve Mezar III Tabut I aslan protomlu bilezik çifti, Van Müzesi'nden Urartu aslan protomlu bilezik, Ziwıye'den aslan motifli ve aslan protomlu bilezik, Gordion A Tümülüsü'nden aslan protomlu bilezik ile Toptepe Tümülüsü'nden aslan protomlu bilezik çifti ele alınacaktır. Böylece ele alınan yedi farklı aslan protomlu bileziklerin gelişim süreçlerinin tanınması ve bileziklerdeki aslan protomlarının dönemler içerisindeki değişimleri göz önüne alınarak tipolojik açıdan değerlendirilmesi yapılacaktır.

Çalışma ilk olarak bileziğin tanıtımı takı sanatında ki yeri ve kaç çeşit bilezik olduğu ile başlamaktadır. Daha sonra ele alınan yedi bileziğin yapım teknikleri üzerinden, genel anlamda bileziklerin yapım tekniklerinin tanımı yapılmaktadır. Bir sonraki bölümde, bileziklerde kullanılan aslan protomlarından yola çıkarak, aslan betiminin Eski Yakınoğu'da neyi ifade ettiği ve önemi konu alınmaktadır. Çalışmanın ana bölümünde ise Eski Yakınoğu'da MÖ 14. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyıl arasına tarihlenen Marlık, Asur, Urartu, Frigya ve Lidya aslan protomlu bilezikleri ele alınmaktadır. Bu bölümde bileziklerin buluntu yeri, kime ait olduğu, tarihleri, üretim yeri sorunsalı, tanıtımları ve aslan protomları üzerindeki stil özelliklerinden bahsedilmektedir. Sonrasında yazılan sonuç bölümünde ise aslan protomlu bilezikler

tek tek ele alınıp diğer bilezikler ile bir karşılaştırılması yapılmaktadır. Bununla birlikte özellikle aslan protomlarının stil özellikleri karşılaştırılıp aralarındaki örüntü ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

1. BÖLÜM: TAKI SANATINDA BİLEZİK

Günümüzden 30 bin yıl kadar önce Üst Paleolitik Çağ'dan itibaren¹ kullanımı devam eden takı, insanların çevresindeki doğayı tanınması ve doğayı hayatlarının bir parçası haline getirmeleri ile birlikte ortaya çıkmışlardır. İnsanlar çevresinde ki doğanın işleyişi ile ilgili anlam veremedikleri gelişmeleri doğaüstü olaylar ve tanrılar ile bağdaştırmışlardır. Dolayısıyla doğanın her bir parçasını işlevsel hale getirerek yaptıkları takıların süs eşyası olarak kullanılmasının yanı sıra çok farklı anlamlar yüklenerek de kullanımını bizlere göstermektedirler². Bunun yanı sıra takı üzerine yapılan çeşitli semboller veya motiflerde takıların çok daha üstün amaçlara hizmet ettiğini bizlere göstermektedir.

Takının sözlük anlamına bakıldığında hemen hemen aynı olsa da iki farklı anlam içeren tanımlama karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki evlenen veya nişanlanan kişilere armağan olarak verilen yüzük, bilezik, küpe gibi şeylerin tümüdür. İkinci tanımlama ise kadınların ziynet eşyasıdır³. Bu tanımlama her ne kadar bir cinsiyete yönlendirilmiş olsa da erkeklerin de takıyı kullandıkları bilinmektedir. Dolayısıyla takıyı tanımlarken sadece bir cinsiyete bağlamamız doğru değildir. Takının sözlük içerisinde ki tanımının yanı sıra farklı tanımlamaları da mevcuttur. Farklı malzeme ve teknikler ile estetik kaygı sonucunda ortaya çıkan ve insan vücudunun çeşitli yerlerine takılan süsleme unsurlarıdır⁴ şeklinde bir tanımlama bulunmaktadır. Bir başka tanımlama ise süsleme, form ve malzeme üçgeninin oluşturduğu bir düzen olduğu şeklindedir⁵. Tüm bu tanımlamalar bize göstermektedir

¹ Altan Türe ve Mehmet Yılmaz Savaşın, *Kuyumculuğun Doğuşu* (İstanbul: Goldaş Kültür Yayınları, 2000), s.26.

²Özgül Sokullu, "Antik Dönem Ege Kültüründe Takı Sanatı: İzmir Arkeoloji Müzesi Takı Koleksiyonundan Örnekler", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2003), s. 1.

³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b741489618be4.45586395, 15.08.2018

⁴ Alaybey Karoğlu ve Sema Kara, "Estetik Bir Objeye Olarak Takı", *İdil Dergisi*, Cilt-Sayı: 3-13 (2014),s. 71.

⁵ TC Milli Eğitim Bakanlığı, *Tarihsel ve Kültürel Takılar*, Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi, (Ankara: 2008).

ki, takıya yüklenen anlamlar çeşitlilik gösterdiği gibi takının tanımlanması da bu doğrultuda çeşitlilik kazanmaktadır.

Çeşitli süs taşlarından, madenlerden, kemik gibi materyallerden yapıldığını bildiğimiz takılar, sözsüz iletişim araçları olarak kabul edilmektedir. Takının değeri bir toplumun ne çeşit materyalleri değerli gördükleri, takıya ne kadar anlam yükledikleri ve bununla birlikte estetik kaygıları ile doğru orantılı olarak görülmektedir. Takı her ne kadar bir toplumun kültürünü, üretim şekillerini ve bunları kullanım biçimindeki mesajları verse de aynı zamanda bunları kullanan kişilerin kimliklerini de yansıtmaktadır. Dolayısıyla takı, formu, malzemesi ve üretim şekli ile ortaya çıktığı toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan ne durumda olduğunun birer göstergesidir⁶. Kimi zaman güç kimi zaman ritüel gibi çeşitli amaçlara hitap eden takılar, hayatımızın vazgeçilmez parçaları olmaya devam etmektedirler.

Takı ürünlerinin dini amaçlardan ayrı olarak süs eşyası olarak kullanımında bilezikler ilk akla gelen eserler olarak görülmektedir. Bileziğin, bileğin veya kolun etrafına takılan sert veya esnek bir süsleme ürünü⁷ ve bileğe süs için takıldığı belirtilen halka⁸ olarak tanımlamaları mevcuttur. Kadınların ve erkeklerin tercih ettiği bir süs eşyası olan bilezik, ilk olarak organik malzemelerden, daha sonra obsidyenden ve metalin biçimlendirilmesiyle birlikte bakır, altın, gümüş gibi materyallerden üretilmişlerdir. Bilezik kendi içerisinde birkaç temel türe ayrılmaktadır. Halka bilezikler, sarmal bilezikler, uçları açık bilezikler, uçları hayvan biçimli bilezikler şeklinde dört türünün olduğu tespit edilmiştir⁹ (**Resim 1a-b-c-d**). Çalışmanın ana temasını oluşturan aslan protomlu bileziklerin uçları açık bilezikler üzerine yapılması bu türler içerisinde uçları açık bilezikler ve özellikle uçları hayvan biçimli bilezikler kategorisine girmektedir. Uçları açık bilezikler ince uzun bir çubuğun bükülerek halka şekline getirilmesiyle oluşmaktadır. Bileziği takacak kişinin kolunu rahatsız etmemesi için uçları küt şeklinde yapılmaktadır. Üzerine çeşitli bezemelerin eklenebildiği bilezik, takacak kişinin bileğine göre ayarlanabilmektedir. Uçları açık bileziklerin uçlarına yerleştirilen hayvan betimlemeleri uçları hayvan biçimli bilezikler adlı bir

⁶ Pelin Demirtaş, “Takı Kültürü ve Tasarımı Üzerine Bir Araştırma”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1996), s. 1-16.

⁷ Oppi Untracht, *Jewellery Concepts and Technology* (New York: Doubleday & Company, 1982), s. 775.

⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c99f39d6c0087.04451633, 26.03.2019

⁹ Halil Tekin, *Madeni Eser Tipolojisi* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018), s. 148-154.

bilezik türünü ortaya koymaktadır. MÖ 1. binyılın başlarından günümüze kadar varlığını sürdüren uçları hayvan biçimli bileziklerde, üzerlerindeki hayvanlar da doğal natüralistik bir betim görüldüğü gibi oldukça stilize yapılmış hayvan betimlemeleri de görülmektedir¹⁰.

1.1. BİLEZİK YAPIM TEKNİKLERİ

1.1.1. Döküm

Metalin yüksek derecedeki ısı ile sıvı hale getirilmesinin ardından elde edilmek istenilen ürün için hazırlanan kalıplara dökülmesi sonucu yapılan işleme dökümcülük denilmektedir. Dökümcülükte gerekli olan sıvının yanı sıra sıvının döküleceği kalıplar taş, ağaç veya kilden yapılmaktadırlar. Bu kalıplar içerisinde dökümü gerçekleştirilen ürünün üzerinde kalan çapaklar ise bir eğe yardımıyla düzeltilmektedir. Bu noktada dökümü yapan ustanın beceresi çok önemlidir. Bununla birlikte uzmanlaşan ustalar istedikleri ürüne göre farklı döküm teknikleri uyarlamışlardır. Tek parçalı kalıpta döküm, çift parçalı kalıpta döküm, özlü döküm ve kaybolan modelli kalıpta döküm olmak üzere dört farklı teknik geliştirilmiştir¹¹.

Ele alınan bileziklere bakıldığında detaylı duruşları dört farklı teknik içerisinden en uygun tekniğin çift parçalı kalıpta döküm olabileceğini düşündürmektedir. Çift parçalı kalıpta döküm tekniğinde ortaya çıkarılacak eserin iki yüzü için iki kalıp kullanılmaktadır. Kalıpların içerisine istenilen eserin her iki yüzü son derece büyük bir ustalıklarla aynı konturda işlenilmesi gerekmektedir. Bunun için kolay işlenen bir malzemeden yapılacak eserin modeli çıkarıldığında eksiklikler görülerek hata oranı düşürülmektedir. İki kalıba işlenen eserin döküm esnasında kalıpların oynamasıyla bozulmasını engellemek için kalıpların yanına birbirlerine denk gelecek şekilde delikler açılmaktadır. Bu delikler perçinlenerek kalıbın oynamasını engellemektedir. Böylelikle kusursuz bir eser ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır¹².

1.1.2. Metal Levha

Metal levha, örs üzerine yerleştirilen külçenin çekiç ile dövülmesi sonucu meydana gelmektedir (**Resim 2**). Dövülme esnasında sertleşerek kırılğanlaşan levha, ısı ile yükseltiip suyla söndürülerek tavlınır. Böylece levha istenilen kalınlığa

¹⁰ Tekin, 2018, Ön. ver., s. 153-154.

¹¹ Halil Tekin, *Eski Anadolu Madenciliği* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015), s. 78-85.

¹² Aynı, s. 78-85.

gelesiyeye kadar bu işlem devam eder¹³. Bu işlem için yuvarlak ve düz çekiçler kullanılmaktadır. Külçenin metal levha haline getirilmesinden sonra istenilen incelik için levhalar deri, kumaş gibi tabakalar arasında dövülmektedir¹⁴.

1.1.3. Kalıp/Kalıp Baskı

Kabartma, Repoussé olarak bilinen bu teknikte metal çubuk şeklindeki kalıbın bir ucunda yer alan motifin düz ucundan çekiç ile vurularak metal levhanın üzerine motifin çıkması sağlanır¹⁵ (**Resim 3**). Bu işlemin gerçekleştirileceği yüzey olarak kullanılan örs çoğunlukla tahta, bitümen veya kum torbası benzeri malzemelerden oluşmaktadır. Alçak ve yüksek kabartma olarak kendi içerisinde ikiye ayrılan bu teknikte alçak kabartma, çekiçle vurulan levhanın zemini çökertmesi sonucu oluşur. Yüksek kabartma da ise eser istenilen şekle gelesiyeye kadar çekiçlenmeye devam edilir ve zemine herhangi bir müdahale de bulunmaz¹⁶.

1.1.4. Kaplama/Sıvama

Kaplama, tunç veya ahşap bir kalıp üzerine özellikle sıvaması olacak metal levhadan daha az kıymetli kalıp üzerine¹⁷ metal levhanın dövülerek veya sürtme yolu ile kaplanması sonucu oluşmaktadır¹⁸ (**Resim 4**). Metal levhanın kaplanacağı kalıbın gümüş veya bronz gibi metallerde metal levha bunların üzerine dövülerek yapılmaktadır. Kalıp cam gibi kırılabilir bir malzemeden olduğunda ise metal levha sadece ovularak dikkatli bir şekilde kaplanılır¹⁹. Kaplaması olacak metal levhanın ince olması eserin üzerine kaplanmasında büyük bir işçilik gerektirmektedir. Isı yardımı ile yumuşatılarak kaplanan levha eserin durumuna göre tüm yüzeye yapıldığı gibi kısmi yerlerine de yapılmaktadır²⁰. Eserin tercihine göre değişkenlik gösteren uygulaması yine istenilen esere göre ön ve arka olmak üzere iki kısımdan oluşturularak işlem bittiğinde lehimle de birleştirilmektedir²¹.

¹³ Reynold Alleyne Higgins, *Greek and Roman Jewellery* (London: Methuen and Co Ltd, 1961), s. 8.

¹⁴ Yıldız Akyay Meriçboyu, *Antikçağ'da Anadolu Takıları* (İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Müdürlüğü, 2001), s. 28.

¹⁵ Aynı. s. 28.

¹⁶ Tekin, 2015, Ön. ver., s. 101-102.

¹⁷ Jack Ogden, *Jewellery of the Ancient World* (London: Trefoil Books Ltd, 1982), s. 39; Meriçboyu, 2001, Ön. ver., s. 32.

¹⁸ Işık Bingöl, *Antik Takılar 'Anadolu Medeniyetler Müzesi'* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999), s. 28.

¹⁹ Higgins, Ön. ver., s. 31.

²⁰ Tekin, 2015, Ön. ver., s. 104.

²¹ Meriçboyu, Ön. ver., 2001, s. 32.

1.1.5. Boncuk Tel

Boncuk telin yapımından önce telin nasıl yapıldığına bakıldığında dört farklı teknik tespit edilmektedir. İlk metotta metal levhadan istenilen boyutta kesilen şerit taş veya bronz plaklar arasında yuvarlanarak yapılmaktadır. İkinci metotta istenilen boyuttaki metal şerit levha dövülerek tel elde edilmektedir²². Üçüncü metotta farklı boyutlarda delikler açılmış dörtgen biçimli kalın bir levha aracılığıyla yapılmaktadır. İki ucunda delikler bulunan levhanın bir ucu dar bir ucu geniş olarak yapılmıştır. Geniş uçtan sokulan metal şerit levha dar uçtan çıkarılarak istenilen boyutta tel elde edilmektedir²³. Dördüncü son metot ise içi boş veya boru tel yapımıdır. İçi boş telin yapımı için iki farklı teknik bulunmaktadır. İlk teknikte yapılmak istenilen tel için metal şerit levha sert bir cismin üzerinde ki oluğa yerleştirilip ileri geri şeklinde yuvarlatılması ve bu yapılırken şeridin boylarından çekilerek uzatılması sonucu oluşmaktadır. İkinci teknikte ise farklı boyutlarda delikler açılmış bir düzenek yardımı ile yapılmaktadır²⁴.

Boncuk tel ise tel oluşturulduktan sonra yapılan bir işlemdir. Boncuklu tel içinde iki farklı teknik kullanılmaktadır. İlk teknik, bir sonraki alt başlıkta anlatılacak olan granüllerin birbirlerine lehimlenmesi sonucu oluşmaktadır. İkinci teknik ise tek ağızlı alet ve çift ağızlı alet ile tel üzerine boncuk tel yapımı sağlanmaktadır²⁵ (**Resim 5**).

1.1.6. Zincir

Basit zincir, önceki bağlantıya bir tel kesitini önceki halkaya yerleştirip bükerek ve sonra uçlarını birbirine lehimleyerek yapılan bir dizi bağlantıdan oluşur. Basit zincirin aksine farklı çeşitlerde zincirlerde yapılmaktadır. Üç ayrılan bu formlardan ilki, basit formda yapılan ilk bağlantı eliptik bir şekilde sıkıştırılıp ikiye katlanarak oluşmaktadır. İkinci form ilk forma benzer fakat daha kompakt bir zincir olarak görülmektedir. Art arda gelen her bir bağ, önceki iki bağlantının ilmekli uçları boyunca geçirilerek yapılmaktadır. Bu forma çift loop-in-loop zincir yani çift ilmek içi ilmek zincir adı verilmektedir. Son formda bir tel çift loop-in-loop zincirinin çapraz

²² Higgins, Ön. ver., s. 14.

²³ Meriçboyu, Ön. ver., s. 33.

²⁴ Tekin, 2015, Ön. ver., s. 107.

²⁵ Ogden, Ön. ver., s. 42.

bağlanmasıyla oluşmaktadır. Böylece bir önceki formda yapılan iki tane yüz yerine dört, altı ve sekiz tane ana yüz yapılmaktadır²⁶ (**Resim 6**).

1.1.7. Kazıma ve Çalma Tekniği

Kazıma ve çalma teknikleri aynı teknikler gibi düşünülse de aslında benzer fakat farklı tekniklerdir. Şöyle ki, işlenecek eser iki teknikle de yapılabilmektedir. Fakat işleyiş tarzları farklılık göstermektedir. Kazıma tekniğinde keskin bir alet yardımıyla işlenecek eserin üzerine motif yapılırken aletin keskin olmasından dolayı metal levha kesilerek yapılmaktadır (**Resim 7**). Çalma tekniğinde ise kullanılan aletin küt uçlu olması nedeniyle motif verilirken metal levha sadece kenarlara itilmekte dolayısıyla kesim yapılmadan kabartma şeklinde devam edilmektedir²⁷ (**Resim 8**). Kazıma tekniğinde kullanılan alet obsidyen veya bakırdan yapılmış olduğu belirtilmektedir²⁸.

1.1.8. Kakma

Diğer ismiyle *frappé* olarak bilinen kakma tekniği, bir madeni eser üzerinde açılmış derin yivlerin içerisinin başka bir madde ile doldurulması işlemine denilmektedir. Süsleme tekniği olarak görülen bu teknikte asıl amaç madeni eser ile dolgu maddesinin birbirinden farklı renkleri oluşturmasıdır. Tekniğin yapılabilmesi için birkaç aşamadan geçilmektedir. İlk aşamada madeni eser üzerine yerleştirilecek olan dolgu maddesinin yerleştirileceği yere motifinin çizilmesidir. Daha sonra çizimlerin bulunduğu hat üzerine yivler açılmaktadır. Bu aşamada kazıma ve çalma tekniği kullanılabilir. Çalma tekniğinde oluşturulacak yivin içerisindeki metalin yanlara doğru itilip dolgu maddesi yerleştirildikten sonra çekiç yardımıyla düzeltilmektedir. Kazıma tekniğinde ise yiv için oluşturulacak boşluk kesilip atıldığı için yivin alt kısmı geniş üst kısmı dar şeklini almaktadır. Bu teknik ile dolgu maddesinin düşmesi engellenmektedir. Böylece kakma tekniği için kullanılan kazıma tekniği daha çok tercih edilmektedir²⁹.

²⁶ Higgins, Ön. ver., s. 13-16.

²⁷ Tekin, 2015, Ön. ver., s. 98.

²⁸ Bingöl, Ön. ver., s. 28.

²⁹ Tekin, 2015, Ön. ver., s. 104.

1.1.9. Granülasyon

Yüksek bir teknik beceri gerektiren granülasyon, lehimlenmiş değerli metal tanelerinin özellikle altın tanelerinin desen yapımı olarak kullanılma tekniğidir. Kabaca eşit büyüklüklerde kesilmiş küçük altın parçaları, kil bir potanın içerisine odun külü ile birlikte içi dolana kadar yerleştirilir. İçi dolan pota daha sonra kızgın bir ateşin üzerine getirilerek pota içine konulan küçük altın parçaları yuvarlak halini alır. Birbirlerinden ayrı kalmasını sağlayan odun külü pota soğuduğun da yıkanarak tanelerden arındırılır. Oluşturulan granüller eserin üzerinde süslenilmesi istenilen yere uygulanır³⁰ (**Resim 9**). Bununla birlikte eser üzerine bezeme olarak yapılan granüller küre, konik veya piramidal şekillerinde de görülmektedir. Küre şeklinde yapılan granüllerin ayrı bir tekniği yer almaktadır. Düz ve soğuk zemine sıvı halde olan metalin aniden dökülmesiyle metal küre şeklini almaktadır³¹. Böylelikle ince bir işçilik ile eserlerin üzerine bezemeler yapılmaktadır.

1.1.10. Lehim

Bilezikler için gerçekleştirilen tekniklerin en son işlemi olarak yapılan lehim tekniği, iki metalin birleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Bu teknikte birleştirilecek olan metallerden daha düşük erime noktası bulunan metal ile gerçekleştirilmektedir (**Resim 10**). Bu metallerin erimiş bakır veya çinko alaşımından olduğu bilinmekte ve modern kullanımında erimiş metal yelpazesine genişletilmiştir³². Sert veya yumuşak olarak sınıflandırılan lehim tekniğinde³³, lehim olacağı metalin birleştirilecek olan iki metal ile aynı renk olması dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Lehimin birleştirilecek olan iki metalin renginde olabilmesi için lehim metalinin içerisine başka metallerde konulmaktadır³⁴.

³⁰ Higgins, Ön. ver., s. 19.

³¹ Tekin, 2015, Ön. ver., s. 102.

³² Ronald F. Tylecote, *A History of Metallurgy* (İkinci Basım. London: Maney, 1992), s. 188.

³³ Higgins, Ön. ver., s. 33.

³⁴ Tekin, 2015, Ön. ver., s. 93.

2. BÖLÜM: ESKİ YAKINDOĞU'DA ASLAN BETİMİ

Gücü, cesareti, korkusuzluğu ve hâkimiyeti simgeleyen aslan, en azından Neolitik Dönem'den itibaren insanları etkilemeyi başarmışlardır³⁵. Aslan, Eski Yakındoğu³⁶ insanların etki alanına girerek mitoloji ve sanatlarında betim olarak yer edinmişlerdir. Aslan betimi, Mezopotamya'da MÖ 3. binyıl ile MS 21. yüzyıl arasında yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir³⁷. Mezopotamya mitolojisinde görülen aşk ve savaş tanrıçası İnanna'nın kutsal hayvanı aslandır. İnanna bir rölyef ya da mühür üzerinde betimlenirken aslan ile birlikte betimlenmektedir³⁸ (**Resim 11**). Anadolu inancında ise Anadolu'nun bereket tanrıçası olarak düşünülen Ana Tanrıça'nın da kutsal hayvanı olarak gösterilen aslan, Çatalhöyük yerleşiminde ortaya çıkan figürinde Ana Tanrıça'nın oturduğu tahtın iki yanında betimlenmektedirler³⁹ (**Resim 12**). Daha sonra bu inancın Friglerde görülmüş olması bu inancın Anadolu'da devam ettiğini göstermektedir. Frigler de Matar ya da Kybele olarak adlandırılan Ana Tanrıça, kaya anıtlarında kutsal hayvanı aslan olarak betimlenmektedir⁴⁰ (**Resim 13**).

Mezopotamya'da ve Anadolu'da da kullanılan aslan betimi, heykel, rölyef ve takılar üzerinde betimlemeleri yer almaktadır. Bu eserlere birer örnek ile açıklama getirilecektir. Heykel alanındaki çalışmalara, Güney Mezopotamya yerleşimlerden Tell Harmal'ın içerisinde yer alan tapınağın girişindeki, Larsa Dönemine tarihlenen pişmiş topraktan aslan heykelleri örnek oluşturmaktadır⁴¹ (**Resim 14**). Anadolu'da ise Hitit İmparatorluk Dönemi'ne denk gelen anıtsal aslan heykelleri, Hititlerin başkenti

³⁵ Konrat Ziegler ve Walther Sontheimer, *Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike in fünf Bänden*, Band 3 (München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1979), s. 705.

³⁶ Yakındoğu; Türkiye'nin Ege kıyılarından Orta İran'a ve Kuzey Anadolu'dan Kızıldeniz'e kadar genişleyen bir alanı tanımlamaktadır. Eski Yakındoğu'nun tarihi ise yazının MÖ 3. binyıl civarında ki kökeni ile başladığı, sonun da MÖ 539'da Mezopotamya hanedanının çöküşü ya da MÖ 331'da Büyük İskender'in Persleri yenmesiyle birlikte bittiği düşünülmektedir. (Bkz. Marc Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi: MÖ 3000-323*, Çeviren: Sinem Gül (İstanbul: Homer Kitabevi, 2018), s. 1-2.)

³⁷ Jeremy Black and Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols* (İkinci Basım. London: British Museum Press, 2003), s. 118.

³⁸ Aynı. s. 108-109.

³⁹ Oturan ana tanrıçanın iki eliyle tuttuğu hayvan başlarının leopar ya da aslan olarak yorumlanması mevcuttur; Clemens Lichter, *12.000 Yıl Önce Anadolu: İnsanlığın En Eski Anıtları, Vor 12.000 Jahren in Anatolien: Die ältesten Monumente der Menschheit* (Stuttgart: Badisches Landesmuseum Karlsruhe, 2007), s. 199.

⁴⁰ Lynn E. Roller, "Frig Dini ve Kült Uygulamaları", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, ed. Hakan Sivas ve Taciser T. Sivas (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), s. 144.

⁴¹ Eva Strommenger ve Max Hirmer, *Fünf Jahrtausende Mesopotamien* (Germany: Hirmer Verlag München, 1962), s. 89.

olan Boğazköy'ün girişlerini süslemektedir⁴² (**Resim 15**). Rölyefler üzerinde gösterilen aslan betimlemeleri Mezopotamya'da özellikle Yeni Asur rölyeflerinde yoğun olarak görülmektedir. En tanınmış aslan avı sahnelerinden biri olan Asur kralı Ashurbanipal'in aslan avı rölyefleri buna bir örnek teşkil etmektedir⁴³ (**Resim 16**). Anadolu'da aslan betimi yer alan rölyeflere örnek olarak Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen bir yüzünde yürüyen bir aslanın olduğu rölyef verilebilmektedir⁴⁴ (**Resim 17**). Bu örnekler ile birlikte aslan betimi, çeşitli metal eserlerde de görülmektedir. Metal eserler içerisinde yer alan takılar üzerinde kullanılan aslan betimine yüzük⁴⁵ (**Resim 18**) ve bileziklerde rastlanmaktadır. Mezopotamya için Nimrud Kraliçe mezarlarından çıkan aslan protomlu bilezikler örnek verilebilirken⁴⁶, Anadolu için de Güre-Toptepe Tümülüsü'nden aslan protomlu bilezik çifti örnek verilebilir⁴⁷.

⁴² Andreas Schachner, "Hattuša, Hitit İmparatorluğu'nun Başkenti", *Hittiter: Bir Anadolu İmparatorluğu*, ed. Metin Alparslan ve Meltem Doğan Alparslan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), s. 162.

⁴³ Julian Edgeworth Reade, "The Assyrian Royal Hunt", *I am Ashurbanipal: king of the world, king of Assyria*, ed. Gareth Brereton (London: Thames & Hudson, 2018), s. 53.

⁴⁴ Ekrem Akurgal, *The Art of the Hittites* (New York: Harry N. Abrams Inc., 1962), s. 133.

⁴⁵ Güre Tümülüsleri'den İkiztepe Tümülüsü'ne ait halka bitiminde aslan başları yer alan bilezik bir örnek oluşturmaktadır. (Bkz. İlknur Özgen ve Jean Öztürk, *Heritage Recovered: The Lydian Treasure*, Yayınlayan: Uğur Okman (İstanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture, 1996), s. 148, pl. 103.

⁴⁶ Muzahim Mahmoud Hussein, *Nimrud The Queens' Tombs*, Çeviren: Mark Altaweel ve McGuire Gibson (Michigan: Thomson-Shore, 2016), s. 20, pl. 72c.

⁴⁷ Özgen ve Öztürk, Ön. ver., s. 161, pl. 111.

3. BÖLÜM: ASLAN PROTOMLU BİLEZİKLER

3.1. DÖNEMLER

3.1.1. Marlık

Cheragh Ali Tepe olarakta bilinen Marlık Tepe, İran'ın Gilan eyaletindeki Elburz dağlarının kuzey yamacı, Sefid Rud Nehri'nin doğusunda bulunan Gohar Rud vadisinde yer almaktadır (**Harita 1**). Marlık Tepe, vadideki en büyük köy olan Nesfi'nin yaklaşık 700 m güneyinde bulunmaktadır⁴⁸.

Ekim 1961 ile Kasım 1962 yılları arasında Tahran Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü ve İran Arkeoloji Servisi tarafından kazılan Marlık Tepe, ilk bakışta bir doğal tepe görünümü verse de üç binyıllık bir mezarlık alanı ve çok değerli mezar hediyeleri içermektedir⁴⁹. Höyüğün tepesinde 53 tane mezar tespit edilmiştir (**Resim 19**). Bu mezarlar iyi organize edilmemiş kabaca ve dikkatsizce yapılmışlardır. Herhangi bir örüntünün yer almadığı mezarların yapımına tepe üzerinde ki dağınık ve kırılmış kayalar yardımcı olmuştur. Kayaların arasında yer alan toprağın derinliği mezarların yerleşmesini etkilemiştir. Böylece mezarlar için gerekli olan derinliğe bu sayede herhangi bir kesim işlemi yapılmadan ulaşılmıştır. Aynı kültürü temsil eden ve iki ya da üç yüz yıllık bir kullanımı olduğu düşünülen mezarlar boyutları, yapıları ve içindekilere bakılarak orta-boy dikdörtgen, küçük, düzensiz şekilli ve atların mezarları dört gruba ayrılmıştır. Mezarların içerisinde yer alan iskeletler ana kayadaki çatlaklar ve doğrudan yere konuldukları için iyi korunamamışlardır. Birkaç durumda kemik parçalarına ve ezilmiş bir kafatasına rastlanılmıştır. Zemine taş döşenerek konulan gömülerin kemikleri kaldığı tespit edilmiş fakat yine de kötü durumdadırlar. Dolayısıyla iskeletlerin bu kötü durumu mezarlarda gömüsü olan kişilerin cinsiyetlerinin belirlenmesini engellemektedir⁵⁰.

Marlık Tepe'de bulunan mezarların hepsi tek bir seviyede bulunmuştur. Mezarın içindeki buluntular nedeniyle bir kraliyet mezarlığı gibi görünen Marlık Tepe'de tek bir eşsiz kültürün kalıntıları yer almaktadır⁵¹. Karşılaştırılabilir en büyük nesne grubu olan çanak çömleklerin MÖ 13. yüzyıl ve MÖ 10. yüzyılları arasına

⁴⁸ Ezat O. Negahban, *Marlik: The Complete Excavation Report* (Philadelphia: The University Museum, 1996), s. 3.

⁴⁹ Ezat O. Negahban, "The Treasures of Marlık", *Archaeology*, Volume-Number: 18-2, (June 1965), s. 109.

⁵⁰ Negahban, Ön. ver., s. 14-16.

⁵¹ Ezat O. Negahban, *A Preliminary Report on Marlik Excavation: Gohar Rud Expedition: Rudbar 1961-1962* (Tehran: Offset Press, 1964), s. 17.

tarikhlenmesiyle birlikte Mezar 15'te yapılan karbon analizi sonucunun MÖ 1457 tarihini vermesi bu tarihlendirmelerin uyduğunu göstermektedir. Buradan yola çıkarak Marlık halkı MÖ 2. binyılın ikinci yarısında Elburz Dağları'nın dağlık bölgelerine yerleştiği ve ilerleyen birkaç yüzyıl boyunca da geliştiği görülmektedir⁵².

Bu tarihlendirmenin yanı sıra Ernie Haerinck, Gilan vadisinde yer alan yerleşimlerin çanak çömlek ve metal buluntularını tipolojik gruplar halinde düzenlemiş ve Demir I (MÖ 15./14.- 11. yüzyıl), II (MÖ 10.-9. yüzyıl) ve III (MÖ 8.- 7. yüzyıl) şeklinde üç evreye ayırmıştır. Haerinck'e göre Marlık Tepe'deki tüm mezarların inşası ve kullanımı Demir I'de gerçekleşmiştir⁵³.

3.1.2. Asur

İkinci binyılın başlarında uluslararası serbest ticaretin merkezi olarak tarih sahnesinde yer alan Asur, daha sonra Hurri-Mitanni Devleti'ne bağlı bir kent haline gelmiştir. MÖ 13. yüzyıla kadar süren bu durum Asur'un bölgede yükselişi ve söz sahibi olma süreciyle birlikte, MÖ 13. yüzyıldan itibaren kendi bağımsızlığını kurarak Babil ve Mari gibi krallıklarla birlikte bölgesel bir güç haline gelmiştir. Bağımsızlığını kurduktan sonra, MÖ 1. binyılın başından itibaren krallık ve imparatorluk konumuna yükselmiştir. Rakipsiz bir krallık olarak yükselen Asur, Orta Asur döneminde kaybedilen toprakların geri kazanılması ve güçlü bir krallığın temellerini oluşturulmaya çalışmıştır. Bu oluşumların gerçekleştiği MÖ 10. yüzyıl ve MÖ 7. yüzyıl sonu arasındaki yaklaşık 400 yıla yakın bir süreye Mezopotamya tarihinde "Yeni Asur" adı verilmektedir⁵⁴. Yeni Asur Krallığı, yaklaşık 400 yıllık egemenlik süreçlerinde Geç Hitit, Arami, İbrani, Hurri ve Mitanni gibi toplulukların yer aldığı bölgeleri ele geçirmiştir. Bu bölgeler sayesinde birçok ganimet ve insan gücünden yararlanan Asur, en güçlü oldukları MÖ 8. yüzyıl ve MÖ 7. yüzyıl arasında güneyde Basra Körfezi, doğuda İran'ın bir bölümü, kuzeyde Toros Dağları, batıda Suriye, Doğu Akdeniz sahilleri ve Mısır'a kadar sınırını çizmiştir⁵⁵.

⁵² Negahban, Ön. ver., s. 95.

⁵³ Ernie Haerinck, "The Iron Age in Gilan, Proposal for a Chronology", *Bronzeworking Centres of Western Asia, c.1000-539 BC*, ed. John Curtis (London & New York: Kegan Paul International, 1988), s. 65.

⁵⁴ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıçtan Perslere Kadar* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2006), s. 151.

⁵⁵ Kemalettin Köroğlu, "5. Ünite: Yeni Asur ve Yeni Babil Krallığı: Siyasi Tarih", *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, ed. Kemalettin Köroğlu (İkinci Basım. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013), s. 73.

Yeni Asur Krallığı döneminin başlaması II. Adad-nirari'nin (MÖ 911-891) sıkı denetimi ile birlikte oğlu II. Tukulti-Ninurta (MÖ 890-884) babasının izinden gitmesiyle devam etmiştir. Babadan oğula şeklinde krallık yöntemiyle ilerleyen Asur Krallığı'nda II. Tukulti-Ninurta'dan sonra krallığın başına geçen II. Aşurnasirpal⁵⁶'de (MÖ 883-859) babasının yapmış olduğu seferler ile devam etmiştir. Bununla birlikte öncüllerinden farklı olarak, başkenti Asur'dan Dicle ve Büyük Zap Irmakları'nın birleştiği yere yakın bir konumda⁵⁷ Niniveh'in yaklaşık 35 km güneyinde kalan Nimrud (Kalhu) kentine taşımıştır⁵⁸ (**Harita 2**).

Eski adı Kalhu modern adıyla Nimrud olarak bilinen yerleşim yeri II. Aşurnasirpal döneminde Asur İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olmuş ve yaklaşık 150 yılı kapsayan bir sürede başkent olarak kalmıştır. Yaklaşık 8 km uzunluğunda bir sur ile çevrelenen yerleşim 360 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. Elli sekiz adet kulesi ile birlikte tapınak ve saraylarıyla büyük bir şehir oluşturulmuştur⁵⁹.

Yerleşim içerisinde yapımına MÖ 878 yılında başlanılan⁶⁰ II. Aşurnasirpal tarafından inşa edilen ve ana kraliyet konutu olarak kullanılan Kuzeybatı Sarayı, yaklaşık 6,5 dönümlük bir alanı kapsamaktadır. Saray, Babanu⁶¹ (giriş) avlusu, idari alanı ve Bitanu⁶² (harem) alanı olmak üzere üç ana birime ayrılmaktadır⁶³ (**Resim 20**). 1989 yılında Bitanu alanında gerçekleştirilen kazılar sırasında dört adet mezar odasına

⁵⁶ Ashurnasirpal'in yazımı birçok kaynakta farklılık göstermektedir. Aşurnasirpal, Ashurnasirpal gibi (Bkz. Köroğlu, Ön. ver., s. 155.; Kathleen Rachel Maxwell-Hyslop, *Western Asiatic Jewellery: c. 3000-612 BC* (London: Great Britain, 1971), s. 232.) Kralın ismi orijinalde Aşşur-nāšir-apli şeklinde yazılmaktadır. (Bkz. A. Leo Oppenheim et. al. (ed.), *The Assyrian Dictionary, A: Part II*, Volume I (Chicago: The Oriental Institute, 1968), s. xix.)

⁵⁷ Michael Roaf, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9: Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Çeviren: Zülal Kılıç (İkinci Basım. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1996), s. 159-160.

⁵⁸ Joan Oates and David Oates, *Nimrud: An Assyrian Imperial City Revealed* (London: The British School of Archaeology in Iraq, 2001), s. 27.

⁵⁹ Hussein, Ön. ver., s. 3.

⁶⁰ Roaf, Ön. ver., s. 160-162.

⁶¹ Asurca bir kelime olan *Bābānū*, dış kısım, saray dışına yerleştirilen çalışanlar ve dış avlu gibi farklı anlamları mevcuttur. (Bkz. A. Leo Oppenheim et. al. (ed.), *The Assyrian Dictionary, B*, Volume 2 (Chicago: The Oriental Institute, 1965), s. 7).

⁶² Asurca bir kelime olan *Bitānu*, iç kısım, saray ve tapınak bölgesi içerisindeki belirli bir bina, bir duvar gibi farklı anlamları bulunmaktadır. (Bkz. Oppenheim et. al., 1965, Ön. ver., s. 36). Fakat Bitanu, Arapça'da kutsal ve haram kelime kökünden gelen kadınların yeri olarak adlandırılan harem olarak geçmektedir. (Bkz. Oates and Oates, Ön. ver., s. 36.)

⁶³ Oates and Oates, Ön. ver., s. 36.

rastlanılmıştır⁶⁴. Mezar I-IV olarak adlandırılan mezarlardan Mezar II ve Mezar III alanında aslan protomlu bilezikler ortaya çıkmıştır (**Resim 21**).

3.1.3. Urartu

MÖ 13. yüzyıldan MÖ 9. yüzyıla kadar geçen 400 yıllık süreç Urartu tarihinde “Beylikler Dönemi” olarak adlandırılmaktadır. Van Gölü ve çevresinde yaşayan beyliklerin, MÖ 9. yüzyılda kurulan krallığa dek Asur tehlikesi sırasında karşı bir güç birliği oluşturmaları nedeniyle döneme bu tanımlama yapılmaktadır. Bu dönem sonrasında gelen Urartu Krallığı, kendisine ait MÖ 832 yılına denk gelen ve ilk yazılı belge olan Madırburç Urartu’nun öncesinin sona erdiğini ve yeni bir dönem başladığını belirtmektedir. Başkenti Tuşpa (günümüzde Van Kalesi) olarak ilan edilen Urartu Krallığı, yeni bir siyasi güç ve askeri güç olarak burada kurulmuştur. MÖ 7. yüzyıla kadar süren krallık, Doğu Anadolu bölgesinde geniş bir alana yayılarak egemen altına almışlardır⁶⁵.

Urartular sanatı dinle düşüncenin, doğayla doğa ötesinin birleştiği bir kültür ürünü olarak ele almaktadırlar. Bunun olmasında ki en büyük nedenlerden biri Urartu Krallarının yönetimleri altındaki halkları birleştirmek için kullandıkları ifade aracını sanat olarak benimsemeleridir. Şöyle ki, krallığın tüm bölgelerinde görülen birbirinin benzeri sanat eserlerinin sanki tek elden bir buyruk ile belirlenmiş olabilmesidir. Buna bir örnek ise, Urartu takısında görülen bir özelliğin başka bir sanat ürünü olan kaya kabartmasında ki özellik ile aynı sanatsal yorum ve detaylara sahip olmasıdır⁶⁶.

Urartu’nun sanat ürünü olarak görülen takı sanatı, yaşadıkları bölge olan Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki maden yatakları ile gelişmesinde büyük rol oynamıştır⁶⁷. Doğu Anadolu’da yer alan altın, gümüş, kurşun, demir ve bakır maden yatakları ilk kez Urartular döneminde verimli olarak kullanılmıştır. Kullanılan bu maden yatakları ile birlikte pektoraller, amuletler, süs iğneleri, yüzükler, küpeler, bilezikler gibi daha birçok takının gelişmesini sağlamış ve Urartu çağının takı modasını bir nevi

⁶⁴ Farouk N.H. al-Rawi, “Inscriptions from the Tombs of the Queens of Assyria”, *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr (London: British Institute for the Study of Iraq, 2008), s. 119.

⁶⁵ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı* (İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1997), s. 12-47.

⁶⁶ Altan Türe ve Mehmet Yılmaz Savaşçın, *Anadolu Antik Takıları* (İstanbul: Goldaş Kültür Yayınları, 2002), s. 64.

⁶⁷ Rafet Çavuşoğlu, “Urartu Takıları”, *Aktüel Arkeoloji*, No: 30 (Kasım-Aralık 2012), s. 85.

çeşitlendirmiştir. Takı yapımında dövme ve döküm tekniğini kullanan Urartu toplumunda takıyı kadınlar, erkekler, çocuklar kısacası yöneticiden sıradan halka kadar herkes tarafından kullanıldığı söylenebilmektedir. Yöneticilerin ve ailelerine yapılması beklenen takıların merkezi atölyelerde üretildikleri söylene de⁶⁸ Urartu yazılı kaynakların ve görsel sanatların takıların üretimi ve zanaatkârları hakkında bilgi vermemesi Urartu takıları üzerine yazılan akademik çalışmalar içerisinde takıların üretim aşamaları ve zanaatkârlarının tam olarak değerlendirilememesine neden olmaktadır⁶⁹. Bununla birlikte takı sanatında kullanılan gümüş ve bronz takıların günlük hayatta kullanıldığı, altının ise takılar üzerindeki detaylı işçiliği nedeniyle törensel bir görünüme sahip olduğu belirtilmektedir⁷⁰.

Urartuların yerleşim alanlarında ve mezarlarında yapılan bilimsel kazılar ve kaçak kazılar ile ele geçmiş çok sayıda bilezik, Urartu'da yaygın olarak kullanıldıklarını göstermektedir⁷¹. MÖ 13-9. yüzyıllar arasına tekabül eden Beylikler Dönemi'nde altın, gümüş ve tunçtan yapılmış bilezikler Urartu bileziklerinin ilk örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır⁷². Demirden yapılan bilezikler ise sadece Beylikler Dönemi'nde üretilmişlerdir⁷³. Urartu bileziklerinin büyük çoğunluğu tunç oluştursa da tunçtan yapılan bileziklere kıyasla çok az görülen altın ve gümüşten bilezikler de yapılmıştır⁷⁴. Urartular tarafından yoğun olarak kullanılan bilezikler hem erkekler hem de kadınlar tarafından kullanılmışlardır⁷⁵ ve çoğunlukla iki kolda bir veya birden fazla takılarak kullanılmışlardır⁷⁶. Bu bilezikler açık uçlular ve halka biçimliler olarak ikiye ayrılmıştır⁷⁷. Açık uçlu bileziklerin uç kısımları hayvan başlı olarak görülmektedir. Stilize olarak yapılan bu hayvan başlı uçlar panter, yılan, ejder ve aslan şeklindedir. Genellikle aslan başı stilize edilerek panter ya da ejdere

⁶⁸ Rafet Çavuşoğlu, "Urartu Takıları", *Urartu: Doğu'da Değişim*, ed. Kemalettin Köroğlu ve Erkan Konyar (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), s. 250.

⁶⁹ Çavuşoğlu, Kasım-Aralık 2012a, Ön. ver., s. 85.

⁷⁰ Türe ve Savaşçın, 2002, Ön. ver., s. 64.

⁷¹ Altan Türe, *Dünya Kuyumculuk Tarihi 1: Takının Öyküsü*, Cilt: 1 (İstanbul: İstanbul Kuyumcular Odası Yayınları, 2006), s. 135.

⁷² Oktay Belli, "Urartu Krallığının Tarihçesi", *Urartu: Savaş ve Estetik*, ed. Filiz Özdem (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), s. 166.

⁷³ Türe, 2006, Ön. ver., s. 90.

⁷⁴ Belli, 2003, Ön. ver., s. 166.

⁷⁵ Çavuşoğlu, 2011, Ön. ver., s. 251.

⁷⁶ Davut Yiğitpaşa, *Arkeolojik Veriler ve Müze Buluntuları Işığında Urartu Madeni Bilezikleri*, (ISSN: 1307-9581),

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt9/sayi42_pdf/3sanattarihi_arkeoloji_cografya/yigitpasa_davut.pdf, (18.01.2019).

⁷⁷ Çavuşoğlu, 2011, Ön. ver., s. 251.

benzetildiği söylenmektedir⁷⁸. Ayrıca özellikle aslan ve ejder başlı bileziklerin olasılıkla krallığın simgesi olarak düşünülmektedir ve yüksek sınıflar tarafından kullanılmış olabileceği belirtilmektedir⁷⁹.

Aslan figürü, Urartu sanatında yoğun olarak ve sevilerek kullanılmıştır. Hemen her dönemde karşımıza çıkan aslan, gücün ve korumanın simgesi olarak Antik Yakındoğu kültürlerinde görülmüştür. Bununla birlikte aslanın Urartular için farklı bir önemi bulunmaktadır. Aslan, Urartu panteonunun baş tanrısı Tanrı Haldi'nin kutsal hayvanıdır. Urartu sanatında aslan betimlemeleri iki farklı şekilde görülmektedir; kazıma ve kabartma yöntemleriyle kalkan, kemer, miğfer, sadak, sunak bezemelerine işlenmesi ve taş, metal, fildişi gibi malzemelerden yapılan plastik eserlerdir. Tüm bunlar göz önüne alındığında, aslanlar kükrer gibi ve oturur veya ayakta durur şekilde betimlendikleri görülmektedir⁸⁰. Urartu bilezikleri üzerinde betimlenen aslan başları, MÖ 9-8. yüzyıllarda canlıymış gibi oldukça ayrıntılı işlenmişlerdir. MÖ 7. yüzyıldan itibaren ise aslan başları gittikçe stilize olmaya başlamıştır⁸¹.

Urartu aslan betimlemelerinin stil özellikleri ile ilgili detaylı bir araştırmayı Ekrem Akurgal yapmıştır. Yaptığı çalışma içerisinde aslan betimlemelerinin stil özelliklerine bakarak bunları üçe ayırmıştır. Böylece Urartu aslan betimlemeleri üç farklı şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Akurgal'ın belirlediği stil özellikleri; Eski Urartu Stili veya Bukle-Küçük Halka Stili (MÖ 780-685), Orta-Merkez Urartu Stili veya Olgun Stil (MÖ 685/645-605) ve Geç Urartu Stili veya Kübik Stil (MÖ 645/605-580) olarak karşımıza çıkmaktadır⁸². Ele alacağımız Urartu aslan protomlu bileziklerin stil özellikleri Akurgal'ın yapmış olduğu çalışma ile karşılaştırılarak ortaya konulacaktır.

Urartu'nun aslan protomlu bileziklerine bakıldığında iki farklı bileziğin ele alması uygun görülmüştür. Şöyle ki, Urartu'ya ait aslan protomlu bileziklerin büyük bir çoğunluğu oldukça stilize yapılmışlardır. Dolayısıyla bileziklerin protomlarının aslan olup olmadığı her zaman göreceli bir kavram olmuştur. Bu doğrultuda ele alınan

⁷⁸ Belli, 2003, Ön. ver., s. 168.

⁷⁹ Necla Arslan Sevin, "Urartu Takı Sanatı", *Arkeoatlas: Yaşayan Geçmişin Dergisi*, Sayı: 4 (2006), s. 108.

⁸⁰ Mehmet Işık ve Oğuz Aras, "Ayanis Aslanı", *Havva İşkan'a Armağan*, ed. Erkan Dündar, Şevket Aktaş vd., (İstanbul: Ege Yayınları, 2016), s. 432.

⁸¹ Belli, 2003, Ön. ver., s. 168.

⁸² Ekrem Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968), s. 56-63.

iki farklı aslan protomlu bilezik aslanların detaylı olarak verilmesi ile birlikte bileziğin genel çerçevesinin de farklı olduğu görülmektedir. Van Müzesi'nden ve Ziviye'ye ait aslan protomlu bilezikler detaylı bir şekilde incelenecektir.

3.1.4. Frigya

Büyük bir uygarlık olarak Anadolu'da karşımıza çıkan Friglerin, Anadolu'ya ne zaman geldikleri tartışma konusudur⁸³. Fakat kesin olarak görülen Friglerin Orta Anadolu'da yaklaşık 300 yıl boyunca hâkim konumda oldukları ve MÖ 9.-7. yüzyıllar arasında Gordion (Yassıhöyük-Polatlı) merkez olmak üzere Ankara çevresi, Kızılırmak Nehri'nin doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir; kuzeyde Samsun; güneyde Niğde ve Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası; batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya; kuzeybatıda ise Bandırma'ya kadar yayılımının tespit edilmesidir⁸⁴. Friglerin nereden geldiklerini Antik Çağ yazarları olan Herodotos ve Strabon'nun kitaplarından hemen hemen öğrenebilmekteyiz. Antik Çağ yazarlarına göre Frigler, Makedonya ve Trakya'dan Boğazlar yolu ile Anadolu'ya göç eden Trak boylarından biridirler. Avrupa'da oturdukları sırada Brygler ya da Brigler olarak tanımlanan Friglerin adlarında ki bu değişim ise Anadolu'ya gelmeleri ile birlikte oluştuğunu söylemektedirler⁸⁵.

Friglerin Gordion merkez başkent olmak üzere kurmuş oldukları Frig Krallığının ilk kralı krallığın başkentine adını veren Gordios'tur. Frig Krallığı krallıklarının ilk aşamalarında MÖ 9. yüzyıl başlarında bölgede beylikler halinde yaşadıkları öngörülmektedir. Daha sonra Gordion'da gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılan ve MÖ 9. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen krali yerleşimler burada krali bir yapıya geçildiğini göstermektedir. Frig Krallığı'nın ilk kralı olan kral Gordios'tan sonra tahta oğlu Midas geçmiştir⁸⁶. Assurlular'ın "Muşkili Mita⁸⁷" adını verdikleri

⁸³ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi: En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar* (Sekizinci Basım. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2007), s.187.

⁸⁴ Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas, "Önsöz", *Frigler: Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, ed. Hakan Sivas ve Taciser Tüfekçi Sivas (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), s. 10.

⁸⁵ Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çeviren: Müntekim Ökmen (Dördüncü Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002), s. 73; Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap XII-XIII-XIV*, Çeviren: Adnan Pekman (Dördüncü Basım. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000), s. 274.

⁸⁶ Taciser Tüfekçi Sivas, "Frigler ve Frig Uygarlığı", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, ed. Hakan Sivas ve Taciser Tüfekçi Sivas (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), s. 10.

⁸⁷ Muşkili Mita MÖ 718 ve MÖ 709 yıllarında II. Sargon'un yıllıklarında ortaya çıkmaktadır. Bu yıllıklarda bahsi geçen Mita'nın, Asur etki alanı dışında Batı-Orta Anadolu krallığına sahip ve II. Sargon'un rakibi olarak görülmektedir. Dolayısıyla II. Sargon'un Muşkili Mita olarak yıllıklarında bahsettiği kişinin Midas olduğu düşünülmekte ve bu düşünce bilim adamları tarafından da kabul

Midas, MÖ 8. yüzyılın sonlarında etki alanını batıda Ege denizi kıyılarından, doğuda Kızılırmak'ın ilerisine kadar yayan bir krallığa sahip olmuştur. Bununla birlikte hem batıyla hem de doğuyla iyi ilişkiler kurmuştur⁸⁸. Ancak Frig Krallığı'nın kralı Midas'ın görkemi MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya üzerinden gelen göçebe Kimmerler tarafından büyük bir yıkıma uğramıştır⁸⁹. Kral Midas'ın ölümünden sonra Frig Krallığı çökmüştür fakat tarih sahnesinden tamamen silinmemiştir⁹⁰. Arkeolojik buluntular ile birlikte Frig kültürünün MÖ 7. yüzyıl sonlarında Gordion'da devam ettiği görülmektedir. Ancak ne doğu ne de batı kaynaklardan elde edilen herhangi bir bilgi olmasa da MÖ 585 yılında Medlerin Lidyalılar ile yaptıkları anlaşma bilinmektedir. Bu anlaşma ile Kızılırmak'ın doğusu Medler batısı Lidyalılar tarafından denetlenmiştir. Daha sonraları ise Perslerin MÖ 547/546 yılında Lidyalıları yenmesiyle Frigya toprakları iki yüz yılı aşkın bir süre Pers egemenliğinin bir parçası olmuştur⁹¹. Perslerin egemenlik altına aldıkları topraklarda yaşayan yerel halka geleneksel yaşam biçimi ve kültürlerini sürdürmelerine izin vermeleri benimsedikleri politika gereğidir. Dolayısıyla Frig kültürünün, eski Frig dili ve yazısının en azından MÖ 4. yüzyıla kadar kullanması ile devam ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra bölgede Frig kültürünün Roma Dönemi'nin sonuna kadar etkilerinin devam ettiği söylenebilmektedir⁹². Dolayısıyla Frig kültürü devam ettirilmeye çalışılsa da farklı uygarlıkların egemenliği altında kalmaya devam etmiştir.

Başkentleri Gordion'da yapılan arkeolojik çalışmaların yanı sıra Friglerin mezar geleneği olarak kullandıkları tümülüsler de gerçekleştirilen kazılar sayesinde Frigler'in tarihi, arkeolojik ve kültürel kimlikleri her geçen gün aydınlanmaktadır. Friglere ait buluntu gruplarına baktığımızda at koşum takımları, mimari kaplama levhaları, dokuma tezgâhı ağırlığı, ağırşaklar, ahşap masa, sehpa gibi mobilyalar, tunçtan kazanlar, kemerler ve özellikle Frigler ile birlikte Anadolu'da moda olan fibulalar Friglerin birçok konuda uzmanlaştıklarını bizlere göstermektedir⁹³. Bununla

edilmektedir. Fakat Muşkili Mita'nın ve Midas'ın aynı kişiler olduğu düşüncesi hiçbir zaman kanıtlanabilmiş değildir. Sadece varsayımlar doğrultusunda kabul edilmiş bir görüş olarak devam etmektedir. (Bkz. G. Kenneth Sams, "Kral Midas", *Frigler: Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, ed. Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), s. 44.)

⁸⁸ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I* (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), s. 194.

⁸⁹ Ed. Taciser Sivas, *Genel Uygarlık Tarihi* (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013), s. 96.

⁹⁰ Sevin, 2001, Ön. ver., s. 195.

⁹¹ Sivas, Ön. ver., s. 14.

⁹² Sivas, Ön. ver., s. 96.

⁹³ Sivas, Ön. ver., s. 12.

birlikte takı buluntu grubuna baktığımızda ise Frig krallık dönemine ait altın takı buluntusunun son derece az olduğu gözlenmektedir. Gerek Gordion’da gerekse tümülüsler de ele geçen altın takılar, genellikle Friglerin Lidya egemenliğinde olduğu döneme aittir⁹⁴.

3.1.5. Lidya

Lidya bölgesi sınırlarının coğrafi olarak kesin bir şekilde tanımlanması çok zordur. Zaman içerisinde değişimlere uğraması sınırların sadece kabaca belirlenmesini ve bazı sınırların belirsiz olmasına neden olmuştur. Bu aşamada Lidya bölgesi için gösterilen sınırlar daha çok uç noktaları belirtmektedir⁹⁵.

Lidya tarihi, Erken, Orta ve Geç Lydia olarak dönemlere ayrıldıkları tespit edilmektedir. Erken Lidya Dönemi MÖ 1200 yılı civarına tarihlenmektedir. Yaklaşık MÖ 7.-4. yüzyıl arasına tarihlenen Orta ve Geç Lidya Dönemi, tarihsel veriler ile desteklenmektedir. Lidyalılar, MÖ 8. yüzyılın sonları ya da MÖ 7. yüzyılın başlarında Lidya kralları Sardes’i⁹⁶ başkent olarak kurmuşlardır⁹⁷. Orta Lidya Dönemi’ne denk gelen bu süreçte, Kral Gyges ile başlayarak Lidya Kralları, doğuda Kızılırmak’a kadar uzanan geniş bir imparatorluk kurmuşlardır. Bölge ve özellikle Sardes maden kaynakları, tarım arazileri gibi kaynaklar nedeniyle zengindir. Dolayısıyla Lidyalılar verimli kaynakları kullanmakta uzmanlaşarak kültürel başarılar elde etmişlerdir. Madeni para, dokuma, metal sanatı, kozmetik, fildişi oymacılığı, atçılık, müzik gibi ustalıkları bilinmektedir⁹⁸.

⁹⁴ Türe ve Savaşçın, 2002, Ön. ver., s. 75.

⁹⁵ Crawford H. Greenwalt Jr., “Giriş”, *Lidyalılar ve Dünyaları*, ed. Nicholas Cahill (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), s. 28.

⁹⁶ Lidya’nın başkenti olan Sardes, Hermos Nehri vadisinin Bozdağ ile bulunduğu yerde İzmir’den 75 km içeride yer almaktadır. (Bkz. Greenwalt Jr., Ön. ver., s. 15). Sardes şehrinin Sardeis olarak yazımı da mevcuttur. (Bkz. Nicholas D. Cahill (ed.), *Lidyalılar ve Dünyaları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010)).

⁹⁷ Christopher H. Roosevelt, *Gyges’ten Büyük İskender’e Lydia Arkeolojisi*, Çeviren: Hilal Gültekin Çatak, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017), s. 34.

⁹⁸ Greenwalt Jr., Ön. ver., s. 12.

3.2. BİLEZİKLER

3.2.1. Mezar 36'dan Aslan Protomlu Bilezik

XVII C açmasında yer alan oldukça düzensiz ve küçük olan Mezar 36'nın yaklaşık 2 m uzunluğunda 1.5 m genişliğinde ve ortalama derinliği 1.25 cm şeklinde ölçüleri mevcuttur (**Resim 22**). Duvarları ve yerleri sarımsı bir taştan yapılmıştır⁹⁹. Mezar 36'nın sadece sarı taştan yapılmış olması dikkat çekici bir mezar özelliğidir¹⁰⁰. Mezarın içerisinde herhangi bir iskelet kalıntısı bulunamamıştır. 200'den fazla ortaya çıkarılan değerli buluntular bir arada ve üst üste yerleştirilmiştir. Mezarın zengin ve çeşitli buluntu skalasının olması mezarın bir kraliçeye veya bir prensese ait olduğunu düşündürmektedir¹⁰¹.

Mezar 36'dan ele geçen aslan protomlu bileziğin tarihlendirilmesi kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Brigitte Musche, bilezik için Orta Asur Dönemi MÖ 1370-1000 diyerek direk tarih veren kişidir¹⁰². Kompleks olarak bakıldığında Mezar 36 yaklaşık MÖ 14. yüzyıl-10. yüzyıla tarihlense de mezar içerisinde çıkan fibula mezarın MÖ 8. yüzyılda da kullandığını göstermektedir¹⁰³. Dolayısıyla mezarın sonraki dönemlerde tekrar kullanıldığına dair bir görüş yer almaktadır¹⁰⁴. Tüm bu tarihlendirmeler göz önüne alındığında aslan protomlu bilezik için en doğru tarihin yaklaşık olarak MÖ 14. yüzyıl ile MÖ 10. yüzyıl arası verilebileceği düşünülmektedir.

Tamamı altından yapılmış aslan protomlu bilezik 7.3 cm çapına sahiptir. Boru şeklinde yapılan bileziğin temel dairesi iki ayrı parçanın birbirine geçirilmesiyle yapılmıştır. Temel dairesinin oluşturulması için birleştirilen parçaların birleşim noktası bir zincir yardımıyla sağlamlaştırılmıştır. Bileziğin temel dairesinden ayrı olarak yapılan aslan protomlarının ağzı açık, dişler, gözler ve kulaklar belirgin yapılmıştır. Olasılıkla aslana korkutucu bir görünüm verilmesi için ağzı açık yapılmıştır. Bununla birlikte dişleri sonradan ağza yerleştirilmiştir¹⁰⁵. Aslanın gözleri ve kulaklarının belirginleştirilmesi için noktalardan yararlanılmıştır. Aslan

⁹⁹ Negahban, Ön. ver., s. 21.

¹⁰⁰ Christian Konrad Piller, "Fibulae, Chronology and Related Considerations: Marlik Reloaded", *The Adventure of The Illustrious Scholar: Papers Presented to Oscar White Muscarella*, Volume 94, ed. Elizabeth Simpson (Boston: Brill, 2018), s. 363.

¹⁰¹ Negahban, Ön. ver., s. 21.

¹⁰² Brigitte Musche, *Vorderasiatischer Schmuck Von Den Anfängen Bis Zur Zeit Der Achaemeniden: (ca. 10.000-330 v. Chr.)*, (Leiden: E.J. Brill, 1992), s. 200.

¹⁰³ Oscar White Muscarella, *Bronze and Iron: Ancient Near Eastern Artifacts in The Metropolitan Museum of Art* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1988), s. 83.

¹⁰⁴ Haerinck, Ön. ver., s. 65.

¹⁰⁵ Negahban, Ön. ver., s. 166.

protomlarının temel daireyle birleştiği yerde ise iki zincir geçirilmiştir. Bu durum olasılıkla birleşim izini örtmesi için yapılmıştır. Bileziğin bütününe bakıldığında tahrip olduğu gözlemlenmektedir (**Resim 23a-b**).

Aslan protomlu bileziğin yapım tekniklerine bakıldığında ise metal levha, kalıp/kalıp baskı, kaplama/sıvama, zincir ve çalma tekniği tespit edilmektedir. Bileziğin boru şeklindeki temel dairesi için metal levha kullanılmıştır. Aslan protomları için ise kalıp/kalıp baskı ya da kaplama/sıvama şeklinde iki farklı düşünce yer almaktadır. Aslanların net olarak bir yüz stili vermemesi kaplama/sıvama tekniğinde yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bileziği süslemek için zincirden ve çalma tekniğinden yararlanılmıştır. Temel daireye ve aslan protomlarının ve temel dairenin birleşme yerine yapılan zincir, bilezikte süslemenin yanı sıra sağlamlaştırma görevini görmüştür. Son olarak çalma tekniği ise aslan protomlarının göz ve kulaklarının belirginleştirilmesi için yapılan noktaların yapımında kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

3.2.2. Nimrud Mezar II'den Aslan Protomlu Bilezik Çifti

Irak Eski Eserler Devlet Teşkilatı 1989 yılında Kuzeybatı Sarayı'nın Güney bölümündeki kraliçelere ayrılan alanda rekonstrüksiyon çalışmalarına başlamışlardır. Bu çalışmalar sırasında beton için gerekli olan su havzasının oluşturulmasında duvar kalıntılarına rastlanılmıştır. Duvar kalıntılarının takip edilmesiyle birlikte yeni bir oda açığa çıkarılmıştır. 49 olarak numaralandırılan odanın, içinin temizlenmesiyle birlikte odanın tonozlu bir mezar odasının üzerine yerleştirildiği tespit edilmiştir. Kuzey-güney doğrultuda yerleştirilen mezar odasına merdivenler ile giriş sağlanmaktadır. Merdivenlerin bitiminde ilk olarak bir giriş odası yer almaktadır. Bu giriş odasından bir kapı yardımıyla ana mezar odasına geçilmektedir. Oda içerisinden çok sayıda eser tespit edilmiştir ve bu eserlerin cenaze yemeği ile alakası olduğu düşünülmektedir. Ana mezar odasında ki gömü ise kuzey duvara yerleştirilen taş bir lahit içerisinden ele geçmiştir¹⁰⁶ (**Resim 24**).

Taş lahit içerisinden iki gömü ortaya çıkarılmıştır. Kemikler üzerinde yapılan detaylı inceleme sonucunda kemiklerin ayrışma dereceleri ve yeşil küfleri iki gömünün aynı anda gömülmemiş 30-35 yaşlarında kadın olduklarını göstermektedir. Bu iki gömünün arasında en fazla 50 yıl olduğu tespit edilmiştir. Gömülerin kim

¹⁰⁶ Hussein, Ön. ver., s. 12-13.

olduğuna dair en güzel kanıtları mezar eşyaları üzerindeki yazılar¹⁰⁷ ve giriş odasının batı duvarındaki bir niş içerisine yerleştirilen mermer tablet vermektedir. Tablette yer alan cenaze metninde mezarın Yaba'nın (III. Tiglat-pileser'in (yaklaşık MÖ 744-727) karısı) mezarı olduğu ve mezarı rahatsız eden kişi olursa lanetleneyeceği belirtilmektedir¹⁰⁸. Bununla birlikte eşyaların üzerinde yer alan isimlerin kronolojik sıralaması Yaba, Banitu (V. Şalmaneser'in (MÖ 726-722)¹⁰⁹ karısı), Ataliya (II. Sargon'un (MÖ 721-705)¹¹⁰ karısı) şeklinde yer almaktadır¹¹¹.

Aslan protomlu bileziklerin hangi kraliçeye ait olduğu bilinmemektedir. Dolayısıyla bilezikler için belirli bir tarih verebilmek zordur. Kuzeybatı Sarayı MÖ 9. yüzyıla tarihlenmiş olsa da mezarların MÖ 8. yüzyıla tarihlenmesi¹¹² nedeniyle bilezikler için en doğru tarihin MÖ 8. yüzyıl olabileceği düşünölebilmektedir. Bununla birlikte bileziklere spesifik bir tarih verilmeye çalışıldığında en erken kraliçe ve en geç kraliçe arasındaki tarih hesabına bakılabilmektedir. Şöyle ki ismi verilen kraliçelerin tarih aralıklarına bakıldığında MÖ 744-705 yılları arası bu mezarların kullanıldığını göstermektedir. Mezar II aslan protomlu bilezik çiftinin bu üç kraliçeden birine ait olmasıyla birlikte bu bileziği MÖ 744-705 yılları arasına tarihlemek mümkün olabilmektedir. Fakat kesin bir tarih verilmesinin tartışmalı olması nedeniyle bu tarih aralığına +- 25 yıl eklenilerek daha doğru bir tarih aralığı verileceğini düşünmekteyiz¹¹³.

Birbirinin benzeri olan altından yapılmış aslan protomlu iki bileziğin sadece ağırlıkları arasında farklılık bulunmaktadır. Çapları 7.5 cm olan bileziğin birinin ağırlığı 714 gr iken diğerinin 696.9 gr'dır¹¹⁴. Tek bir parçadan oluşan aslan protomlu bileziğin temel dairesinde aynı motiflere sahip üç disk yer almaktadır. Turkuazdan yapılmış olan motiflerin çoğu tahrip olmuştur. Disklerin üzerinde yer alan motiflere

¹⁰⁷ Michael Müller-Karpe, Manfred Kunter and Michael Schultz, "Results of the Palaeopathological Investigation on the Royal Skeletons from Nimrud", *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr (London: British Institute for the Study of Iraq, 2008), s. 143.

¹⁰⁸ al-Rawi, Ön. ver., s. 119.

¹⁰⁹ Strommenger ve Hirmer, Ön. ver., s. 134.

¹¹⁰ Aynı. s. 134.

¹¹¹ Müller-Karpe, Kunter and Schultz, Ön. ver., s. 143.

¹¹² Dominique Collon, "Getting it Wrong in Assyria: Some Bracelets from Nimrud", *Iraq*, Vol: 72 (2010), s. 151.

¹¹³ Bileziğe verilen tarihlendirmenin net bir tarih olmaması tarih aralığını genişletmemize neden olmaktadır. Bunun üzerine tarihlendirme +- 25 yıl verilmesi genişletmeye dayalı bir düşünce olarak yazılmaktadır.

¹¹⁴ Hussein, Ön. ver., Katalog 73.

bakıldığında, merkez sahnede iki figür karşılıklı durmaktadır. Sağda bulunan figür kral olarak tanımlanırken karşısında duran figür kralla aynı sakala sahip olarak tanımlanmaktadır. İki figür arasında başları hizasında çiçek rozeti şeklinde fakat yaprakları daha ince bir motif dururken bacak hizalarında ışık halkası olarak tanımlanan bir motif yer almaktadır. Bu motifin içerisinde Tanrı Aşur'un kanatlı sembolü bulunan taş bir tezgâh olduğu belirtilmekle birlikte bilezik motifinin zarar görmesi nedeniyle net bir tanım yapılamamaktadır. Merkez sahnenin dışında merkez sahneyi çevreleyen birbirlerine dönük aralarında çiçek rozeti bulunan üç çift diz çökmüş kanatlı yaratık figürü (*genius*) yer almaktadır. Kanatlı yaratık figürler ellerini ortalarında bulunan çiçek rozetini gösterir şekilde açmaktadırlar. Bileziğin uç kısımlarında yer alan aslan protomları ise birbirlerine bakar ve ağızlarından birleşmiş şekilde yapılmışlardır. Aslan protomlarının gözlerine, kulaklarına ve yelesine turkuaz yerleştirilmiştir¹¹⁵. Bıyık ve burun kırıxıklığının ayrıntısı çok iyi verilirken aynı zamanda gözlerinin çatılmasından dolayı oluşan alın kırıxıklığı dahi verilmiştir. Bununla birlikte altına üçgen şekli verildiği tespit edilmektedir (**Resim 25**).

Aslan protomlu bileziklerin üzerinde yapılan tekniklere bakıldığında, döküm tekniği ve kakma tekniği tespit edilmektedir. Bileziğin tamamı döküm tekniği ile yapıldıktan sonra olasılıkla bileğe rahat takılabilmesi için menteşeli bir sistem yapılmıştır. Aslan protomlarının bittiği yerde bir kesim işlemi gerçekleştirerek aslan protomları temel daireden ayrılmıştır. Daha sonra temel dairenin ve aslan protomlarının küçük bir çivi yardımıyla birleştirilmesi sağlanmıştır. Böylece bilezik kolaylıkla bileğe takılmaktadır. Aslan protomlu bileziğin yapımında dökümün kullanılmış olduğunu gösteren en önemli kanıt bileziğin ağırlığı olmuştur¹¹⁶. Bununla birlikte temel dairesinde yer alan üç diskin ve aslan protomunun neredeyse tüm bölümüne yerleştirilen turkuaz, kakma tekniği ile yapılmıştır. Aslan protomlu bileziklerde altın ve mavinin uyumu güzel bir şekilde işlenmiştir.

¹¹⁵ Aynı. s. 20.

¹¹⁶ Deniz Gold sahibi Musa Deniz ile 16.04.2019 tarihinde gerçekleştirmiş olduğum görüşme sonucunda bu bilgiye edinmiş oldum. Aynı zamanda D.G. Youkhanna "Precision Craftsmanship of the Nimrud Gold Material" adlı makalesinde Nimrud'tan ele geçen ağır bileziklerin döküm tekniği ile yapıldığını belirtmektedir. (Bkz. Donny George Youkhanna, "Precision Craftsmanship of the Nimrud Gold Material", *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr (London: British Institute for the Study of Iraq, 2008), s. 103.

3.2.3. Nimrud Mezar III'den Aslan Protomlu Bilezik Çifti

1989 yılında Oda 49'un kazı çalışmaları sırasında 57 olarak adlandırılan odanın bir bölümü ortaya çıkarılarak burada çalışmalar devam etmiştir. Oda 57'nin içerisinde ki birikinti temizlenerek iki girişli bir oda olduğu ortaya çıkarılmıştır. Odanın kuzey kesiminde III. Adad-nirari (yaklaşık MÖ 810-783) ve III. Tiglat-pileser (yaklaşık MÖ 744-727) dönemine tarihlenen iş ilişkilerinin olduğu pişmemiş tabletler ortaya çıkarılmıştır. Oda 57, Mezar III olarak adlandırılan 3 bronz tabut ve bir taş lahitten oluşan mezar odasının üzerine oturtulmuştur. Kuzey-güney doğrultuda olan mezar odası silindirik tonozlu bir ana odadan oluşmaktadır (**Resim 26**). Tonozun inşası pişmiş tuğladan oluşmakta ve bunların üzerinde II. Aşurnasirpal (MÖ 883-859) ve III. Şalmaneser'e (MÖ 858-824) tarihlenen yazılı tuğlalar bulunmaktadır. Ana mezar odasının ortasında büyük bir taş lahit yer almaktadır¹¹⁷. Fakat bu taş lahit yağmacılar tarafından tahrip edilmesinden dolayı pek bir şey ele geçmemiştir. Sadece lahit kapağının üzerinde yer alan yazıttan bu mezarın II. Ashurnasirpal'in karısı (MÖ 883-859), III. Şalmaneser'in annesi (MÖ 858-824) olan Mullissu-mukannişat-Ninua'ya ait olduğu tespit edilmiştir¹¹⁸. Dolayısıyla bu iki tarih mezar odasının MÖ 9. yüzyılda yapıldığını göstermektedir.

Ana mezar odasının hemen güneyinde bir ön oda açığa çıkarılmıştır. Ana mezar odasını ve ön odayı birbirinden iki taş levha ile kapatılmış bir kapı ayırmaktadır. Böylelikle ana odaya erişim engellenmiş görülmektedir. Ön odanın kazı çalışmaları sırasında burada üç bakır tabut tespit edilmiştir. Tabut 2 ve Tabut 3 yan yana yapılırken Tabut 1, Tabut 2'nin üzerine yerleştirilmiş şekilde bulunmuştur¹¹⁹. Bu tabutlar içerisinde aslan protomlu bilezik çifti Tabut 1'den ele geçmiştir (**Resim 27**).

Tabut 1, diğer tabutlara göre daha iyi korunmuş şekilde bulunmuştur. Yuvarlak ucu güneye bakan tabut her biri perçinler ile birleştirilen bronz levhalardan oluşmuştur (**Resim 28**). 55 cm yüksekliğinde 103 cm uzunluğunda ve 50 cm genişliğinde¹²⁰ olan tabutun içerisinden çok değerli buluntuların yanı sıra altı kişinin kemikleri tespit

¹¹⁷ Hussein, Ön. ver., s. 27.

¹¹⁸ Muayyad Said Damerji, "Gräber Assyrischer Königinnen Aus Nimrud", *Jahrbuch*, Teil 1 (Mainz: Verlag des Römisch Germanischen Zentralmuseums, 1999), s. 4.

¹¹⁹ John Curtis, "The Bronze Coffins from Nimrud", *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr (London: British Institute for the Study of Iraq, 2008), s. 163.

¹²⁰ Hussein, Ön. ver., s. 29.

edilmiştir. Her iskeletten birkaç kemiğin olmasıyla birlikte olasılıkla 20-29 yaşlarında bir kadın, 8-11 yaşların da bir erkek çocuk, 7-11 yaşlarında kız çocuk, 7-11 yaşlarında bir çocuk, 3-9 aylık bir bebek ve bir fetüs olduğu belirlenmiştir¹²¹. Tabut 1'in içerisinde Tabut 2'de bulunan yazılı mühür gibi özel bir buluntunun olmaması net bir tarih verilmesini engellemektedir. Fakat tabutlardaki tüm yazılı öğeler III. Adad-Nirari'nin (MÖ 810-783) krallığına kadar eskiye gitmektedir. Bununla birlikte IV. Shalmaneser (MÖ 782-773), III. Assur-dan (MÖ 772-755) ve V. Assur-nirari'nin (MÖ 754-745) generali Şamşi-ilu'dan bahsedilmektedir. Böylece tabut mezarlar MÖ 8. yüzyıla tarihlendiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda Tabut 1 aslan protomlu bilezik çiftine verilecek kabaca tarih MÖ 9.yüzyıl sonu MÖ 8.yüzyıl başı olarak hesaplanırken net bir tarih verilmeye çalışıldığında yazılı öğelerden yola çıkılarak yaklaşık MÖ 810 ve MÖ 745 yılları arasına tarihlenebileceği düşünülebilmektedir.

Tabut 1'den ele geçen aslan protomlu altın bilezik çiftinin burada gömüsü tespit edilen 20-29 yaşlarında ki kadına ait olabileceği düşünülmektedir. Tabutta ki buluntular içerisinde taç bulunmasa dahi çok sayıda altın buluntuların ortaya çıkması burada ki kadının statü sahibi olduğunu göstermektedir¹²². Kadına ait olduğu düşünülen aslan protomlu bilezik çifti birbirlerine aynı şekilde benzerlik göstermektedirler (**Resim 29**). Ölçülerine bakıldığında çapları 7.5 cm ve enleri 1.5 cm ile aynı iken ağırlıkları birbirinden farklıdır. Bileziklerden birinin ağırlığı 297 gr ve diğerinin ağırlığı ise 294.5 gr olarak ölçülmüştür. Tek bir parçadan oluşan bileziğin temel dairesinin üzerinde üç sıra kabartı yer almaktadır. Bu kabartıların tam ortasında ki sıra, bir aslan protomundan diğer aslan protomuna kadar enine yapılmış yivler içermektedir. Bununla birlikte temel dairede aslan protomlarının yaklaşık 2 cm altında¹²³ birbirlerine tam karşılıklı gelecek şekilde üç sıra kabartmanın üçüne de enine yivler yapılmıştır.

Bilezik üzerinde ki aslan protomları ise birbirlerine dönük ve ağızları birleşecek şekildedir. Burun, bıyık, göz ve yelesi oldukça belirgin bir şekilde betimlenmiştir. Gözleri açık olarak gösterilirken iki gözünün arasında ki çatmadan dolayı olan tek çizgi şeklinde ki kırışıklık verilmiştir. Burun ve bıyıkları çizgiler ile betimlenirken ağızının yarı açık olduğu tespit edilmektedir. Aslan protomlarının

¹²¹ Müller-Karpe, Kunter and Schultz, Ön. ver., s. 143.

¹²² Hussein, Ön. ver., s. 28-29.

¹²³ Hussein, Ön. ver., kat. 107.

ağızlarının birbirlerine yapışır şekilde olmalarından dolayı ağızları ile ilgili net bir şey söylenememektedir. Aynı zamanda bileziğe dair fotoğrafların eksik kalması aslan protomlu bilezik çiftini tanımlarken zorluk çıkarmaktadır. Elde bulunan görsellere ve bilgilere dayanarak tanımlamaya devam edildiğinde aslan protomlarına yoğun bir yele görüntüsü verilmeye çalışılmıştır. Kulakları ise sadece yelenin içinde ufak bir kabartı olarak ve belli belirsiz yapılmıştır. Mezar II aslan protomlu bilezik çiftinde görülen menteşe ayrıntısı Mezar III aslan protomlu bilezik çiftinde de görülmektedir. Burada bileziğin temel dairesinde birbirlerine karşılıklı gelecek şekilde yapılan enine yivlerin olduğu kısımda, bir çivi kullanılarak olasılıkla bileğe rahat takılması amaçlanmıştır.

Mezar III aslan protomlu bilezik çiftinin yapım tekniği ile ilgili yapılan araştırma da döküm tekniği ve kazıma tekniği kullanıldığı belirlenmiştir. Aslan protomlu bilezik çiftinin tek parça döküm de yapılarak elde edildiği düşünülmektedir¹²⁴. Fakat bileğe rahat takılabilmesi için temel dairede karşılıklı bulunan yivlerin ortasından kesilerek çivi eklenip menteşe olarak adlandırılan sistem yapıldığı görülmektedir. Döküm kalıbından çıkarılan bilezik kesim ve menteşe işlemi ile birlikte kazıma tekniğinden de geçtiği düşünülmektedir. Şöyle ki kalıptan çıkarılan bileziğin motiflerinin daha belirgin görülmesi için aslan protomlarının yelesinde, burun ve kulak çizgisinde, gözlerinde, ağızlarında ve temel dairesinde yapılan yatay yivlerde bu tekniğin kullanılmış olması muhtemeldir. Kathleen Rachel Maxwell-Hyslop, aslan protomlu bilezik çiftinin benzerlerinin olmaması nedeniyle gerçek yapım teknikleri hakkında net bir şey denilemeyeceğini belirtmektedir¹²⁵.

3.2.3.1. Mezar II ve Mezar III Aslan Protomlu Bilezik Çifti Karşılaştırması

Mezar II ve Mezar III aslan protomlu bilezik çiftinin benzerlerinin olmaması, ağır yapılmaları, turkuaz gibi yarı değerli taşların kullanılması, ince detayları barındırması gibi özellikleriyle oldukça dikkat çekici bilezikler olarak döneminde ve günümüzde varlıklarını sürdürmektedirler. Nimrud hazineleri hakkında yapılan panel tartışmasında Donny George Youkhanna, ‘Asurluların kendilerini acımasız ve kana susamış olarak temsil etmelerine rağmen Nimrud takılarında estetik kaygıları ön plana

¹²⁴ 16.04.2019 tarihinde Deniz Gold sahibi Musa Deniz ile yapmış olduğum görüşme sonucunda bu bilgiye edindim.

¹²⁵ Maxwell-Hyslop, Ön. ver., s. 246.

çıkarak güzel şeyleri takdir ettiklerini göstermektedirler' şeklinde ki bir yorum ile Asurluların takı sanatında ki görüşünü de bir nevi anlatmıştır¹²⁶.

Her iki mezardan çıkan aslan protomlu bilezik çiftinin benzerlikleri ve farklılıkları şeklinde bir ayırım yapıldığında, bileziklerin sadece aslan protomları değil buldukları kontektleri, kime ait oldukları ve bileziğin tümü için kullanılan yapım tekniklerine de bakılması gerekmektedir. Bileziklerin karşılaştırılması için bakıldığında ilk bakışta benzerliklerinin olmadığı şeklinde bir görünüm sergilediği düşünülebilmektedir. Fakat iki buluntunun da bir mezar buluntusu olması, bununla birlikte bir kraliçeye ait olmaları gibi benzerlikleri arka plandaki eşleşmeleri göstermektedir. Mezarların içerisinde bulunan yazılı öğeler sonucunda verilen tarihlendirilmeler bakılarak Mezar II bileziği Mezar III bileziğinden sonra yapılmış olabileceği tespit edilmektedir. Bilezikler üzerinde ki ayrıntılara bakıldığında iki bilezikte döküm tekniğiyle yapılmış olabileceği gibi menteşe kilidi her ikisinde de kullanılmıştır. Bileziklerin tümüne bakıldığında Mezar II bileziği kalın, üç disk ve turkuaz kakma ile yapılırken Mezar III bileziği tamamen dairesel bir düzende ve sadece altından yapılmıştır. Görünüş açısından birbirinden farklılıkları olan bileziklerin aslan protomları her ikisinde de ağızdan birleşik şekilde yapılmıştır. Mezar II bileziğin aslan protomlarının ağızları tamamen yapışık iken Mezar III bileziğinin aslan protomlarının ağızları arasında çok az bir boşluk bırakılmıştır. Her iki aslan protomunun kaşlarının çatıklığı, gözlerinin açıklığı, bıyık ve burun çizgileri ve yele yoğunluğu birbirlerine benzer noktalarını göstermektedir. Fakat Mezar II bileziğinde aslan protomlarının gözlerinde ve yelesinde kullanılan turkuaz daha ihtişamlı görünmesine neden olmuştur.

¹²⁶ Dominique Collon, "Nimrud Treasures: Panel Discussion", *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr (London: British Institute for the Study of Iraq, 2008), s. 105.

3.2.4. Van Müzesi'nden Aslan Protomlu Tunç-Altın Bilezik

Van Müzesi tarafından satın alma yolu ile gelen gövde halkası bronz uçları altın aslan protomlu bilezik, Urartu bileziklerinin en güzel örneğini oluşturmaktadır. Krali bilezik olarak adlandırılan bilezik 8.8 cm çapına ve 0.8 cm kalınlığa sahiptir¹²⁷. Müzeye satın alma yolu ile gelmesinden dolayı buluntu yeri maalesef bilinmemektedir. Bileziğin tarihi ile ilgili ise araştırmalarımız doğrultusunda sadece Oktay Belli'nin MÖ 9. yüzyılın sonu veya MÖ 8. yüzyılın başlarına tarihlendirdiğini görmekteyiz¹²⁸. Fakat aslan başlarının stil özelliklerine bakılarak tarihi ile ilgili bir kanıya varılması mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte Altan Türe ve Mehmet Yılmaz Savaşçın tarafından kaleme alınan 'Anadolu Antik Takıları' adlı kitapta bu bileziğin buluntu yeri olarak Karmir-Blur, tarihini ise II. Arğışti dönemi olarak vermektedir¹²⁹. Bu bilginin neye dayanılarak verildiği kitap içerisinde bahsedilmemektedir. Bilezik hakkındaki bu bilginin bir benzerine rastlanılmamakla birlikte bu doğrultuda Van Müzesi ile yapmış olduğumuz görüşme sonucunda böyle bir bilginin doğruluğunun olmadığı kanıtlanmıştır¹³⁰.

Aslan protomlu bileziğin gövde halkası tunçtan yapılmış olup gövdenin orta kısmı kırılmıştır. Tunç halkanın üzerinde belli aralıklarla yuvarlak kabartılar şeklinde çıkıntılar yer almaktadır. Halkanın uçlarına ise altından aslan protomları eklenmiştir. Birbirlerinin aynısı olan bu aslanlar oldukça detaylı bir şekilde betimlenmişlerdir. Ağzıları açık, dilleri dışarı sarkık, dişleri uzun ve keskin, kükrer şekilde betimlenen aslan başlarına olasılıkla korkutucu bir ifade verdirilmeye çalışılmıştır. Aslanların gözleri, burun delikleri ve kulak detayları verilmiştir. Bunun yanı sıra boyun çevresine yele detayı ve gözlerinin hemen bitiminde ki kırışıklıklar dahi verilmiştir. Aslan protomlarının tunç gövdeye doğru uzanan boyunlarında sırasıyla halkalar yer almaktadır ve bu halkalardan ilkinin olasılıkla granülasyon tekniği ile yapılmış birbirine bitişik yuvarlak boncuk şeklinde halka oluşturmaktadır. Diğer halka sırasını ise iki sıra birbirine bitişik burma telden oluşan halka oluşturmaktadır. Bu iki sıra burma telin hemen ardından spiral şeklinde motifler görülmektedir. 'S' şeklinin uçları kıvrılarak

¹²⁷ Vedat Timur, "Van Müzesi'ndeki Urartu Bilezikleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2011), s. 33.

¹²⁸ Oktay Belli, *Urartu Takıları* (İstanbul: Turing Yayınları, 2010), s. 260.

¹²⁹ Türe ve Savaşçın, 2002, Ön. ver., s. 67.

¹³⁰ 15.01.2019 tarihinde Van Müzesi ile iletişime geçilerek müze envanterinde kaç adet aslan protomlu bilezik olduğu sorulmuştur. Bu doğrultuda satın alınma yoluyla tek bir bileziğin envanterde olduğu belirtilmiştir.

yapılan spiral motifi yan yatmış birbirine bitişik yapılmışlardır. Spiral motiflerinin ortasında küçük nokta şeklinde kabartı yer almaktadır. Motif sonrasında ise altından yapılan kısım yine bir burma tel ile sonlandırılmıştır. Fakat görsele ayrıntılı bir bakış açısı ile baktığımızda son halka olan burma telin hemen altında altın levhanın devam ettiği görülmektedir. Bu altın levha tüm bileziği kapsıyor muydu mevcut veriler doğrultusunda bilinmemektedir. Bununla birlikte aslan protomlarının birinin son halkasından sonra gövdeye doğru inen şerit şeklinde bir motifin izlerine rastlanmaktadır (**Resim 30a-b-c**).

Gövdesi tunç olarak yapılan bileziğin gövdesi döküm tekniği ile yapıldığı belirtilmektedir¹³¹. Gövdenin üzerine belli aralıklarla yapılan kabartı çıkıntılar ise mantarimsı¹³² ya da tespilhaneleri şeklinde adlandırılmışlardır. Bu çıkıntılar MÖ 9. yüzyılın tunç bileziklerinde yoğun olarak görülmesiyle birlikte MÖ 8. yüzyıla tarihlenen bileziklerin gövdelerinde bu teknik terkedilerek görülmemeye başlanmıştır¹³³. Kabartı çıkıntılara sahip olan tunç gövdeli bileziğin uçlarındaki altın aslan protomlarının yapım teknikleri düşünüldüğünde aslanın detaylarına bakılarak sıvama/kaplama ya da döküm olabileceği akla gelmektedir. İlk olarak sıvama/kaplama tekniğine bakıldığında; aslan protomlarının ağız, burun ve yelelerinin kazıma tekniği ile yapıldığının belirtilmesi¹³⁴, bir kalıp üzerine altın levhanın kaplanması ve kaplanan altın aslan protomunun tunç gövdeye monte edilmesiyle aslan protomunun oluştuğu belirlenebilmektedir. Diğer teknikte ise, tunç gövdenin döküm tekniğiyle yapılmış olması ve bu gövdenin aslan uçlarıyla sonlandırmış olma ihtimali aslında bu bileziğin tek bir kalıptan çıkarak daha sonra altın levhanın bilezik uçlarına kaplanması ile aslan protomlarının oluşturulmuş olma ihtimali söylenilebilmektedir. Bununla birlikte aslan protomunun boynuna bakıldığında görülen yuvarlak boncuk şeklindeki halka granülasyon tekniği ile yapılmış olabileceği gibi kazıma tekniğiyle de yuvarlaklar belirginleştirilmiş olabileceği de akla gelmektedir. Bu halka sırasından sonra iki sıra burma telin, iki ayrı telin birbirlerine burularak oluşturuldukları bilinmektedir. Spiral motifler ise yine kazıma tekniğiyle yapılmış olabilir ve uçlarında oluşan nokta çıkıntılar ise olasılıkla granülasyon tekniğiyle yapılmışlardır. Bilezik üzerinde kullanılan son teknik ise lehim olup tunç gövdenin ve aslan protomlarının birleşmesini

¹³¹ Timur, Ön. ver., s. 33.

¹³² Türe, 2006, Ön. ver., s. 90.

¹³³ Belli, 2010, Ön. ver., s. 260-261.

¹³⁴ Timur, Ön. ver., s. 33.

ve ayrıca aslan protomları üzerine motif olarak yerleştirilen burma tellerin uçlarının birleşmesi ve protom üzerine sabitlenmesi için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Bilezik üzerinde yer alan aslan protomlarının stilizasyon özellikleri Akurgal'ın Urartu aslanları üzerine yaptığı stilizasyon çalışması ile karşılaştırılma yapılarak belirtmeye çalışılacaktır. Bileziğe verilen tarihe bakıldığında Akurgal'ın belirttiği Eski Urartu Stili veya Bukle-Küçük Halka Stili (MÖ 780-685) bu bilezik için diğer iki stile göre uygun görülmektedir¹³⁵. Bu stilin ana özelliği her motifte halka şeklinde sonların olmasıdır. Stilin ele aldığımız bilezik üzerinde bir değerlendirmesini yaptığımızda; ağızın alt dudağı dairesel bir şekilde kavrama özelliğinin bilezik üzerinde ki aslan protomunun ağız yapısının büyük ve yatık bir daire şeklini almış olması ile benzetebilmekteyiz. Bu dönemin stilini temsil eden bir başka özellik aslanlar üzerindeki kas işaretlerinin kıvrılmasıdır. Bu doğrultuda aslan protomunun göz kenarlarına bakıldığında gözlerinin kenarında kırışıklık olarak yapılan kas işaretleri görülmektedir. Bununla birlikte kas işaretlerinin belirginleştirilmesi için iki kez çizilmesi aslan protomunun açık ağzının belirginleştirilmiş olması ile bu özelliğe uymaktadır. Son olarak bu dönem aslan betimlemeleri üzerinde görülen alında üçgen şeklindeki sivri kemer özelliğinin aslan protomlarının alında görülmesi bir başka benzerlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda alında görülen kemerin sivri bölümünden aşağı buruna doğru inen ve burnu ikiye ayıran bir çizgi olması hem bu dönem stil özellikleri içerisinde hem de Orta Urartu Stili (MÖ 685/645-605) içerisinde kullanılan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat sadece bu özelliği ile Orta Urartu Stili'ne bağdaştırılması ve bileziğe bu dönem aralığının verilmesi doğru olmaz. Ayrıca bileziğin tunç gövdesinde yer alan yuvarlak kabartı çıkıntılarının MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen bileziklerde hiç karşılaşmamış olması bileziğin bu dönemlere yani Orta Urartu Stili dönemine tarihlendirilmesini engellemektedir. Maalesef bu eserin müzeye satın alma yolu ile gelmiş olması nereye ait olduğu veya tarihi gibi konularda sıkıntı yaşamamıza neden olmaktadır. Dolayısıyla müzeye satın alma yolu ile gelen aslan protomlu bileziğin stilizasyonuna bakılarak her iki dönemin stil özellikleri ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan sonuç, bileziğin Erken Urartu Stili veya Bukle-Küçük

¹³⁵ Akurgal, 1968, Ön. ver., s. 56-57.

Halka Stili olarak nitelendirebileceği ve dolayısıyla yaklaşık olarak MÖ 780-685 yılları arasına tarihlendirilebileceğidir.

3.2.5. Ziwiye'den Aslan Motifli ve Aslan Protomlu Bilezik

Ziwiye, Urmiye Gölü'nün 120 km güneydoğusunda¹³⁶, Azerbaycan'da Sakkız'ın 40 km doğusunda yer almaktadır ve Zibié veya Izibié olarak tanınmaktadır¹³⁷ (**Harita 3**). Ziwiye'nin üzerinde bulunduğu bölge Manean kalesiydi ve az sayıda tanınan Manean yerleşimlerinden birini oluşturmasıyla önemli olarak görülmektedir. Kim olduklarını, hangi dili veya dilleri kullandıklarını, dinlerinin ne olduğunu tam olarak bilmediğimiz Mannaların yerleşimi olan Ziwiye'de Manean Krallığı döneminde sınırları da tam olarak belirlenmemektedir. Fakat topraklarının, Ermenistan'ın güneyinden, İran'da Asur'un doğusuna, Azerbaycan'ın güneyinden Kuzeybatı İran'ın dağlık bölgelerine yayıldığı bilinmektedir¹³⁸.

1947 yılında Ziwiye'nin kayalık tepesine saklanmış olarak büyük bir bronz kabın içerisinde altın, gümüş ve fildişi eserler bulunmuştur. Fakat bu hazine 1947 yılında kazara keşfedilmiş ve köyün sakinleri tarafından yağmalanmıştır. Dolayısıyla ele geçen bu eserlerin neden tam olarak günümüze ulaşmadığını açıklamaktadır. Yağmalanma geçirmesinden dolayı orijinal konumlarını hiçbir zaman öğrenemeyeceğimiz eserlerin, benzerlerinin de bu hazineye atfedilmiş olabileceği de görülmektedir¹³⁹. MÖ 8. yüzyıl sonu MÖ 7. yüzyıl başına tarihlenen hazine, olasılıkla bir düşman saldırısı sırasında kralın, prensin, ya da valinin saklanmasıyla oluşturulduğu düşünülmektedir¹⁴⁰.

Bir erkeğe ait olduğu düşünülen¹⁴¹ Ziwiye'den aslan motifli ve aslan protomlu bileziğin ölçülerine bakıldığında çapı maksimum 9.5 cm, ağırlığı 287.6 gr ve eni maksimum 6.5 cm şeklindedir. Gövde halkası altın olarak yapılan bileziğin uçlarına birbirlerine bakar şekilde iki aslan protomu eklenmiştir (**Resim 31a-b-c**). Bu aslan

¹³⁶ Richard D. Barnett, "The Treasure of Ziwiye", *Iraq*, Vol-No: 18-2 (1956), s. 111.

¹³⁷ André Godard, *Le Trésor de Ziwiye* (Haarlem: Joh. Enschedé en Zonen, 1950), s. 5.

¹³⁸ Charles K. Wilkinson, "Treasure From The Mannean Land", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Vol-No: 21-5 (April 1963), s. 274.

¹³⁹ Godard, 1950, Ön. ver., s. 8-11.

¹⁴⁰ André Godard, *Die Kunst Des Iran* (Berlin: F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung, 1964), s. 67; Maurits Nanning van Loon, Urartian Art adlı kitabında hazinenin tarihine yaklaşık MÖ 730 yıllarını vermektedir. (Bkz. Maurits Nanning van Loon, *Urartian Art: Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations* (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1966), s. 177)

¹⁴¹ Godard, 1950, Ön. ver., s. 50.

protomlu bilezik ele aldığımız diğer bileziklere göre farklılık göstermektedir. Şöyle ki, bileziğin uçlarında aslan protomlarının olmasıyla birlikte gövde halkasının tam ortasının sağına ve soluna olacak şekilde yatmış birer çift aslan bulunmaktadır. Bileziğin tanımlaması yapılırken ilk olarak protomlardan başlanacaktır. Bu doğrultuda aslanların betimlemelerine bakıldığında birbirinin aynısı olan aslan protomlarında sadece bir farklılık bulunmaktadır. Farklılık, bileziğin bir ucunda bulunan aslan protomunun çivi şeklinde bir çubukla takılıp çıkarılabildiğidir. Bu uygulamanın bileziğin kullanılmasını daha kolay hale getirilmesi için yapıldığı düşünülmektedir¹⁴². Oldukça detaylı ve yüzde boş bir alanın bırakılmadığı aslanlar ağızları açık, dilleri dışarıda, dişlerinin hepsi görünecek şekilde yapılmışlardır. Aynı zamanda kulakları dik, büyük ve dışında bulunan kırışıklık iki çizgi ile yapılmasıyla birlikte gözler ise son derece büyük ve yanlardan kısılmış sanki odaklanmaya çalışmış gibidir, burun delikleri ise bıyıklarının ve olasılıkla burun kılları ya da ağzını açmasından dolayı oluşmuş burun kırışıklığının ortasında yer alarak betimlenmişlerdir. Bir önceki ele aldığımız Urartu aslan protomunun altında görülen sivri kemer burada da karşımıza çıkmaktadır. Aslanın bıyıkları yukarı uzanmış bir şekilde, yüz ve boyun tüyleri de altı sıra ve her sırada belli aralıklarla kabartılar şeklinde yapılmıştır. Boyun tüyelerinin bittiği yerde bir sıra halka geçmektedir ve bu halkanın üzeri boydan boya bir çizgi ile geçilerek düz halkaya estetik katılmıştır. Ağzının açık ve dişlerinin betimlenmesiyle korkutucu bir ifade verilmeye çalışılan aslan, aslında daha çok avına odaklanmış gibi görülmektedir.

Aslan protomlu bileziğin gövdesinin tamamı altından yapılmasının yanı sıra gövdesi diğer alışagelmış boru şeklindeki bileziklerden farklı olarak yatık bir şekilde yapılmıştır. Bununla birlikte gövdenin dış yüzeyi ve iç yüzeyi farklı yapılmışlardır. Pürüzsüz bir şekilde yapılan iç yüzey, gövdenin tam ortasında iki yanından dışarı doğru üçgen şeklinde sivri çıkıntılar yapmaktadır. Dış yüzeyde ise gövdenin tam ortasında ki üçgen çıkıntıların üzerinde vücutları ve yüzü cepheden yapılmış birer çift aslan bulunmaktadır. Her iki yanda bulunan aslanların kafaları dip dibe yapılmakla birlikte birbirlerine bakıyormuş gibi bir görüntü sergilenmiştir. Bu aslanların yüz ifadelerinde gördüğümüz ağızlarının açık olmaması ve kulaklarının dik olarak gösterilmemesi bilezikte yer alan aslan protomları ile yüz farklılıklarını

¹⁴² Ed. Wilfried Seipel, *7000 Jahre Persische Kunst: Meisterwerke Aus Dem Iranischen Nationalmuseum in Teheran* (Milano: Skira, 2000), s. 181-184.

göstermektedir. Bunun yanı sıra her iki aslan betiminde yüzler birbirine benzemektedir. Kulaklarının büyük olması, alında görülen sivri kemeri, burun ve bıyıkları benzerliklerin birkaçıdır. Yatar şekildeki aslanların vücutlarında herhangi bir tüy betimi yapılmamıştır. Eklem yerleri betimlenen aslanların ayakları ve kıvrılmış kuyruklarının uçlarındaki püskül detayı dikkat çekmektedir. Bileziğin gövdesinin dış yüzeyinde yer alan aslanları haricinde direk gövde üzerine de bileziğe estetik katması için bir aslan protomundan diğerine uzanan yanlarda ikişer olmak üzere uzun bir kabartma yer almaktadır. İkişer kabartının içinde kalan kısım dışa doğru sivrileştirilerek boydan boya yapılmıştır.

Tüm bu tanımlamalar ile birlikte Akurgal, bu bilezikte yer alan aslan tipinin temel özelliklerini; dil dışarıda açıkta, gözlerin altında abartılı bir şekilde yatay olarak yeleye uzayan iki palmet motifli cildin kırıksıklığı, W şeklinde kalça, kalçalarda girdap motifi olarak tanımlamıştır¹⁴³.

Aslan protomlu bileziğin yapım tekniklerine bakıldığında gövdesi ve aslan protomları ayrı olarak ele alınmaktadır. Aslan protomlarından birinin çivi ile takılıp çıkarılma özelliğinin bulunması ve diğer protomla benzer olmaları aslında bunların aynı teknikle yapıldığını fakat çıkarılma özelliği olan protoma ayrı bir işlem eklendiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla aslan protomlarının yapım teknikleri sıvama/kaplama olabileceği gibi döküm ile yapıldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte aslan protomlarının dişleri ve dili ayrı olarak yapılarak eklenmişlerdir¹⁴⁴. Aslan protomları üzerindeki detaylar ise kazıma tekniği ile verilmiştir. Bileziğin gövdesinin pürüzsüz iç yüzeyi altın levhanın gövdeye yerleştirilmesi ile oluşmuştur. Şöyle ki metal levhanın bilezik gövdesinin iç yüzeyine yerleştirilmesiyle düz bir yüzey elde edilmiştir. Levhanın kenarları da dış yüzeye doğru kıvrılarak sabitleştirilmiş ve bileziğe desen katılmıştır. Dış yüzeyi için bahsedilen aslan protomlarından diğerine uzanan kabartılar da kazıma tekniği ile yapılmışlardır. Gövdenin tam ortasının dış yüzeyinde yer alan aslanlar ise buraya daha sonra eklenmiştir. Olasılıkla döküm tekniği ile yapılan aslanlar, bileziğe eklenildikten sonra kazıma tekniği ile detayları verilmiştir. Aslan protomlu bileziğin üzerinde kullanılan son teknik ise lehimdir. Yapılan her eklemede lehim kullanıldığı düşünülmektedir.

¹⁴³ Akurgal, 1968a, Ön. ver., s. 64.

¹⁴⁴ Charles K. Wilkinson, "Assyrian and Persian Art", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Vol-No: 13-7 (1955), s. 218.

Tüm bu işlemlerden geçen aslan protomlu bilezik, MÖ 8. ve 7. yüzyılları arasına tarihlendirilmektedir¹⁴⁵. Bu dönemlere tarihlendirilen bileziğin, aslan protomları ve aslan motifleri üzerinden Akurgal'ın yapmış olduğu çalışma içerisinde yer alan stil dönemleri ile tarihlendirmeler karşılaştırılacaktır. Bu doğrultuda aslanlar üzerinde görülen stilizasyon özellikleri üç farklı stil ile bağdaştırıldığında en uygun stil dönemi olarak Eski Urartu Stili veya Bukle-Küçük Halka Stili (MÖ 780-685) olarak görülmektedir. Bu dönemde görülen kulağın yerini lüle şekillerinin alması aslan motiflerinin kulakları üzerinde yer almaktadır. Aynı zamanda bu dönemin en göze çarpan özelliği olan kas kıvrımları ve kasların ana hatlarının iki kez çizilerek belirginleştirilme çabası bilezik üzerinde yer alan aslan protomları ve aslan motifleri üzerinde burun, göz ve ağız çevresinde rastlanılmaktadır. Stil dönemine adını veren bukle özelliği ise aslan motiflerinin kuyruklarında görülmektedir. Aslan protomlu bileziğin aslan motifleri için tanımlanan W şeklindeki kalça stilizasyonu Eski Urartu Stili'nde görülürken bu stil değişimi Orta Urartu Stili'nde değişerek M şeklini almıştır. Yapmış olduğumuz bu ayırım aslan protomlu bileziğin neden Orta Urartu Stili'ne tarihlenmediğinin sadece bir örneğidir. Bu stil döneminin özelliğinden biri de aslanların altında yer alan üçgen şeklindeki sivri kemerdur ve bu özellik aslan protomlu bileziğin stilinde görülen son özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla aslan protomlu bileziğe verilen MÖ 8./7. yüzyıl tarih aralığı, Eski Urartu Stili'nin bilezik ile bağdaştırılmasıyla MÖ 780-685 şeklinde daha spesifik bir tarih aralığı verilebileceği düşünülmektedir.

Ziwiye'de ele geçen bu aslan protomlu bileziğin aslanın stil özelliklerine bakılarak Urartu bileziklerine benzetilmesiyle birlikte çok farklı düşüncelerde bulunmaktadır. Roman Ghirshman tarafından Asur oymacılığının sanat ürünü olarak tanımlanan bilezik¹⁴⁶, Charles K. Wilkinson ve Kay Kohlmeyer tarafından aslan protomlarının altında görülen üçgen şeklindeki sivri kemerlerin Urartu'ya özgü bir betim olması nedeniyle Urartu sanat üslubundan etkilendiği görülmekte ve böylece bilezik Urartu sanat ürünü olarak tanımlanmıştır¹⁴⁷. Bununla birlikte Wilkinson, Luristan'da ele geçen ve şimdi Louvre Müzesi'nde sergilenen aslan protomlu bilezik

¹⁴⁵ Aynı. s. 218; Seipel, Ön. ver., s. 184.

¹⁴⁶ Roman Ghirshman, "Notes Iraniennes IV: Le Trésor de Sakkez, Les Origines de l'art Méde et Les Bronzes du Luristan", *Atribus Asiae*, Vol-No: 13-3 (1950), s. 181.

¹⁴⁷ Wilkinson, 1963, Ön. ver., s. 280-284; Wilkinson, 1955, Ön. ver., s. 219; Kay Kohlmeyer, "Armlets", *Urartu: A Metalworking Center in the First Millenium BCE*, ed. Rivka Merhav (Jerusalem: The Israel Museum, 1991), s. 177.

ile aynı gövde şekline sahip bileziğin olmasını dikkat çekici görmektedir. Bu benzetmeyle de birlikte yerli zanaatkârların savaş ve barış sıralarında diğer bölgelerdeki zanaatkârlar tarafından öğrenerek yeni bir stil geliştirmiş oldukları gözlemlenmektedir¹⁴⁸.

Bunun yanı sıra hazinenin genel stil özellikleri üzerine de çok farklı düşünceler ortaya çıkmıştır ve bunların çoğuna Oscar White Muscarella'nın kaleme aldığı "‘Ziwiye’ and Ziwiye: The Forgery of a Provenience" adlı makalesi sayesinde ulaşılmaktadır¹⁴⁹. Hazinenin stil özelliklerine göre ayrımlar yapan kişiler şöyledir; André Godard, bunları yerli Manna stili, Asur stili ve İskit stili olmak üzere üçe ayırmıştır¹⁵⁰. Richard D. Barnett, bu hazinenin Urartu sanat etkisinde olduğunu söylemiş¹⁵¹ daha sonra ise İskit ve Urartu sanat üslubunun kombinasyonu olduğunu fakat yerel Manna sanat ürünleri olduğunu belirtmektedir¹⁵². Margarete Falkner ise Luristan stili olduğundan ilk bahseden kişidir¹⁵³ ve bunu daha sonra Hans Henning von der Osten takip etmiştir¹⁵⁴.

3.2.6. Gordion A Tümülüsü'nden Aslan Protomlu Bilezik

Bu bölümün ana temasını oluşturan Gordion A Tümülüsü'nden aslan protomlu bileziğin detayına inilmeden önce ele geçtiği tümülüs incelenmektedir. Friglerin ölü gömme geleneklerinde tümülüs mezar geleneği tercih etmeleri başkent Gordion ve çevresini kuşatmasına neden olmuştur. Bölgede yaklaşık yüz elli tümülüs tespit edilmiştir. Bu tümülüslerin içerisinde kazısı yapılan otuz beş kadarı MÖ 9. yüzyıldan Helenistik Döneme tarihlendirilmiş olsa da büyük bir çoğunluğu MÖ 6. yüzyıl ve öncesine tarihlendirilmektedir¹⁵⁵.

Gordion nekropolünün kremasyon gömüleri içerisinde dördüncü ve son tümülüsü olan Gordion A Tümülüsü, 1950 yılında keşfedilmiş ve kazılmıştır. Modern

¹⁴⁸ Wilkinson, 1963, Ön. ver., s. 284.

¹⁴⁹ Oscar White Muscarella, "‘Ziwiye’ and Ziwiye: The Forgery of a Provenience, *Journal of Field Archaeology*, Vol-No: 4-2 (Summer 1977), s. 206-207.

¹⁵⁰ Godard, 1950, Ön. ver., s. 10.

¹⁵¹ Barnett, 1956, Ön. ver., s. 112.

¹⁵² Richard D. Barnett, "Median Art", *Iranica Antiqua II*, Vol: 1 (1962), s. 91-94.

¹⁵³ Margarete Falkner, "Der Schatz von Ziwiye", *Archiv für Orientforschung*, Vol: 16 (1952), s. 129-132.

¹⁵⁴ Hans Henning von der Osten, *Die Welt der Perser* (Stuttgart: Gustav Klipper Verlag, 1956), s. 57.

¹⁵⁵ G. Kenneth Sams, "Frig Tümülüsleri", *Frigler: Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, ed. Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), s. 244.

yerleşimin hemen bitişiğinde ki Gordion nekropolünün kuzeydoğu sırtının kuzeybatı köşesinde yer alan A Tümülüsü, MM Tümülüsü'nün yaklaşık 650 m kuzeybatısında yer almaktadır. Aynı zamanda Gordion Nekropolü içerisindeki gömülerin en kuzeybatısında konumlanmaktadır¹⁵⁶. En yakın komşusu B Tümülüsü'ne olan uzaklığı dahi 100 metreden fazla olan A Tümülüsü uzak lokalizasyonu nedeniyle diğer tümülüslerden ayrılmaktadır¹⁵⁷ (**Harita 4**).

Yaklaşık 31 metre çapa sahip olan A Tümülüsü, köylüler tarafından kısmen tahrip edilmiştir¹⁵⁸. Köylülerin A Tümülüsü'nün üzerini kullanarak tahrip etmesi sonucu tümülüsün bugün alınan boyutları orijinal olarak yansımamaktadır¹⁵⁹. Tümülüs içerisinde ki gömü yüzeyden sadece 60 cm altında yer aldığı tespit edilmiştir. Mezar içerisinde yanmış beyaz kilden oluşan bir tabakaya rastlanılmıştır. Bu beyaz zemin üzerinde ise çömlek, bronz, demir nesnelere birbirine karışmış ve cenaze kütükleri, kömürleşmiş kütük parçalarının kalıntıları ile örtülmüştür. Belirtilen nesnelere hepsi ateşten etkilenmiştir¹⁶⁰. Ayrıca bu zeminin güneydoğu yarısında yaklaşık 0.80 x 0.55 metre boyutlarında ve 0.20 metrelik derinlikte beşgen şeklinde bir çukur yer almaktadır. Çukurun içerisi çok sayıda altın takı parçası, gümüş ayna, fildişi buluntu parçaları, insan kemiği ve başka tanımlanamayan nesnelere ile doldurulmuştur. Çukurda ki buluntular ve üstündeki buluntuların hafif bir şekilde yanmaları ölünün yakıldığı odun yığını ile yanmadığını göstermektedir. Dolayısıyla ölünün yakılması ve mezar buluntularının bırakılması tek bir seferde değil birkaç seferde gerçekleştirildiği varsayılabilmektedir¹⁶¹. Kremasyon sonrası kalan kömürleşmiş odun yığınları ise çukur üzerinde yer alan beyaz zemine saçılmıştır¹⁶² (**Resim 32**).

Çukur içerisinde gömüsü olan kişinin kazı başkanı tarafından genç bir kadın olduğu belirtilmektedir¹⁶³. Gömünün yanına bırakılan buluntular çok sayıda altın süs

¹⁵⁶ Özgür II, "Tumulus Asiae Minoris: Untersuchung zu den phrygischen und lydischen Tumulusgräbern der Eisenzeit im zentralen und westlichen Kleinasien", (Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät, Heidelberg, 2009), s. 399.

¹⁵⁷ Ellen L. Kohler, "Cremations of the Middle Phrygian Period at Gordion", *From Athens to Gordion: The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young*, ed. Keith DeVries (Philadelphia: The University Museum University of Pennsylvania, 1980), s. 67.

¹⁵⁸ Rodney S. Young, "Summary of Archaeological Research in Turkey, 1949-1950", *Anatolian Studies*, Vol:1 (1951), s. 11.

¹⁵⁹ Kohler, Ö.n. ver., s. 65.

¹⁶⁰ Young, 1951, Ö.n. ver., s. 11.

¹⁶¹ Kohler, Ö.n. ver., s. 67.

¹⁶² Rodney S. Young, "Gordion-1950", *Bulletin*, Vol-No: 16-1 (1951), s. 17.

¹⁶³ Young, 1951, Ö.n. ver., s. 11.

eşyası ve birkaç tane ağırşak içermektedir. Dolayısıyla insan kemiklerinin genç bir kadına ait olduğu görüşüne dair yeterli kanıtın olduğu öngörülmektedir¹⁶⁴. Gordion kazı başkanı ve A Tümülsü'nün kazısını gerçekleştiren Rodney Young, 1 Nisan 1950 tarihinde bir dostuna yazdığı mektupta bu tümülden bahsetmektedir. Tümülüsün köylüler tarafından tahrip edildiğini ve yüzeyin 60 cm altında genç bir kıza ait kremasyon gömüsünü bulduklarını; buluntularının çeşitli altın ve elektronlardan takıların olduğunu anlatmaktadır. Aynı zamanda mektupta bahsettiği genç kızın belki de Kral Midas'ın altın kızı olabileceği düşüncesini de dile getirmektedir. Kralın dokunuşuyla altına dönüştürülen kızın hikâyesini konu alan 19. yüzyıla ait Nathaniel Hawthorne tarafından kaleme alınmış "The Golden Touch" adlı kitaptan ilham aldığı düşünülen Young, bu doğrultuda tümülden gömüsü olan genç kızın Midas'ın kızı olabileceğini söylemiştir¹⁶⁵.

Gordion A Tümülsü buluntularına bakıldığında beyaz zemin üzerinde ki buluntular ve çukur içerisinde ki buluntular şeklinde ayrılmaktadır. Beyaz zemin üzerine lydionlar, bir amphora, bir taş alabastron, bir unguentarium, birkaç parça altın süs, birçok seramik parçası ve yüksek derecede yanmış tanımlanamayan buluntular yerleştirilmiştir¹⁶⁶. Tümülüsün kazısını gerçekleştiren Rodney Young, alabastronun Mısır'dan gelmiş olabileceğini ve unguentariumun Doğu Yunan özelliklerini içerdiğinden bahsetmektedir¹⁶⁷. Çukur içerisinde yer alan buluntular ise büyük miktarda altın ve elektrom takıları içermektedir. Konumuzu oluşturan aslan protomlu bilezik ise çukurun hemen kuzeybatı köşesinde ortaya çıkarılmıştır. Burada bulunan bazı parçalar çok iyi durumdayken diğerleri ısıyla birlikte tahrip olmuşlardır. Takılarda ki tahriplerin yoğun olmamasının nedeni olarak kremasyon sırasında ölünün üzerinde yer almamasından kaynakladığı ve takıların kremasyon sonrası kemikler ile birlikte çukura atıldığı belirtilmektedir.

Young, A Tümülsü'nün tarihlendirilmesi için buluntulardan biri olan kuşu göğsünde tutmuş ayakta duran bir kız şeklindeki unguentariumu temel almıştır. Young'a göre bu unguentarium İyon kıyılarındaki Yunan şehirlerinden birinden ithal

¹⁶⁴ Kohler, Ön. ver., s. 68.

¹⁶⁵ G. Roger Edwards, "Postcript", *From Athens to Gordion: The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young*, ed. Keith DeVries, (Philadelphia: The University Museum University of Pennsylvania, 1980), s. 158.

¹⁶⁶ Kohler, Ön. ver., s. 68.

¹⁶⁷ Young, 1951, Ön. ver., s. 11.

edilmiş ve dolayısıyla tümülüs MÖ 550 yılına tarihlendirilmektedir¹⁶⁸. Gordion'da Orta Frig Dönemi kremasyonlarını çalışın Ellen L. Kohler ise Gordion A Tümülüsü için yine unguentariumu temel alarak bu tümülüsün tarihlendirilmesinde ki en kilit buluntunun unguentarium olduğunu ve dolayısıyla bu tümülüsün MÖ 540-MÖ 525 yılları arasına tarihlendirilmesinin en doğru tarih aralığı olduğunu belirtmektedir¹⁶⁹. Her iki tarihlendirilme de ortak tek bir buluntu üzerinden geçmektedir. Bu doğrultuda tümülüs için yapılabilecek en iyi tarihlendirme MÖ 550 ve MÖ 525 yılları arasını vermektir. Verilen tarihlendirmelere bakıldığında bu dönemde Frigya Krallığı'nın bittiği ve Pers egemenliğinin başladığı tarihe denk geldiği görülmektedir. İlk kısımda bahsettiğimiz gibi Persler Frigya topraklarını egemenlik altına almış olsalar dahi Frig kültürü bu topraklarda devam etmiştir. Dolayısıyla A Tümülüsü'nde gömüsü olan kişi Frigli bir kadın ya da Persli bir kadındır.

Gordion A Tümülüsü bu çalışmanın ana konusunu oluşturan aslan protomlu bileziklerden birini vermesiyle oldukça önemlidir. İlk aşamada Friglerin kullandıkları bilezik çeşitlerine baktığımızda genellikle basit olarak yapılmıştır. Frig Krallığı döneminde altın takı sanatının oldukça az olduğu göz önüne alınarak krallık döneminde yapılmış bilezikler genel olarak yuvarlak bronz bir çubuğun bükülerek halka haline getirilmesiyle veya çubuğun uçlarının birleştirilmemesi ile dekore edilmektedir. Krallık döneminde yapılan uçları açık bileziklerin, uçları kalın, düz, yivli, konik ve topuzlu gibi şekiller verilerek yapıldıkları gözlemlenmektedir¹⁷⁰. Gordion A Tümülüsü'nden ele geçen aslan protomlu bilezik ise Frig toprakları içerisinde unik bir buluntu olarak yer almaktadır. Bölgede Frig Krallık döneminin bitişi ile Pers egemenliğinin başladığı dönemde karşımıza çıkan aslan protomlu bilezik tarih olarak MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir¹⁷¹.

Gordion A Tümülüsü'ne ait aslan protomlu bileziğin ölçülerine baktığımızda çapları 7.5x6.5 cm, ağırlığı 49.38 gr ve kalınlığı 0.7 cm şeklindedir. Tamamı altından yapılmış bileziğin temel dairesi altından içi boş boru şeklinde yapılmıştır¹⁷² (**Resim 33**). Boru şeklinde yapılan altın bileziğin her iki ucuna yerleştirilen aslan başlarının

¹⁶⁸ Young, 1951, Ön. ver., s. 17.

¹⁶⁹ Kohler, Ön. ver., s. 68.

¹⁷⁰ Gunlög Anderson, "The Common Cemetery at Gordion", (The Degree of Doctor of Philosophy, Bryn Mawr Colloge, 1980), s. 298-299.

¹⁷¹ G. Kenneth Sams, "Imports at Gordion: Lydian and Persian Periods", *Expedition*, Vol-No: 21-4 (1979), s. 8.

¹⁷² Bingöl, Ön. ver., s. 174.

yüz ifadeleri oldukça detaylı ve estetik yapıldığı görülmektedir. Bileziğin uçlarına yerleştirilen her iki aslan başı yüzleri birbirlerine doğru bakmakta ve birbirlerinden herhangi bir farklılıkları olmadan yapılmışlardır. Detaylı işlenen altın aslan başlarının kapalı gözleri, dik kulakları, kapalı ağızları, dolgun yanakları, detaylı burnu, yuvarlak belirgin çeneleri, üçer çizgili bıyıkları kolaylıkla gözlemlenmektedir. Altın aslan başlarının altın boru bilezik ile birleşmesi ise boyun olarak betimlenen halka ile gerçekleşmektedir. Aslan başlarının hemen arkasında bulunan halka üzerine iki yanında üç çizgi ile betimlenen çentik izleriyle süs verilmeye çalışılmıştır. Mevcut veriler doğrultusunda bilezik üzerinde aslan başları haricinde herhangi bir motif ya da işlem yapılmadığı gözlemlenmemektedir. Şöyle ki bileziğin tek bir açıdan çekilmiş fotoğrafının olması yapımında oluşmuş izleri veya aslan başları üzerindeki detaylı çizgileri birebir görmemizi engellemektedir. Dolayısıyla yapılan tüm yorumların tek bir açıya bakılarak yapıldığının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Tüm bunlara rağmen detaylı bir işçilik ürünü olarak karşımıza çıkan bilezik, Friglerin takı sanatı tarihinde tek olması ile oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Gordion A Tümülüsü sadece MÖ 6. Yüzyılın ortalarında Frigya'da büyük bir refah dönemini değil, aynı zamanda Doğu Akdeniz dünyasının diğer bölgeleriyle iletişim ve ticaret dönemini de içermektedir¹⁷³. Bu aşamada Gordion A Tümülüsü'ne ait aslan protomlu bileziğin nerede üretildiği ya da nereden geldiği ile ilgili kesin bir bilgi mevcut veriler içerisinde bilinmemektedir. Fakat Pers etkili olarak kabul edilen aslan protomlu bileziğin ithal edilmiş olabileceği gibi Pers işgali nedeniyle Frigya'da üretilmiş olma ihtimali de öngörülmektedir¹⁷⁴. Aynı zamanda bu bileziğin Doğu Yunan-İyonya'da üretilen bilezikler ile karşılaştırılması muhtemel olarak görülmektedir¹⁷⁵. Bununla birlikte aslan protomlu bilezik Lidya (Arkaik)¹⁷⁶, Asur ve Urartu bileziklerine benzetilmektedir. Toptepe Tümülüsü'nden aslan protomlu cam-altın bilezik ile aynı üslubu yansıttığı belirtilen Gordion A Tümülüsü'nden aslan

¹⁷³ Young, 1951, Ön. ver., s. 18.

¹⁷⁴ Pers İmparatorluğu egemenliği altına giren Frigya'da bu dönem Geç Frig dönemi olarak geçmektedir. Friglerin başkenti Gordion'da bu dönemde uzun mesafeli ticarete uygun bir şekilde karışıtlarına dair kanıtlar bulunmaktadır. Bu doğrultuda 1995 yılında Sitadel de ele geçen altın, fildişi, bakır cevheri, su mermeri gibi materyaller ithal edilerek burada küçük çaplı atölyelerde işlendikleri belirtilmektedir. (Bkz. G. Kenneth Sams ve Mary M. Voigt, "Gordion 1995", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 1996* (Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1997), s. 480.)

¹⁷⁵ Friedhelm Prayon, *Phrygische Plastik: die früheisenzeitliche Bildkunst Zentral-Anatoliens und ihre Beziehungen zu Griechenland und zum Alten Orient* (Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 1987), s. 190.

¹⁷⁶ Rodney S. Young, "The Excavations at Yassihuyuk-Gordion", 1950, *Archaeology*, Vol-No: 3-4 (1950), s. 199.

protomlu bilezik, aslanların yumuşak yüz ifadelerinden dolayı Lidya-İyonya üslubu olarak da nitelendirilmektedir¹⁷⁷. Bileziğin tarihine bakıldığında Pers egemenliği içerisine tarihlenmesi dolayısıyla Akhemenid lüks malları ile birlikte ithal edildiği şeklinde bir düşüncenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda bileziği Gordion'a getiren koşullar ve sahibinin uyruğu gibi sorulara varsayımlar ile ilerlememize neden olmaktadır¹⁷⁸.

Bunun yanı sıra A Tümülüsü'nden ele geçen takı buluntusunun bütünlüğüne bakıldığında burada nar motifli kolye uçlarının da görülmesi Güre Tümülüs buluntularıyla eşleştirilerek Lidya üslubunda yapıldığını akla getirmektedir. Bununla birlikte Gordion A Tümülüsü'nde lydion ele geçmesi, amphora ve alabastronun da var olması ve Lidya ile benzerlik göstermesi kültürel bir etkileşim kurulabilmiş olabileceğini göstermektedir. Buradan çıkan görüş ile birlikte Friglerin Lidya ile yakın olması ve aslan protomlu bileziğin Frig topraklarında Lidya ve Pers egemenliğinin görüldüğü bir tarih aralığına denk gelmesi Perslerden ithal edildiği düşüncesiyle birlikte Lidya'dan da ithal edilmiş olabileceği düşüncesi özellikle A Tümülüs buluntu tümüne bakıldığında söylenilebilmektedir. Dolayısıyla Lidya topraklarında ele geçen aslan protomlu cam-altın bileziğin üretim yeri ile ilişkilendirdiğimiz Sardis altın arıtım atölyesinin dönem aralığına bakılarak bu bölümde ele aldığımız aslan protomlu bileziğin burada üretilmiş olabileceği gibi bir öngörü ortaya konulabilmektedir. Fakat bu tür düşünceler bir önceki paragrafta bahsettiğimiz gibi varsayımlar ile ilerlememize neden olmaktadır.

Bilezik üzerinde kullanılan tekniklere baktığımızda ilk olarak bileziğin nasıl bir yapım aşamasından geçildiği incelenmektedir. Bu doğrultuda Gordion A Tümülüsü'ne ait aslan protomlu bileziğin yapım teknikleri ile ilgili yapılan araştırmada yapılabilecek en uygun tekniklerin; döküm, kalıp/kalıp baskı, sıvama/kaplama, metal levha, lehim olduğu tespit edilmektedir. Sıralanan teknikler bileziğin uçlarından son işlemine kadar gelişen süreç doğrultusunda verilmektedir. Bileziğin aslan protomlarının yapımı ile ilgili döküm, kalıp/kalıp baskı, sıvama/kaplama şeklinde üç farklı teknik düşünülmektedir. İlk olarak belirtilen döküm tekniğine dair bilezik kalıbının Frig toprakları içerisinde henüz rastlanılmamış olması, bilezik üzerine yapılan aslan protomlarının bu teknikle yapılmadığı şeklindeki bir

¹⁷⁷ Türe, 2006, Ön. ver., s. 156.

¹⁷⁸ Sams, 1979, Ön. ver., s. 8.

görüşü net olarak desteklememektedir. Aynı şekilde kalıp/kalıp baskı tekniğinde kullanılan kalıbın yine rastlanılmamış olması böyle bir ihtimalin olmayacağı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla aslan protomlarının bu tekniklerde yapılmış olma ihtimali aksi ispatlanana dek bulunmaktadır. Ayrıca aslan protomu için düşünülen üçüncü teknikte, kalıbın doğrudan bileziğin içerisinde kalmasından dolayı net olarak bu teknikte yapılmıştır diyemiyoruz. Fakat bu teknikte kullanılan kalıpların tunç veya ahşap olması Friglerin madeni eser üretimi ve ahşap eser üretimi düşünüldüğünde daha doğru bir sonuç ortaya çıkarılmaktadır. Bu bağlamda Friglerin tunç ve ahşap işlemeciliğinde ki uzmanlıkları göz önüne alınarak Gordion A Tümülüsü'ne ait aslan protomlu bileziğin aslan protomlarının yapım tekniğinde sıvama/kaplama tekniğinin kullanılmış olabileceği daha yüksek bir ihtimal olarak görülmektedir. Bu üç teknik ile birlikte asıl bileziğin temel dairesine bakıldığında; metal levha bir çubuğun üzerine sarılıp uçlarının bu çubuk üzerinde birbirlerine lehimlenmesi sonucu çubuğun levha içerisinden çekilerek çıkarılması sonucu oluştuğu düşünülmektedir. Temel dairede ki gerekli yuvarlaklık ise metal ısıtılarak ya da levhanın içine yerleştirilen çubuğun levhanın oluşturduğu maddeden daha yumuşak daha erime sıcaklığı az bir madde seçilmesiyle de verilebilmektedir¹⁷⁹. Bilezikte son olarak kullanılan teknik ise lehim olup bileziğin temel dairesini ve aslan protomlarının birleştirilmesi için kullanıldığı düşünülmektedir.

Tüm bu işlemler göz önüne alınarak Gordion A Tümülüsü'nden aslan protomlu bileziğin temel dairesi ve aslan protomlarının altından olması ve son derece özenli bir çalışma sonucu ortaya çıkması Frig topraklarında ya da ithal edildiği yerde kuyumculuğun ve maden işçiliğinin ne kadar ileride olduğunu bizlere göstermektedir.

3.2.7. Toptepe Tümülüsü'nden Aslan Protomlu Cam-Altın Bilezik

Lidya Bölgesi'nde bulunan tümülüsler, Lidya'da hüküm sürmüş üç sülaleden sonuncusu olan Mermnad Sülalesi (MÖ 680-547/546) ile birlikte görülmeye başlanmaktadır¹⁸⁰. Sardes, Mermnad Sülalesinin son kralları tarafından Batı Anadolu'nun büyük bir kısmını ve Ege kıyılarını kapsayan bölgesel imparatorluğun başkentine dönüştürülürken bu tümülüs geleneğini benimsemiştir. Bu krallar bir yandan güçlerinin büyümesiyle Sardes'i şekillendirirken bir yandan da büyük güçlü

¹⁷⁹ Meriçboyu, Ön. ver., s.33.

¹⁸⁰ İsmail E. Öztekin, "MÖ I. Binde Anadolu'da Tümülüs Geleneğinin Kronolojik Gelişimi ve Coğrafi Yayılımı", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006), s.25.

ve etkili mezar anıtları inşa etmişlerdir. Şimdiye dek Lidya sınırları içerisinde farklı dönemlere tarihlenen Lidya Tümülüsleri 600'ün üzerinde belgelenmiştir. Belgelenen tümülüslerin tümü görünür yerlere yapılmıştır. Çoğunlukla yamaç ve tepelerde yer alan tümülüslerin yanı sıra vadi tabanları, hafif eğimli araziler ve platolarda da yer almaktadır¹⁸¹.

Genel bir çerçevede gösterilen Lidya Tümülüsleri Gediz (bundan sonra *Hermos*¹⁸²) Nehri'nin kenarında bulunan verimli topraklardaki doğal yükseltiler üzerine konumlanmıştır¹⁸³. Lidya Krallığı'nın merkezi olan Sardes'in kuzey ve kuzeybatısına uzanan Bin Tepe Tümülüsleri başlıca tümülüs mezarlık alanıdır. Lidya Tümülüsleri arasında Bintepe Tümülüsleri kadar sükse yapan Güre Tümülüsleri olarak adlandırılan tümülüsler, tümülüs geleneğinin Lidya'nın doğusuna doğru yayıldığını göstermektedir¹⁸⁴. Buna göre Lidya'nın doğusunda bulunan Güre Tümülüsleri, Uşak'ın 25 km batısındaki Güre ilçesinde yer almaktadır. Antik adı *Bagis*¹⁸⁵ olan Güre ilçesi, Hermos Nehri Vadisi'nde ve tarihi 'Kral Yolu'¹⁸⁶ güzergâhı üzerindedir¹⁸⁷. Güre'nin 4 km kadar kuzey doğusunda yer alan Hermos Nehri'nin Karabal Çayı¹⁸⁸ ile birleştiği yerin civarında yaklaşık 5 kilometrekarelik bir alana yayılmış durumda dokuz büyük Tümülüs (İkiztepe, Topçatepe, Velişintepe, Kaletepe, Basmacı, Yuvarlankaya, Toptepe, Pekmeztaşı, Aktepe) bulunmaktadır¹⁸⁹ (**Harita 5**).

Güre Tümülüslerinden biri olan ve aslan protomlu bileziğin ait olduğu Toptepe Tümülüsü, Güre'nin 4 km kuzeybatısında yer almaktadır. Genel konumu itibarıyla ise İzmir-Ankara karayolunun 750 m kuzeydoğusunda, Gediz Nehri'nin 450 m kadar

¹⁸¹ Roosevelt, 2017, Ön. ver., s. 199-201.

¹⁸² Antik kaynaklarda Gediz Çayı 'Hermos' olarak geçmektedir. (Bkz. Herodotos, Ön. ver., s. 612; Strabon, Ön. ver., s.317).

¹⁸³ Rafet Dinç, "Lidya Tümülüsleri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1993), s. 5.

¹⁸⁴ Altan Türe, *Karun Hazinesi ve Buldukları Tümülüsler* (İzmir: TC Uşak Valiliği Kültür Yayını, 2009), s. 45.

¹⁸⁵ William M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çeviren: Mihri Pektaş (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960), s. 141; Sevin, 2001, Ön. ver., s. 254; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993), s. 146-147.

¹⁸⁶ Efes'ten başlayarak Susa'da son bulan tarihi kral yolu. (Bkz. Kaan İren vd. *Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), s. XVI-XVII.)

¹⁸⁷ Türe, 2009, s. 45.

¹⁸⁸ Çeşitli kaynaklarda tümülüslerin konumları verilirken Güre Çayı olarak geçmektedir. (Bkz. Türe, 2009, Ön. ver., s. 45; Özgen ve Öztürk, Ön. ver., s. 28) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün çıkarmış olduğu 1/25 000 ölçekli haritada bu çay Karabal Çayı olarak geçmektedir.

¹⁸⁹ Türe, 2009, s. 45.

güneyinde bulunmaktadır¹⁹⁰ (**Harita 5**). 1965 yılında Güre bölgesinde başlayan organize definecilerin ilk yağmaladıkları tümülüs Toptepe Tümülüsü diğer adıyla Haylaztepe olmuştur¹⁹¹. 1965 yılının Mayıs ayında tümülüsün batı yamacına kazdıkları tünel ile içerisini yağmalayan defineciler büyük bir tahribata yol açmışlardır¹⁹². Mezar odasının yağmalanması sırasında tavandan düşen büyük taş blokları girişi kapattığından dolayı tümülüste detaylı bir bilimsel araştırma yapılamamıştır¹⁹³. Burada net olarak kaydedilebilecek tek şey girişin batı yönünde olmasıdır.¹⁹⁴ Toptepe Tümülüsü'ne ait buluntular burada elit tabakadan bir kadının¹⁹⁵ gömülmüş olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Toptepe Tümülüsü'nün tek bir gömüye ev sahipliği yaptığı kaydedilmektedir¹⁹⁶.

Gerçekleşen tahribatın nedeniyle detaylı bir arkeolojik çalışma yapılamayan Toptepe Tümülüsü'nde 2003 yılında Roosevelt'in yapmış olduğu araştırma ile bir nevi detaya inilebilmiştir. Toptepe Tümülüsü, Roosevelt'in Lidya Tümülüs mezarlarındaki plan değişimleri sonucunda çıkarmış olduğu mezar tiplerinden Tip 4 olarak nitelendirilen oda ve dromoslu mezar tipi içerisindedir. Bu doğrultuda Toptepe Tümülüsü, oda, giriş ve dramos şeklinde bir mimari kompleks oluşturmaktadır¹⁹⁷ (**Resim 34**).

Toptepe Tümülüsü'ne ait eserler incelendiğinde detaylı işçilikleri ve çeşitli tasarımları bunların Lidyalı ustalar tarafından ne kadar özenli ve ne kadar ayrıntılı yapıldığının temsilleridir¹⁹⁸. Toptepe Tümülüsü mezar odasının zemini üzerinde

¹⁹⁰ Christopher H. Roosevelt, "Lydian and Persian Settlement in Lydia", (Faculty of the Graduate School of Cornell University, the Degree of Doctor of Philosophy a Dissertation, New York, 2003), s. 575.

¹⁹¹ Ümit Yaşar Gözüm, *Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2003), s. 95.

¹⁹² Özgen ve Öztürk, Ön. ver., s. 28.

¹⁹³ Türe, 2009, s. 82.

¹⁹⁴ Özgen ve Öztürk, Ön. ver., s. 28.

¹⁹⁵ Güre Tümülüslerinde herhangi bir sağlam iskeletin bulunmaması eserler üzerinden gömünün cinsiyetinin belirlenmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda kadınların ve erkeklerin kişisel malzemelerinin farklı olmasından kaynaklı olarak gömünün cinsiyeti söylenebilmektedir. Örneğin; Basmacı Tümülüsü'nde mezar armağanı olarak daha mütevazî ürünlerin seçilmiş olması ve bu armağanların arasında mücevherlerin olmaması tümülüsün bir erkeğe ait olduğunu kabul ettirmiştir. Bir başka örnek olan İkiztepe Tümülüsü'nde mücevherlerin olduğu, fakat daha çok mühür yüzükler, düz bilezikler gibi genelde erkeklerin kullandığı sade formların bulunması, gömünün erkek olduğunu kabul ettirmektedir. Dolayısıyla kadınsal eşyaların özellikle takıların daha detaylı işlenmesi ve sayısı göz önüne alınarak gömünün kadına ait olduğu söylenebilir. (Bkz. Türe, 2009, s. 75-142)

¹⁹⁶ Elizabeth Baughan, "Lidya Gömü Gelenekleri", *Lidyalılar ve Dünyaları*, ed. Nicholas D. Cahill (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), s. 283.

¹⁹⁷ Roosevelt, 2003, Ön. ver., s. 575-576.

¹⁹⁸ Türe, 2009, s. 82.

Lidyalı ustalar tarafından yapıldığı ön görülen buluntulardan taş alabastron ve gümüş şişe dışındaki tüm ölü eşyaları kline üzerindeki iskeletin çevresinde olduğu söylenmektedir¹⁹⁹. Toptepe Tümülüsü'ne ait buluntular şöyledir; gümüş bir oinochoe, gümüş bir kepçe, çok çeşitli kolyeler, kanatlı denizatı broşu, sandal biçimli küpeler, altın aplikler şeklindedir.

Takı buluntularının yoğun olarak görüldüğü Toptepe Tümülüsü'ne ait olduğu öngörülen aslan protomlu cam-altın bilezik, birçok açıdan dikkat çekici görülmektedir. Cam ve altının bir arada kullanılması, aslan bitimli olması gibi çeşitli özellikleriyle döneminin takı sanatını yansıtmaktadır. Aslan protomlu cam-altın bilezik için verilen tarihlendirmeler mevcuttur. Bilezik için verilen tarihlere bakıldığında; MÖ 6. yüzyıl sonu MÖ 5. yüzyıl başı²⁰⁰, MÖ 6. yüzyıl²⁰¹ ve MÖ 5. yüzyıl²⁰² şeklindedir. Verilen tarihlendirmeler birbirlerine çok yakın olarak görülebilir. Fakat bu durum Toptepe Tümülüsü'nün Lidyalı bir soyluya mı ait olduğu yoksa Persli bir soyluya mı ait olduğu net olarak belirlenememektedir. Kabul gören görüş ise Toptepe Tümülüsü'nün Pers Kralı Kyros'un Lidya'yı ele geçirmesinden sonra Lidya'nın Pers hâkimiyeti altında olduğu döneme tarihlendirilmesidir. Toptepe Tümülüsü'nün geçirmiş olduğu yağmalanma sonucu buluntular üzerinden tarihlendirilmeye gidilmiştir. Bu aşamada buluntularda görülen Pers etkileri bu mezarın Pers hâkimiyeti sonrasında bu bölge de yaşamaya başlayan bir soyluya ait olabileceği görüşünü akla getirmektedir.

Toptepe Tümülüsü'ne ait bir çift aslan bitimli cam-altın bileziğin ölçülerine baktığımızda çapları 8.2 cm ve 8.3 cm, ağırlıkları 22.97 gr ve 24.9 gr şeklindedir. Bir çift olan bu bilezikte tüm detaylar aynı şekilde işlenmiştir. Herhangi bir farklılığı olmayan takının temel dairesini yarı saydam kobalt mavisi cam oluşturmaktadır. Mavi camın her bir ucuna geçirilen altın aslan başlarının boyun tüyleri, boynuna süs olarak yapılan çentik izleri, kısa burnu, kirpikleri, kulakları, bıyıkları ve ağzı kapalı oluşu kolaylıkla gözlemlenmektedir. Altın aslan başlarının cam ile birleşmesi altın bir folyo şeridi ile desteklenmektedir. Folyonun ve altın aslan başının birleşim yerinde ise folyoyu çevreleyen boncuk tel bulunmaktadır. Bu boncuk telin birleşme noktasında bulunması birleşme izini örtmesi için yapıldığını akla getirmektedir. Her iki uç da birbirlerine doğru bakan aslan başları, cam bileziği çevreleyen altın Burma tel ile

¹⁹⁹ Baughan, Ön. ver., s. 283.

²⁰⁰ Türe, 2006, Ön. ver., s.164.

²⁰¹ Türe ve Savaşçın, Ön. ver., s. 95.

²⁰² Meriçboyu, Ön. ver., s. 108.

birbirlerine bağlanmaktadır. Camı çevreleyen burma telin sabit kalabilmesi için burma tel ve cam bileziğin tam ortasında birbirlerine yine bir burma tel ile bağlanmaktadır²⁰³ (**Resim 35a-b-c**). Oldukça detaylı bir işçilik ve özgün bir tasarım ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde birçok farklı kullanımı olan camın takılar üzerinde özellikle konumuzun ana temasını oluşturması açısından bileziklerde kullanımı MÖ 2. binyıla kadar dayanmaktadır²⁰⁴. Bileziklerin kullanımı açısından formu her zaman halka şeklinde olduğu için bilezik formlarının farklılıkları sadece enleriyle ilgilidir. Dolayısıyla daire, yarım daire, yassı daire, keskin daire gibi farklı kesitlerinin olması üretim tekniklerini ve farklı teknolojilerde üretildiklerini göstermektedir. Üretim tekniği açısından bir diğer fark ise iki farklı teknikte dikişli (**Resim 36**) ve dikişsiz (**Resim 37**) olarak yapılmalarıdır. Dikişli olarak nitelendirilen teknik, cam çubuğun bükülerek daire formuna getirildiğinde oluşan birleşim yerinin görülmesi; dikişsiz teknik ise cam çubuğun daire formuna getirilirken ek bir alet yardımı ile hızlı bir hareketle delinmesi sonucu birleşim yerinin görülmemesidir. Belirtilen tekniklerin gerçekleşme aşamasında cam çubuk sık ve tekrar ısıtılarak çubuk üzerinde döndürülerek bilezik yapımı gerçekleştirilmiştir. Bu teknikte yapılan bileziklerin iç yüzeyleri genellikle dikey olarak çizilmekte ve üretim aşamasında cam ile metal çubuğun temasından dolayı pas benzeri lekelerde görülmektedir. Fakat daha sonra bileziklerin iç yüzeyinde oluşan çizilmeler düzleştirilebilmektedir²⁰⁵. Aslan bitimli cam-altın bileziğe bakarak yarım dairesel kesitli dikişsiz bir bilezik olduğunu söylenebilmektedir.

Detaylı bir işçilik ve ustalık ürünü olan cam eserlerin biçimleri genellikle birkaç temel form çevresinde geliştirilmiştir. Fakat önemli özellikleri renk ve bezemeler ile sağlanmaktadır²⁰⁶. MÖ 1500 yıllarında kalay oksidin camı opaklaştırdığı keşfedildikten sonra değerli taşları taklit amacıyla metal oksitler camın renklendirilmesinde kullanılmışlardır. Günümüzde de kullanıldığı gibi bakır, demir, gümüş gibi malzemeler camın renklendirilmesinde kullanılmıştır. Demir, yeşil, mavi

²⁰³ Özgen ve Öztürk, Ön. ver., s. 161, pl. 111.

²⁰⁴ Ceren Baykan ve Daniş Baykan, *Eskiçağ'da Cam* (İstanbul: Zero Books, 2012), s. 45.

²⁰⁵ Maud Spaer, "The Pre-Islamic Glass Bracelets of Palestine", *Journal of Glass Studies*, Vol: 30 (1988), s. 52.

²⁰⁶ Şeniz Atik, "MÖ I. Binde Anadolu'da Cam Üretimi ve Tasarımı", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2004), s. 24.

ve sarı; kobalt, mavi; bakır, yeşil, turkuaz ve mavi; mangan, mor ve eflatun; gümüş, sarı; altın, kırmızı ve pembe rengi verilmesinde cam için kullanılmıştır²⁰⁷. Bu bağlamda aslan protomlu cam-altın bileziğin cam kısmının, cam içerisine kobalt konulduğu için mavi cam elde edildiğini söyleyebilmektedir.

Toptepe Tümülüsü'ne ait aslan protomlu cam-altın bileziğin cam bölümünün nerede yapıldığı ya da nereden geldiği ile ilgili kesin bir bilgi mevcut veriler içerisinde bilinmemektedir. Fakat varsayımlar doğrultusunda gittiğimizde ilk olarak aklımıza Sardes gelmektedir. Aslan protomlu cam-altın bilezik için verilen tarihler ile bu tarihlere denk gelen bir cam atölyesinin (MÖ 547-542) Sardes'te bulunması bunların birbiri ile bağdaştırılabileceğini doğrular niteliktedir. Anadolu'da Demir Çağı'ndaki cam üretimini göstermesi açısından da önemli bir bulgu olarak görülmektedir. 1986 yılında Sardes'te yapılan kazı çalışmaları sırasında üç alan ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan biri Lidya Dönemi'ne ait anıtsal savunma yapısının doğu bölümünde yer almaktadır ve bu odanın bir cam atölyesi olabileceği öngörülmektedir. Bu odanın diğer etrafında bulunan odaların aksine son derece tahrip edilmiş gözükmemektedir. Atölyede ocağın ya da fırının izlerine rastlanılmasa da burada ele geçen odanın dolgusundan ele geçen eserler 4,8 kg opak kırmızı cam kırıntısı ve 0.5 kg şeffaf sarı cam kırıntısı ya camın burada üretildiğini ya da başka bir yerde üretilip imalatının burada yapıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra cam atölyesinde cam ile ilişkilendirilebilen bir çift küçük cımbız, küçük bir mermer kâse, bronz bir tutamak, küçük bir bronz kâse ve sıcak camın çalışılması için yüzey olarak kullanılabilen aletler bulunmuştur²⁰⁸. Burada bir fırın olmadan bile cam kırıntıları ve aletlerin keşfi bu odayı bir cam atölyesinin parçası olarak tanımlamaktadır²⁰⁹. Böylece Lidya mücevher atölyelerin de camın kullanılmış olduğunu dolayısıyla Toptepe Tümülüsü'ne ait aslan bitimli cam-altın bileziğin cam bölümünün burada yapılmış olabileceği öngörülebilmektedir. Şuan mevcut veriler doğrultusunda Lidya'daki camcılıkla ilgili arkeolojik veriler maalesef Sardes ile kısıtlı kalmaktadır²¹⁰.

²⁰⁷ Baykan ve Baykan, Ön. ver., s. 1; Önder Küçükerman, *Cam ve Çağdaş Tasarım İçindeki Yeri* (İstanbul: Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş., 1978), s. 97.

²⁰⁸ Crawford H. Greenwalt Jr. vd., "The Sardis Campaign of 1986", *Bulletin*, No: 26 (1990), s. 143-155.

²⁰⁹ Robert H. Brill ve Nicholas D. Cahill, "A Red Opaque Glass from Sardis and Some Thoughts on Red Opaques in General", *Journal of Glass Studies*, Vol: 30 (1988), s. 16-27.

²¹⁰ Emel Erten, "Anadolu'dan Örneklerle Demir Çağı'nda Cam", *Olba IX*, ed. Serra Durugönül ve Murat Durukan (Mersin: Kaam Yayınları, 2004), s. 102.; Bu bölge için kazı çalışmalarının eksik kalması sonucu bizleri sadece Sardes bazlı düşünmeye itmektedir.

Toptepe Tümülüsü'ne ait aslan protomlu cam-altın bileziğin altın kısımlarının nereden çıkarıldığı, nerede saflaştırıldığı, nerede yapıldığı şeklinde sorular için ise Toptepe Tümülüsü çevresinde bu döneme tarihlendirebileceğimiz altın işletme tesisi arayarak cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Toptepe Tümülüs çevresinde dönem bazlı yapılan araştırmada en önemli kaynak olarak Sardes'te 1968 yılı kazı çalışmalarında bulunan ve MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen altın rafineri alanı karşımıza çıkmaktadır. Bu rafineri alanı bileziğin üretim ve yapım yeri olarak nitelendirebileceğimiz bir alandır²¹¹. Bileziğin ve Sardes altın rafineri alanının birbirleri ile bağdaştırılmasındaki ana neden bu bölgede yapılan çalışmaların yetersiz kalması sonucu bilezik ile bağdaştırılabilecek bir alanın yokluğundan kaynaklanmaktadır. Bağdaştırılmada ki bir diğer neden ve en önemlisi bilezik ile altın rafineri alanının hemen hemen aynı tarihlere denk gelmesidir. Bu nedenlerin yanı sıra Sardes altın rafineri alanında ele geçen buluntular içerisinde takı yapımında kullanılan araç gereçlerin bir kısmının ortaya çıkmış olması bileziğin burada yapılmasa dahi kuyumculuğun o dönemde var olduğunu ve çevre bölgelerde de rastlanılabileceğini göstermektedir.

Sardes'te bulunan altın rafineri alanı, Paktolos çayının doğu kıyısında Sardes'i koruyan sur duvarları dışında yer almaktadır (**Resim 38**). PN Sektörü (Pactolus North) olarak adlandırılan bu alanın kuzey kısmında Lidyalılar tarafından MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında yapılan fırınlar, küpeller ve tanrıça Kuvava'ya (Kybele) ait adaklar için bir sunak²¹² bulunmaktadır. Alanda, altın ve gümüş alaşımı olan elektrumu ayırtmak için tesisler bulunmaktadır. Arkeolojik kalıntılardan iki metalürjik teknik doğrudan tespit edilmiştir; sementasyon ve küpelasyon. Bunun yanı sıra PN Sektörü, Lidya Kralı Kroisos zamanında (MÖ 6. yüzyıl) dünyanın ilk saf altın ve gümüş sikke darbının gerçekleştirildiği yerdir²¹³.

PN Sektöründe 1968-1969 yılları arasında yapılmış olan kazılarda ortaya çıkarılan üfleç boru ucu, körük üfleçlerinin yanı sıra sektörde ve çevresinde steatit

²¹¹ Andrew Ramage ve Paul Craddock, *King Croesus' Gold: Excavations at Sardis and the History of Gold Refining* (Cambridge: British Museum Press, 2000), s. 10.

²¹² Altın arıtım işlerinin başarılı olabilmesi için yapıldığı öngörülmektedir. Korkuluk için dekorasyon olarak sunağın dört köşesinde kireçtaşından yapılmış aslan heykellerinin kullanılması Lidya tanrıçası Kybele'ye kutsal olduğunu gösteren güçlü bir ipucudur. Ölçüleri: 1.75 m yüksekliğinde, 3.10 m genişliğinde ve 2.05 m derinliğindedir. Bkz. Ramage ve Craddock, *Ön. ver.*, s. 75.

²¹³ Kuzey Paktolos Sektörü: E ve EA Kiliseleri, Roma Villası ve Lidya Altın Arıtımevi ile Kybele Sunağı, <http://www.sardisexpedition.org/tr/essays/about-pn> (17.04.2018)

taşından oyulmuş takı kalıpları ile altın ve elektrik takıların bulunması kuyumcu atölyelerinin var olduğunu ve rafineri alanı ile birlikte kombine bir tesis olduklarını göstermektedir²¹⁴.

Aslan protomlu cam-altın bilezik için varsayımlara dayalı ilişkilendirdiğimiz Sardes altın rafineri alanının, mevcut veriler doğrultusunda altının elde edilmesi ile başlayan başlangıç evresinden şekillendirmesi olan son evresine kadar kullanıldığı düşünülmektedir. Fakat bileziğin altın kısmı için ilişkilendirdiğimiz Sardes aslında bölgede araştırmanın eksikliğinden kaynaklanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun yanı sıra Güre Tümüls buluntuları içerisinde bulunan üfleme borusu, kuyumcu aletleri²¹⁵ bir başka ihtimali daha akla getirmektedir. Yağmalanma sonucu hangi tümülüse ait olduğunun tespiti yapılamayan bu buluntuların sahibinin bir kuyumcu olabileceğini veya Sardes dışında bir altın rafineri alanının daha olduğunu fakat Sardes'e göre daha küçük bir alan olabileceği gibi düşüncelerdir. Bütünlüğü bozulan kuyumcu aletleri ve araştırma eksikliği varsayımlar ile ilerlenmesine neden olmaktadır.

Bilezik üzerinde kullanılan tekniklere baidığında ise ilk olarak nasıl bir yapım aşamasından geçtiğinin araştırılması gerekmektedir. Bu aşamada yapım teknikleri ile ilgili yapılan araştırma bilezik için yapılmış olabilecek en uygun tekniklerin; döküm, kalıp/kalıp baskı, sıvama/kaplama, boncuk tel, zincir, lehim olduğunu göstermektedir. Yapılan sıralama bileziğin ucundan son işlemine kadar görülen teknikler olarak verilmektedir. Bileziğin ucunda görülen aslan başlarının yapımı hakkında döküm, kalıp/kalıp baskı iki farklı teknik düşünülmektedir. İlk olarak döküm tekniğine baktığımızda; bilezik için günümüze örneği kalmış bir kalıba rastlamamış bulunmaktayız. Fakat herhangi bir kalıba rastlamamış olmamız bu tekniğin aslan protomları için kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Aslan başlarının bu teknikte yapılmış olma ihtimali aksi ispatlanana dek bulunmaktadır. Bilezik uçlarında kullanılan aslan başları için bir diğer ikinci teknik olarak kalıp/kalıp baskı olarak nitelendirebileceğimiz teknik gelmektedir. Bilezikte kullanılan aslan başlarının bu teknikte yapıma ihtimali daha yüksek olarak görülmektedir. Şöyle ki Güre Tümüls buluntuları içerisinde yer alan kuyumcu kalıpları ile yapıldığı öngörülmektedir²¹⁶.

²¹⁴ Türe, 2006, Ön. ver., s. 147.

²¹⁵ Özgen ve Öztürk, Ön. ver., no: 189-216, 220-221.

²¹⁶ Güre Tümülsleri hakkında ilk yayın olan Lydian Treasure kitabında İknur Özgen ve Jean Öztürk bu bilezik için bu kalıpların kullanıldığını söylemektedirler. Bkz. Özgen ve Öztürk, Ön. ver., no.111.

Fakat bu kalıplar içerisinde aslan bitimli cam-altın bileziğe uyumlu herhangi bir kalıp bulunmamaktadır. Sadece bu buluntular içerisinde yer alan bir ucu aslan başı diğer ucunda astragal bulunan kalıp bilezikte yer alan aslan başları ile ilişkilendirilmiştir fakat kalıpta kabartma halindeki motifte aslanın ağzının açık olması bu kalıbın bilezikte kullanılmadığını göstermektedir²¹⁷. Ele geçen bu kalıp sonucunda, bu tümülüslerin yağmalanma gibi bir durum gerçekleşmeseydi bileziğin aslan başı kalıbının bulunabileceği düşüncesi akla gelmektedir.

Bilezik üzerinde kullanılan diğer tekniklere baktığımızda sıralamada yer alan metal levha gelmektedir. Metal levha şeridi cam bileziğin ucuna sarılarak aslan protomlarını cam bilezik ile birleşimini sağlamıştır. Bilezik üzerinde altın folyo şeridi ile aslan başlarının birleşim kısımlarında boncuk tel kullanılmıştır. Burada kullanılan boncuk telin aslan başı ile folyo şeridinin birleşim izlerinin kapanması amacı ile yapıldığı düşünülmektedir.

Bilezik üzerinde kullanılan diğer bir süsleme yöntemi, birçok kaynakta cam bileziği çevreleyen zincir olarak geçen fakat müzenin vermiş olduğu izin ile birlikte inceleme fırsatında bulunduğumuz bilezikte camı çevreleyen altın şeridin burma tel olarak yapıldığının tespitini gerçekleştirdik. Cam bileziği çevreleyen zincir görünümü verilmiş burma telin birbiri ile sabit kalabilmesi için ise hemen altına metal levha şerit geçilmiştir. Aynı zamanda cam bileziği çevreleyen burma telin cam ile birleşiminin sabit kalabilmesi için ikinci bir yöntem olarak bileziğin tam orta kısmında cam bileziği ve burma teli birbirine bağlayan küçük bir burma tel ile sağlanmıştır. Bilezik üzerinde yapılan son işlemler ise lehimleme işlemidir. Lehimleme işleminde yapımı biten tüm bu parçaların birbirleri ile bağlantısı yapılmıştır.

Bahsi geçen tüm bu işlemlerin uygulandığı aslan bitimli cam-altın bileziğin aslında ne kadar yoğun ve zahmetli bir çalışma sonucu ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Ortaya çıkarılan eser aynı zamanda kuyumculuğun ne kadar ileride olduğunu göstermektedir.

²¹⁷ Özgen ve Öztürk, Ön. ver., s. 227.

SONUÇ

MÖ 14. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyıl arasına tarihlenen yedi farklı aslan protomlu bileziğin her biri farklı tarihleri, yapım teknikleri ve stil özellikleri içermesiyle ünik birer eser olarak görülmektedir. Bununla birlikte neredeyse hepsinin birer mezar buluntusu olması ve kadına ait olabileceği düşüncesi bileziklerin benzer yanlarını da sergilemektedir. Tüm bu konular üzerinden ele alınan bileziklerin değerlendirilmesi ilk olarak tarihsel düzeyde ilerleyen tablonun (**Tablo 2a-b**) içerisindeki Marlık Mezar 36'dan aslan protomlu bilezik ile yapılacaktır.

Tamamı altından yapılan Marlık Mezar 36'dan aslan protomlu bilezik diğer bileziklere göre çap ölçüsünün en küçük olduğu bileziktir. Bilgileri içerisinde sadece çap ölçüsünün olması kalınlık ve ağırlık ölçülerinin karşılaştırılmasını engellemektedir. Bileziğin buluntu yerinin mezar olması Nimrud Mezar II ve Mezar III, Gordion A Tümülüsü ve Toptepe Tümülüsü aslan protomlu bileziklerinin buluntu yerlerinin mezar olmasıyla benzerlik göstermektedir. Mezarın içerisindeki buluntuların yoğun ve değerli olması nedeniyle seçkin bir sınıfa ait olduğu düşünülmekte ve buluntuların olasılıkla bir kraliçe veya bir prensese ait olduğu belirtilebilmektedir. Fakat buradan herhangi bir iskelet parçasının bulunmamış olması net bir söylevi engellemektedir. Aslan protomlu bilezik için verilen MÖ 14. yüzyıl - MÖ 10. yüzyıl tarih aralığı çalışılan diğer aslan protomlu bileziklerin en erkeni olarak görülmektedir. Bununla birlikte Kathleen Rachel Maxwell-Hyslop 1971 yılında kaleme aldığı "Western Asiatic Jewellery: c. 3000-612 BC" adlı kitabında ve Ellen Rehm 1992 yılında kaleme aldığı "Der Schmuck der Achämeniden" adlı kitabında Marlık Mezar 36'dan aslan protomlu bileziğin, aslan protomlu bileziklerin öncüsü olduğundan bahsetmektedir.

Negahban 1965 yılında yazmış olduğu "The Treasures of Marlık" adlı makalesinde Marlık kültürünün ve sanatının Urartu ve Yeni Asur sanatına katkılarının olduğunu belirtmektedir. Buradan yola çıkarak Marlık Mezar 36'dan aslan protomlu bileziğin ele alınan diğer aslan protomlu bileziklerin öncüsü olması bu etkinin olabileceğini akla getirmektedir. Bu etkinin ne derece olduğunu bilebilmek için aslan protomlarının stil özelliklerinin karşılaştırılmasının yapılması gerekmektedir. Mezarlık 36 aslan protomları ile Nimrud Mezar III ve Mezar II, Van Müzesi ve Ziwiyeye aslan protomlu bileziklerinin stil özellikleri karşılaştırıldığında birbirlerine iki yönden, gözlerinin açık olması ve yanak detayının olmamasıyla tamamen benzedikleri tespit

edilmiştir. Bununla birlikte Marlık aslan protomlu bileziğin korkutucu görünüm özelliği Urartu aslan protomlu bilezikleriyle benzerken Asur Nimrud aslan protomlu bileziklerinin estetik görünümde olması ile farklılık göstermektedir. Aralarındaki benzerlik ve farklılıkların ayrımı yapıldığında; Marlık aslan protomlu bileziğinde silik burun, bıyık detayının olmaması, boyun tüyünün olmaması, alının sade yapılması Urartu ve Asur Nimrud bileziklerinden farklılıklarını göstermektedir. Benzerlikleri ise birkaç istisna dışında göz çevresinin detaylı oluşu, belirgin kulaklar, çene detayının olmaması şeklinde sıralanabilmektedir (**Tablo 3**). Buradan yola çıkarak net spesifik bir etkinin varlığından bahsedemsek de etkinin olduğunu söyleyebilmekteyiz.

Marlık aslan protomlu bileziğinin Gordion A Tümülüsü ve Toptepe Tümülüsü aslan protomlu bilezik ile aralarında tarihsel açıdan büyük bir zaman dilimi olsa da karşılaştırılmasına bakıldığında benzer yanları sadece belirgin kulaklarıdır.

Tabloda ikinci ve beşinci sırada yer alan aslan protomlu bilezikler aynı yerleşimden fakat farklı mezarlardan ele geçmişlerdir. İkinci sırada yer alan aslan protomlu bilezik Nimrud Mezar III Tabut I'de ortaya çıkarılırken beşinci sırada yer alan aslan protomlu bilezik Nimrud Mezar II'de bulunmuştur. Aralarında tarihsel ve stil özellikleri bakımından farklılıklar bulunmaktadır. İlk olarak Mezar III aslan protomlu bileziğe bakıldığında ele geçtiği mezarda bulunan yazıtların MÖ 810-745 tarih aralığını vermesi bileziğin olasılıkla +-25 yıl olmak üzere bu yıllara tarihlendirilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla Mezar III bileziği tabloda ikinci sıraya yerleştirilmiştir. Bilezik Mezar III'te bakır bir tabutun içerisinde bulunmuştur. Bakır tabutun içerisinde beşinin çocuk birinin kadın olduğu iskeletler tespit edilmiştir. Bununla birlikte mezar içerisinden çok sayıda değerli buluntuların yer alması burada gömüsü olan kadının statü sahibi olduğu ve aslan protomlu bileziğin de kadına ait olabileceğini düşündürmektedir. Tamamı altından yapılmış olan aslan protomlu bilezik bileğe rahat takılabilmesi için aslan protomunun yaklaşık 2 cm altına bir pin yardımıyla menteşe kilidi yapılmıştır. Ele alınan diğer bileziklerde menteşe kilidi Nimrud Mezar II ve Ziyiye aslan protomlu bileziğinde kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Mezar III bileziğinin yapım tekniğine benzer bir bilezik diğer bilezikler içerisinde tespit edilmemiştir.

Nimrud Mezar III Tabut I aslan protomlu bilezik her özelliğiyle diğer aslan protomlu bileziklerinden birine bağlanırken kendisine özel sadece silik kulak detayı

göze çarpmaktadır. Mezar III aslan protomlu bileziğin stil özelliklerinde en fazla benzerlikleri Nimrud Mezar II, Van Müzesi ve Ziwıye bilezikleri vermektedir. Hepsinin ortak benzerlik gösterdiği stil özellikleri, yanak detayının olmamasıyla birlikte belirgin burun, göz açıklığı, boyun tüyü detayı ve alın detayı şeklinde tespit edilmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer konu ise Urartu aslan protomlarına özgü üçgen alın detayının Nimrud Mezar III ve Mezar II bileziklerinde yapılmış olmasıdır. Özellikle tarihsel açıdan bakıldığında Mezar III bileziğinin Van Müzesi ve Ziwıye aslan protomlu bileziklerden öncü olması bu stil özelliğinin Asur'dan etkilenilmiş olabileceğini akla getirmektedir (**Tablo 3**).

Üçüncü sırada yer alan Van Müzesi'nden aslan protomlu tunç-altın bilezik ve dördüncü sırada yer alan Ziwıye'den aslan motifli ve aslan protomlu bileziğin tarihleri örtüşse de yapım tekniği, malzeme ve stil özellikleri açısından farklılık göstermektedir. Van Müzesi'nden aslan protomlu bileziğin temel dairesi tunçtan aslan protomları altından yapılmıştır. Temel dairesi üzerinde belli aralıklarla mantarimsı çıkıntı da denilen küçük kabartılar bulunmaktadır. Bilezikler üzerinde ki mantarimsı çıkıntıların Urartu'ya özgü olması ve bunların MÖ 8. yüzyıl sonu MÖ 7. yüzyıl başı arasında yok olması tarihlendirmede etken olmuştur. Bununla birlikte Ekrem Akurgal'ın Urartu aslanları üzerinde yapmış olduğu stil çalışması bileziğin aslan protomlarına bakılarak belli bir tarih aralığına verilmesine neden olmuştur. Böylece aslan protomlu bilezik yaklaşık MÖ 780-685 yıllarına tarihlenmektedir.

Van Müzesi'nden aslan protomlu bilezikte aslan protomlarına korkutucu bir görünüm vermeye çalışılmıştır. Yanak detayının olmaması, ağız açıklığı, belirgin burun, göz açıklığı, göz çevresi detayı, boyun tüyü detayı ve alın detayını oluşturan stil özellikleri ile en çok Nimrud Mezar III ve Ziwıye aslan protomlu bilezikleri ile benzerdir. Aslan protomunda bıyık detayının olmaması ise diğer iki bilezik haricinde farklı stil özelliği göstermektedir. Tarihsel olarak uzak olan Nimrud Mezar II, Gordion A Tümülüsü ve Toptepe Tümülüsü aslan protomları ile benzerliği ise sadece burun ve kulaklarının belirgin olmasıdır (**Tablo 3**).

Dördüncü sırada yer alan Ziwıye'den aslan motifli ve aslan protomlu bilezik saklanmış bronz bir kabin içerisinde bulunmuştur. Olasılıkla bir düşman saldırısı sırasında saklanılan hazine MÖ 8. yüzyıl sonu MÖ 7. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Aslan protomlu bilezik için verilen tarihlendirme ise yine Ekrem

Akurgal'ın Urartu aslanları üzerine yaptığı stil araştırması ile yaklaşık MÖ 780-685 yılları arasına verilmektedir. Eski Urartu stil dönemine ait bir özellik olan aslanların alınlarındaki üçgen şeklinin Ziwıye aslan protomlu bileziğinde de görülmesi bu tarihlendirmenin verilmesine en büyük etken olmuştur. Bununla birlikte bu dönemde görülen kas kıvrımlarının ve kasların ana hatlarının iki kez çizilmesi, kuyrukların kıvrılması gibi özellikler ile Ziwıye aslan protomlu bilezik Urartu ile ilişkilendirilmektedir. Bu bileziğin Asur, Urartu, Manna stil grubuna ilişkilendirilmesiyle ilgili birçok düşünce yer almaktadır. Farklı düşüncelerin bir araya toplandığı aslan protomlu bileziğe verilecek en doğru stil özelliği ise Urartu sanat üslubudur. Şöyle ki sadece Urartu aslanlarında görülen alında üçgen şeklindeki sivri kemerin burada görülmesi tesadüf değildir. Pek tabi Ziwıye zanaatkârları tarafından çeşitli üsluplar katılmış olabileceği gibi bu durumun o dönemler içerisinde düşünüldüğünde olağan karşılamak gerekmektedir. Aslan protomlu bileziğin üzerinde görülen etkilerden en baskın olanı Urartu stilidir fakat hiçbir bölgede böyle bir ürünün benzerine rastlanılmaması ve tabi Urartu'da bu tarz bir ürünün ortaya çıkmaması bu eserin komşu bölgelerden etki almış yerel bir üretim olabileceğini düşündürmektedir.

Tamamı altından yapılmış olan Ziwıye aslan protomlu bilezik diğer ele alınan bileziklerden daha farklı bir temel dairesi bulunmaktadır. Sıradan daire şeklinde ki temel dairelerin dışında bu bileziğin temel dairesinin tam ortasında dışarı açılmış üçgen şeklinde sivri çıkıntılar yer almaktadır. Bu çıkıntıların üzerinde ise birer çift küçük aslan motifi yerleştirilmiştir. Nimrud Mezar II ve Mezar III aslan protomlu bileziğinde görülen menteşe kilidi burada aslan protomunun boynuna yapılarak olasılıkla bileziğin bileğe kolay takılabilmesi sağlanmıştır. Bilezikte yer alan aslan protomlarının yanak detayının olmaması, açık ağızları, belirgin burunları, açık gözleri, göz çevresinin detayı, boyun tüyleri ve alın detayları gibi stil özellikleriyle diğer bilezikler içerisinde en çok Nimrud Mezar III ve Van Müzesi'nden aslan protomlu bilezik ile benzerlik göstermektedir. Korkutucu bir görünüm verilmeye çalışılan Ziwıye aslan protomlu bileziğin çenesinin belirgin yapılmış olması kendi tarihleri içerisinde yer alan aslan protomlu bilezikler ile farklılık gösterse de tarihsel olarak kendisinden sonra gelen Gordion A Tümülüsü ve Toptepe Tümülüsü aslan protomlu bileziği ile benzerlik göstermektedir (**Tablo 3**).

Beşinci sırada Nimrud Mezar II aslan protomlu bilezik yer almaktadır. Mezar buluntuları içerisinde geçen yazıtların tarihlerinin bilinmesi mezarın dolayısıyla aslan

protomlu bileziğin tarihlendirilmesinde katkısı olmuştur. Yazıtlarda geçen kraliçe adlarının tarih aralıklarına bakıldığında MÖ 744-705 yılları verilmektedir. Bu doğrultuda aslan protomlu bilezik için bu tarih aralığına +/- 25 yıl eklenmesiyle bu tarih daha doğru görülmektedir. Yazıtlarda ve taş tablet üzerinde yer alan metinde bu mezar da yatan kişilerin kraliçe olarak belirtilmesi aslan protomlu bileziğin kadına ait olduğunu göstermektedir.

Birbirinin benzeri olan altından yapılmış iki aslan protomlu bileziğin üzerinde motifler dahi birebir aynı yapılmıştır. Tek bir parçadan oluşan aslan protomlu bileziğin üzerine yapılan motifler turkuaz kakmalardan oluşmaktadır. Ele alınan tüm bilezikler içerisinde en ağır bilezik ve tek turkuaz kullanılan bilezik olarak karşımıza çıkmaktadır. Üç diskten oluşan temel dairesi üzerinde aynı motifler yer almaktadır. Merkezde iki figür ve ortalarında olasılıkla Tanrı Ashur bulunmaktadır. Bununla birlikte bu iki figürü çiçek rozetleri ve diz çökmüş kanatlı yaratıklar çevrelemektedir.

Nimrud Mezar II aslan protomlu bileziğin aslan protomlarının stil özelliklerine bakıldığında yanak detayının olmamasıyla birlikte belirgin burun, göz açıklığı, boyun tüyü detayı ve alın detayı gibi özellikler Nimrud Mezar III, Van Müzesi ve Ziwiye ile ortak benzerliklerinin olduğunu göstermektedir. Estetik görünüm özelliği verilmeye çalışılan aslan protomlarının buluntu yerinin aynı olduğu Mezar III ile benzerlik gösterirken tarihsel olarak kendisinin devamını oluşturan Gordion A Tümülüsü ve Toptepe Tümülüsü aslan protomlu bileziklerinde de görülmektedir. Dolayısıyla bu bileziklerin estetik görünüm kazanması bu tarihten itibaren oluşmuştur şeklinde bir düşünce akla gelmektedir. Bununla birlikte ağzının kapalı olarak yapılması yine bu iki bilezik ile benzerlik göstermektedir. Göz çevresinin detayının olmadığı özelliği ise diğer bilezikler içerisinde sadece Gordion A Tümülüsü bileziğiyle benzerlik göstermektedir (**Tablo 3**).

Sıralamada altıncı sırada yer alan Gordion A Tümülüsü'nden aslan protomlu bilezik ortaya çıktığı mezar türüyle Toptepe Tümülüsü hariç farklılık göstermektedir. Mezar ile ilgili bir diğer ayrıntı bu tümülüs içerisindeki gömünün kremasyon bir gömüye sahip olmasıdır. Dolayısıyla aslan protomlu bileziğin ele geçtiği mezar türü tümülüs olmakla birlikte kremasyon gömü içerisinde tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra yapılan analiz sonucunda bu gömünün genç bir kadına ait olduğu tespit edilmiş ve bileziğin bu kadına ait olduğu öngörülmüştür. Aslan protomlu bilezik için verilen

tarihleme de burada ele geçen buluntuların tarihlerinden yararlanılmıştır. Buradan yola çıkarak aslan protomlu bilezik için MÖ 560-525 yıllarının daha doğru olduğu düşünülmektedir.

Gordion A Tümülüsü'nden aslan protomlu bileziğin tamamı altından yapılmıştır. Aslan protomları ve temel dairesi ayrı yapılarak daha sonra birbirine geçirilen bilezikte temel daire boru şeklinde yapılmıştır. Temel dairenin uçlarına yerleştirilen aslan protomlarının stil özelliklerinden gözlerinin kapalı oluşu diğer tüm bileziklerden farklılık göstermektedir. Göz çevresinin detayının olmadığı özelliği Nimrud Mezar II bileziğiyle benzerlik göstermesiyle birlikte belirgin burun, bıyık detayı, belirgin yuvarlak çene, belirgin kulak, sade alın ve dolgun yanak özellikleriyle Toptepe Tümülüsü'nden aslan protomlu bilezik ile benzerlik göstermektedir. Estetik bir görünüm verilen aslan protomlarında boyun tüyü detayının olmaması ise Marlık Mezar 36'dan aslan protomlu bilezik ile benzerlik göstermektedir. Aslan protomunda görülen yuvarlak çene, alın sadeliği ve dolgun yanağın olması yeni bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (**Tablo 3**).

Ele alınan bilezikler içerisinde sıralama da son bileziği oluşturan Toptepe Tümülüsü'nden aslan protomlu bilezik çifti cam ve altının bir arada kullanılmasıyla diğer tüm bileziklerden ayrılmaktadır. Bileziğin ele geçtiği tümülüste yoğun bir yağmalanma yaşanması aslan protomlu cam-altın bilezik için verilen tarihlendirmelerde net bir tarih verilmesini engellemektedir. Dolayısıyla buluntu kontekstine bakılarak yapılan çalışma neticesinde bileziğe MÖ 6. yüzyılın sonu MÖ 5. yüzyılın başı şeklinde bir tarih aralığı verilmesi daha uygun görülmektedir. Bu tarih aralığında bölgeye Perslerin hâkim olması ve tümülüsten ele geçen diğer buluntuların Pers etkisi taşıyor olması bu bilezik için Pers etkisinde olabileceği şeklinde bir düşünceye gidilmesine neden olmuştur. Fakat Perslerde bu dönemlere tarihlenen herhangi bir aslan protomlu bileziğin ele geçmemiş olması bu düşüncenin sadece bilezik çevresindeki diğer buluntulara bakılarak yapıldığını göstermektedir. Bununla birlikte Akhamenid takı sanatını çalışan Ellen Rehm ile yapılan birebir görüşme sonucunda aslan protomlu cam-altın bileziğin Persler ile ilişkilendirilemeyeceğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu düşünce netliğini yitirmektedir. Aslan protomlu cam-altın bileziğin nereden etkilenecek yapıldığı sorusu ise bileziğin yerel bir üretim olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. Bileziğin cam ve altınının üretim yeri ile ilgili yapılan çalışmada en yakın üretim sahası olmasıyla birlikte atölyelerinin kullanım tarihlerinin

bilezik ile örtüşmesi Sardis cam ve altın atölyeleri ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Buradan yola çıkarak, aslan protomlu cam-altın bileziğin cam ve altın kısmı burada üretilerek yerel bir buluntu olarak karşımıza çıktığı şeklinde bir düşünce öngörülebilmektedir.

Bununla birlikte Güre Tümülüslerinden ele geçmiş ağız açık aslan başlı kalıbın bileziğin aslan protomlarının yapımıyla ilişkilendirilmesi yanlış bir ilişkilendirme örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilezikte yer alan aslan protomlarının ağızlarının kapalı olması açık ağızlı kalıpla ilişkilendirilmesini engellemektedir. Fakat burada farklı bir ayrıntı verilmesi gerekmektedir. Bu bölgede böyle bir kalıbın ortaya çıkmış olması henüz tespit edilemese de burada yapılmış başka bir aslan protomlu bileziğin izlerini göstermektedir.

Aslan protomlu bileziğin temel dairesi yarı saydam kobalt mavisi camdan oluşmaktadır. Camın uçlarına yerleştirilen aslan protomları ise altından yapılmış olup yine altından burma tel ile süslemeye gidilmiştir. Ünik bir buluntu olarak karşımıza çıkan bileziğin aslan protomlarına yumuşak dokunuşlarla estetik bir görünüm verilmeye çalışılmıştır. Aslan protomları üzerine bakılarak belirgin burun, kapalı ağız, detaylı bıyık ve belirgin kulak stil özelliklerinin Mezar II ve Gordion A Tümülüsü aslan protomlu bilezikleri ile benzerlikleri görülmektedir. Aslan protomlarının göz çevresinin detaylı oluşu bu iki bilezikten ayıran bir özelliktir. Alın sadeliği, belirgin yuvarlak çenesi ve dolgun yanaklarıyla Gordion A Tümülüsü bileziği ile bir başka benzerlik göstergeleridir. Aslan protomlarında ki en fazla benzerliklere tarihsel olarakta en yakın olan Gordion A Tümülüsü aslan protomlu bilezik ile görülmektedir. Toptepe Tümülüsü'nden aslan protomlu bileziğin ele alınan her bilezik ile bir benzerliği olsa da sadece görünümüyle diğerlerinden farklılık göstermektedir (**Tablo 3**).

Tüm bunlar göz önüne alınarak yapılan bu çalışmada ele alınan tüm bileziklerin kendi içlerinde değerlendirilmesi yapılmıştır. Bununla birlikte aslan protomları üzerinden yapılan stil özellikleri karşılaştırmasında bileziklerin birbirlerine olan farklılıkları ve benzerlikleri vurgulanmaya çalışılmıştır. Çalışmada MÖ 14. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyıl arasına tarihlenen aslan protomlu bileziklerden stilistik olarak en belirgin ve en iyi stilleri yansıtan bilezikler seçilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda elde edilen bilgilerin en ilginç olanı aslan protomlu bileziklerin Ziviye ve Van

Müzesi'nden aslan protomlu bilezikler haricinde hepsinin mezar buluntusu olarak ortaya çıkmasıdır. Bunun yanı sıra Toptepe Tümülüsü, Gordion A Tümülüsü, Nimrud Mezar II ve Mezar III Tabut I aslan protomlu bileziklerinin kadın ile ilişkilendirilmesi bir diğer ilginç ortak özellikleridir. Aslan protomlu bileziklerde her zaman bir estetik kaygı göz önüne alınmıştır. Özellikle Van Müzesi'nden Urartu aslan protomlu bileziğinde temel dairenin tunç olması, Toptepe Tümülüsü'nden aslan protomlu bilezikte temel dairenin cam olması ve Nimrud Mezar II aslan protomlu bileziğinde motiflerin turkuaz ile yapılmış olması aslan protomlu bilezikler için özen gösterildiğini kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte Urartu dönemine tarihlenen Ziwıye'den aslan motifli ve aslan protomlu bilezik, aslan protomları bilezikleri için detaylı bir çaba olduğunu göstermektedir. İnsanlar için aslan betimi her zaman etkili olmuş ve aslanın güçlü duruşunu, heybetini bileziklere dahi aktarmışlardır. Zenginliğin bir göstergesi olarak karşımıza çıkan aslan protomlu bileziklerin tümüne bakıldığında birer statü göstergesi oldukları söylenilebilmektedir.

TABLO

Eski Urartu Stili veya Bukle-Küçük Halka Stili	MÖ 780-685
Orta-Merkez Urartu Stili veya Olgun Stil	MÖ 685/645-605
Geç Urartu Stili veya Kübik Stil	MÖ 645/605-580

Tablo 1: Ekrem Akurgal'ın Urartu Aslan Stil Özellikleri Üzerinden Dönemlendirme Çalışması, Ekrem Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968), s. 56-63.

GÖRSEL	MALZEME	ÖLÇÜ	TANIM	BULUNTU YERİ	SERGİLENDİĞİ YER (Env. No)	TARİH	BİBLİYOGRAFYA
	Altın	Çap 7,3 cm	Temel daresi iki parçadan olup boru şeklinde yapılmıştır. Tamamı altından. Süslemeye zincir kullanılmıştır. Uçları aslan protomlu bilezik.	Marlık: Mezar 36	National Museum of Iran Excavation No: 357 M	MÖ 14./13. Yüzyıl – MÖ 10. Yüzyıl	Negahban, 1996 Musche, 1992 Maxwell-Hyslop, 1971
	Altın	Çaplar 7,5 cm Enler 1,5 cm Ağırlık 297 gr – 294,5 gr	Temel daresi ve aslan protomları tek bir parçadan oluşmaktadır. Mentşe kilidi bulunmakta. Uçları aslan protomlu bilezik.	Nimrud: Mezar III Tabut I	Iraq Museum IM: 115507 - 115508	MÖ 810-745	Husseini, 2016 Curtis, 2008
	Tunç-Altın	Çap 8,8 cm Kalınlık 0,8 cm	Temel daire tunçtan yapılmış olup ortası kırılmıştır. Üzerinde belli aralıklarla kabartılar yer alır. Uçları altın aslan protomlu bilezik.	Van Müzesi Tarafından Satın Alma	Van Müzesi Env. No: 2.1.77	MÖ 780-685	Belli, 2010 Timur, 2011
	Altın	Çap 9,5 cm Ağırlık 287,6 gr En 6,5 cm	Temel daresi ortasında iki yanından dışarı doğru üçgen şeklinde çıkıntılar ve bunların üzerinde buer çift aslan vardır. Bileziğin tamamı altından. Uçları aslan protomlu bilezik.	Ziwiye: Kayalık Tepede Bronz Kap	National Museum of Iran Env. No: 5500	MÖ 780-685	Godard, 1950 Seipel, 2000 Wilkinson, 1955

Tablo 2a: Aslan Protomlu Bilezikler

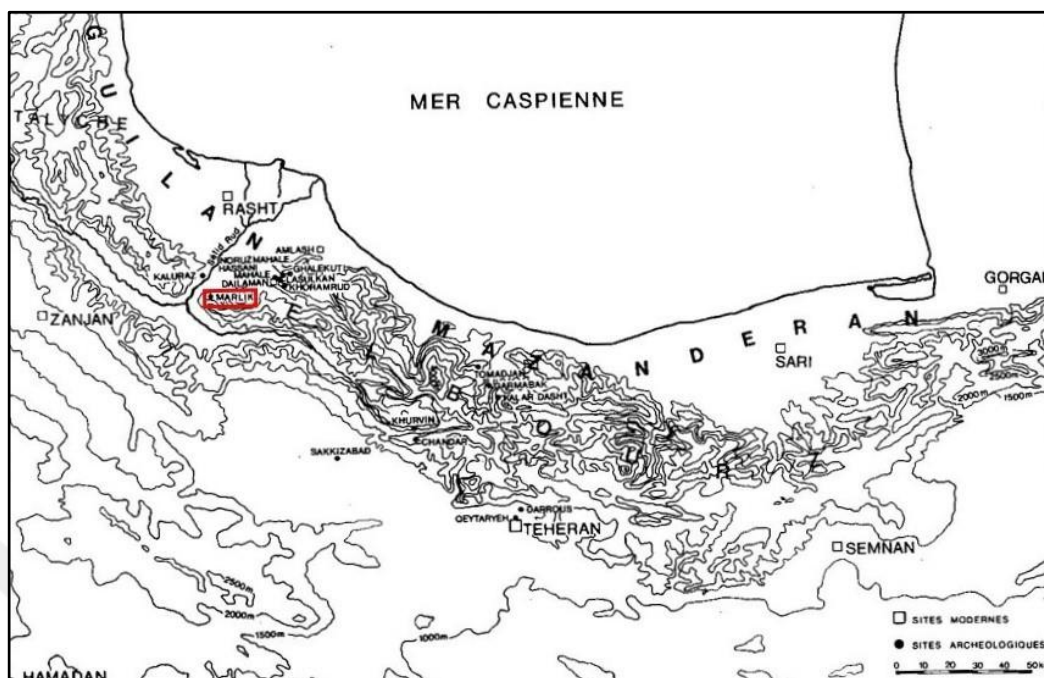
GÖRSEL	MALZEME	ÖLÇÜ	TANIM	BULUNTU YERİ	SERGİLENDİĞİ YER (Env. No)	TARİH	BİBLİYO GRAFYA
	Altın - Turkuaz	Çaplar 7,5 cm Ağırlık 714 gr – 696,6 gr	Temel dairesi aynı motiflere sahip üç diskten oluşmakta. Motifler turkuazdan yapılmıştır. Meşeş kılıdı bulunmakta. Uçları aslan protomlu bilezik.	Nimrud: Mezar II	Iraq Museum IM: 105704 - 105705	MÖ 744-705	Husein, 2016
	Altın	Çap 7,5x6,5 cm Ağırlık 49,38 gr Kalınlık 0,7 cm	Temel dairesi altın boru şeklinde, uçları altın aslan protomlu bilezik.	Gordion A Tümtülüsü	Anadolu Medeniyetler Müzesi Env. No: 11469 15JL	MÖ 560-525	Işık, 1999 Sams, 1979 Kohler, 1980
	Altın-Cam	Çaplar 8,2-8,3 cm Ağırlık 22,97 gr – 24,9 gr	Temel dairesi mavi camdan, uçları altın aslan protomlu bilezik. Bir uçtan bir uca camı çevreleyen altın burma tel bulunmaktadır.	Toptepe Tümtülüsü	Uşak Müzesi Env. No: 1.85.96 – 1.86.96	MÖ 6. Yüzyıl Sonu - MÖ 5. Yüzyıl Başı	Özgen- Öztürk, 1996 Türe, 2009

Tablo 2b: Aslan Protomlu Bilezikler

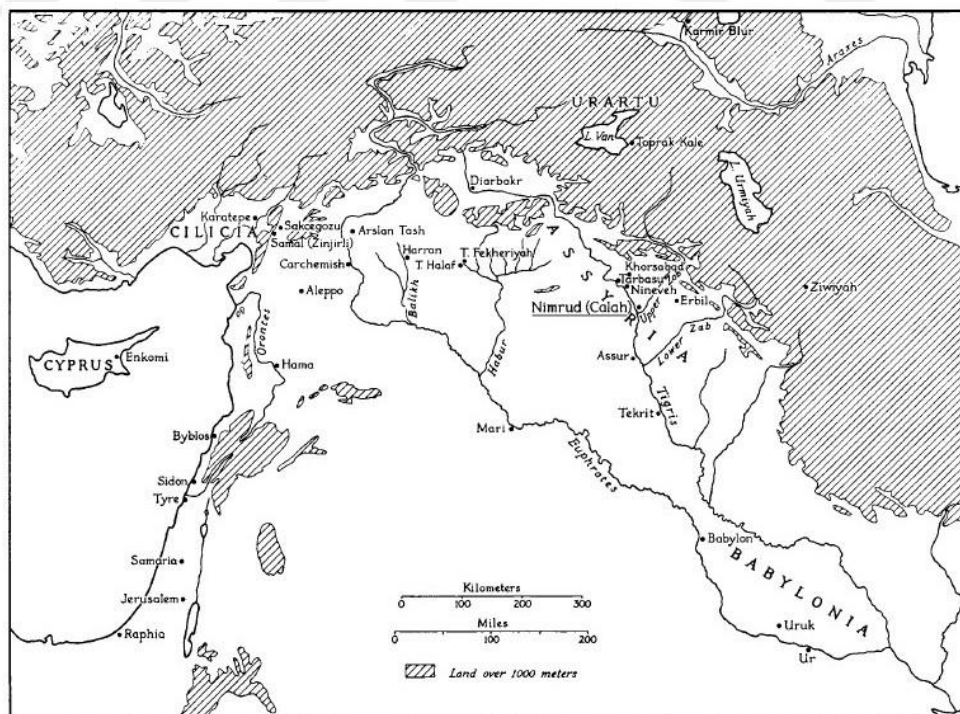
	MARLIK: MEZAR 36	NİMRUD: MEZAR III	URARTU: VAN MÜZESİ	ZİWİYE	NİMRUD: MEZAR II	GORDİON A TÜMÜLÜSÜ	TOPTAPE TÜMÜLÜSÜ
GÖRÜNÜM	Korkutucu Görünüm	Estetik Görünüm	Korkutucu Görünüm	Korkutucu Görünüm	Estetik Görünüm	Estetik Görünüm	Estetik Görünüm
AĞIZ	Ağız Açık	Ağız Açık	Ağız Açık	Ağız Açık	Ağız Kapalı	Ağız Kapalı	Ağız Kapalı
BURUN	Silik Burun	Belirgin Burun	Belirgin Burun	Belirgin Burun	Belirgin Burun	Belirgin Burun	Belirgin Burun
BIYIK	Bıyık Detayı Yok	Bıyık Detaylı	Bıyık Detayı Yok	Bıyık Detaylı	Bıyık Detaylı	Bıyık Detaylı	Bıyık Detaylı
GÖZ	Göz Açık	Göz Açık	Göz Açık	Göz Açık	Göz Açık	Göz Kapalı	Göz Açık
GÖZ ÇEVRESİ	Göz Çevresi Detaylı	Göz Çevresi Detaylı	Göz Çevresi Detaylı	Göz Çevresi Detaylı	Göz Çevresi Detayı Yok	Göz Çevresi Detayı Yok	Göz Çevresi Detaylı
ÇENE	Çene Detayı Yok	Çene Detayı Yok	Çene Detayı Yok	Çene Belirgin	Çene Detayı Yok	Çene Belirgin Yuvarlak	Çene Belirgin Yuvarlak
BOYUN TÜYÜ	Boyun Tüyü Detayı Yok	Boyun Tüyü Detaylı	Boyun Tüyü Detaylı	Boyun Tüyü Detaylı	Boyun Tüyü Detaylı	Boyun Tüyü Detayı Yok	Boyun Tüyü Detaylı
KULAK	Kulak Belirgin	Kulak Silik	Kulak Belirgin	Kulak Belirgin	Kulak Belirgin	Kulak Belirgin	Kulak Belirgin
ALIN	Alın Sade	Alın Detaylı	Alın Detaylı	Alın Detaylı	Alın Detaylı	Alın Sade	Alın Sade
YANAK	Yanak Detayı Yok	Yanak Detayı Yok	Yanak Detayı Yok	Yanak Detayı Yok	Yanak Detayı Yok	Yanak Dolgun	Yanak Dolgun

Tablo 3: Aslan Protomlarının Stil Özellikleri

HARİTA

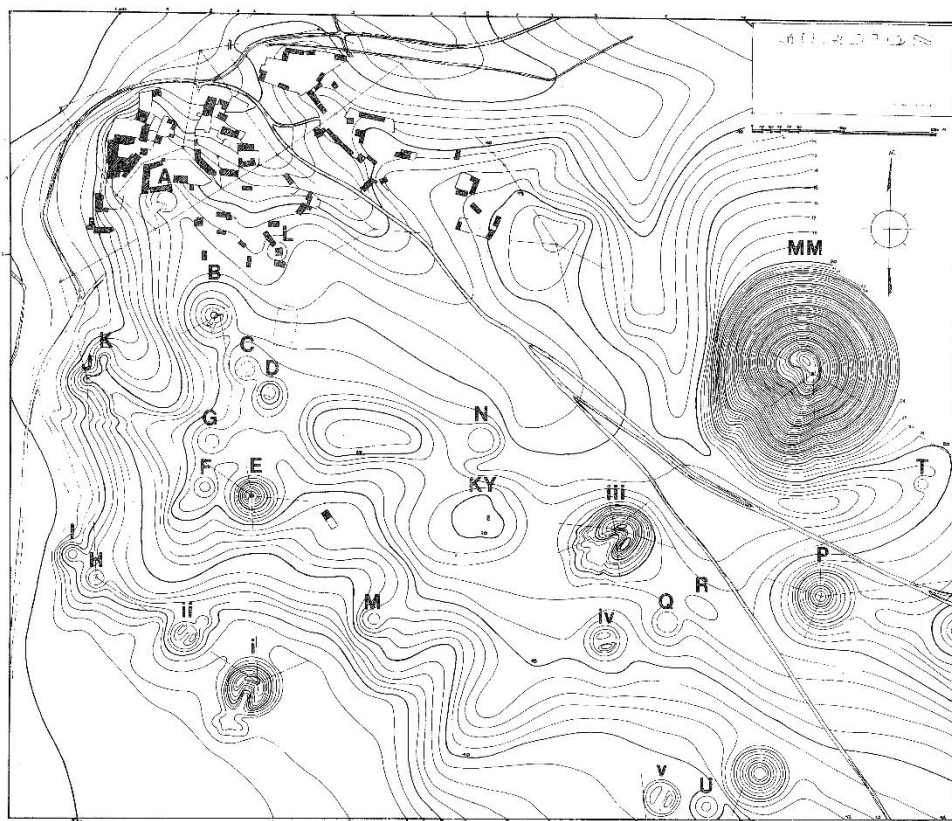
Harita 1: Marlık Tepe Konumu, Ernie Haerinck, “The Iron Age in Guilan, Proposal for a Chronology”, *Bronzeworking Centres of Western Asia, c.1000-539 BC*, ed. John Curtis (London & New York: Kegan Paul International, 1988), pl. 57.

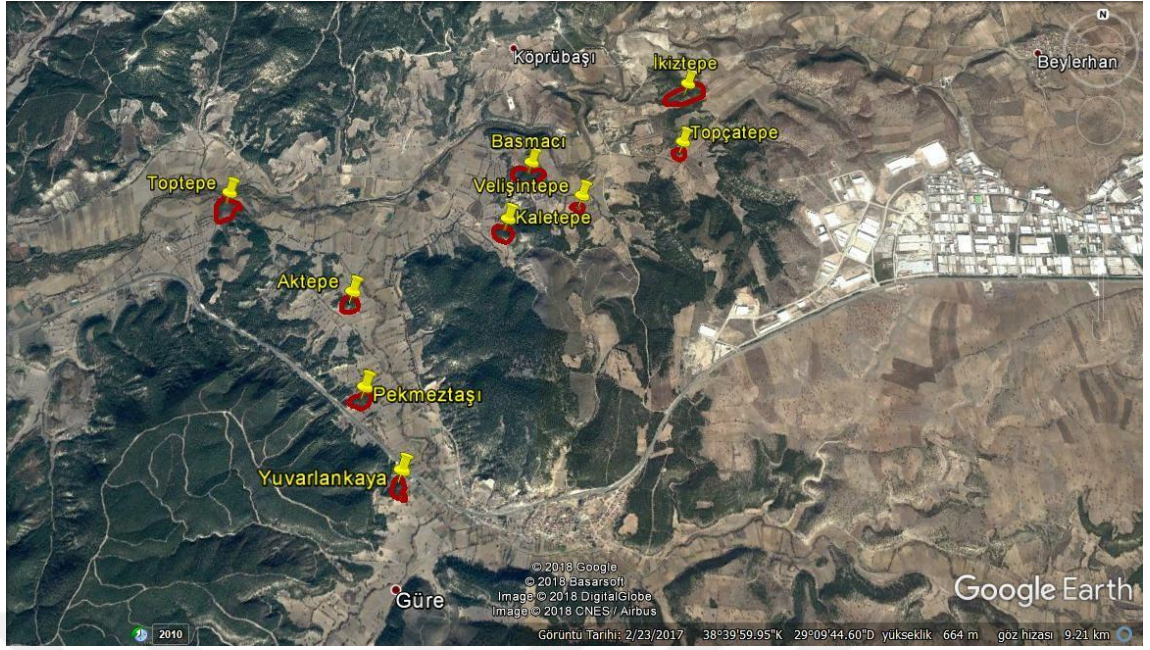
Harita 2: Nimrud Konumu, Muzahim Mahmoud Hussein, *Nimrud The Queens' Tombs*, Çeviren: Mark Altaweel ve Mc. Gibson (Michigan: Thomson-Shore, 2016), pl. 1-a.

Harita 3: Ziwiye Konumu, Ed. Wilfried Seipel, *7000 Jahre Persische Kunst: Meisterwerke aus dem Iranischen Nationalmuseum in Teheran* (Milano: Skira, 2000).

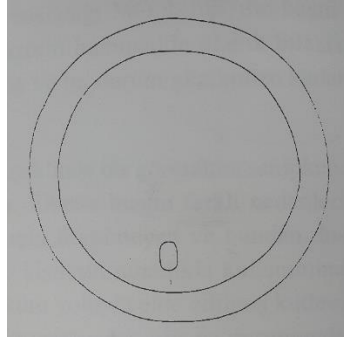

Harita 4: Gordion A Tümülsüsü Konumu, Ellen L. Kohler, “Cremations of the Middle Phrygian Period at Gordion”, *From Athens to Gordion: The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young*, ed. Keith DeVries (Philadelphia: The University Museum University of Pennsylvania, 1980), s. 72, fig. 2.

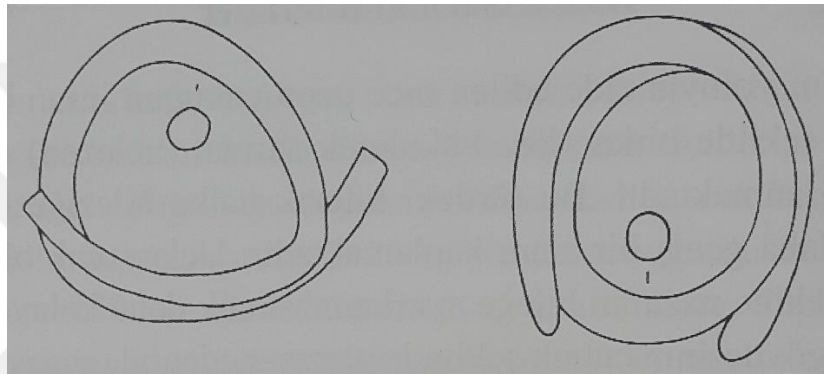

Harita 5: Güre Tümülüsleri Sahası ve Topçatepe Tümülüsü Konumu, Google Earth

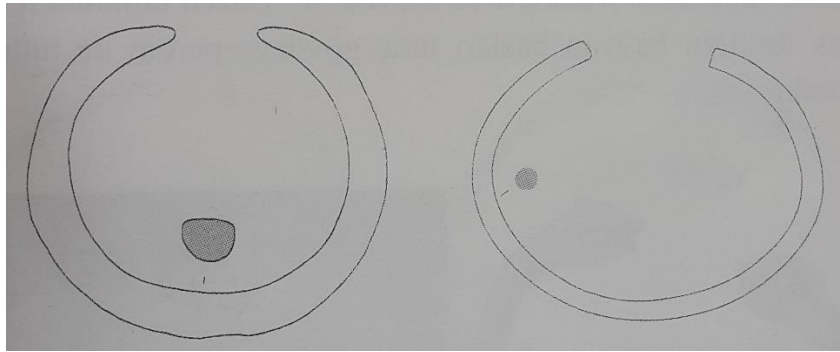
RESİMLER

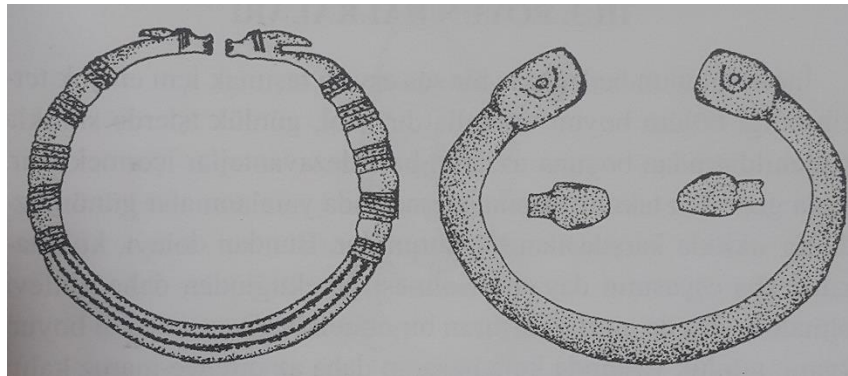
Resim 1a: Bilezik Çeşitleri, Halil Tekin, *Madeni Eser Tipolojisi* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018), s. 150, çizim 91.

Resim 1b: Bilezik Çeşitleri, Tekin, 2018, Ön. ver., s. 151, çizim 92.

Resim 1c: Bilezik Çeşitleri, Tekin, 2018, Ön. ver., s. 152, çizim 93.

Resim 1d: Bilezik Çeşitleri, Tekin, 2018, Ön. ver., s. 153, çizim 94.

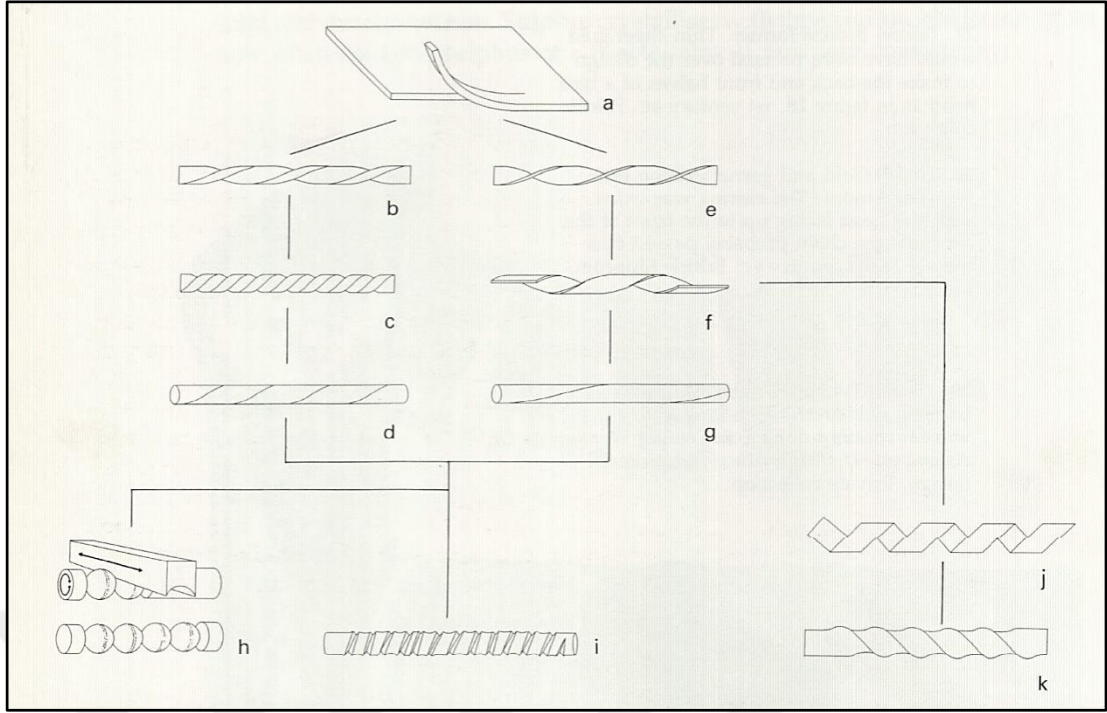
Resim 2: Metal Levha Çeşitleri Jack Ogden, *Jewellery of The Ancient World* (London: Trefoil Books Ltd, 1982), s. 66.

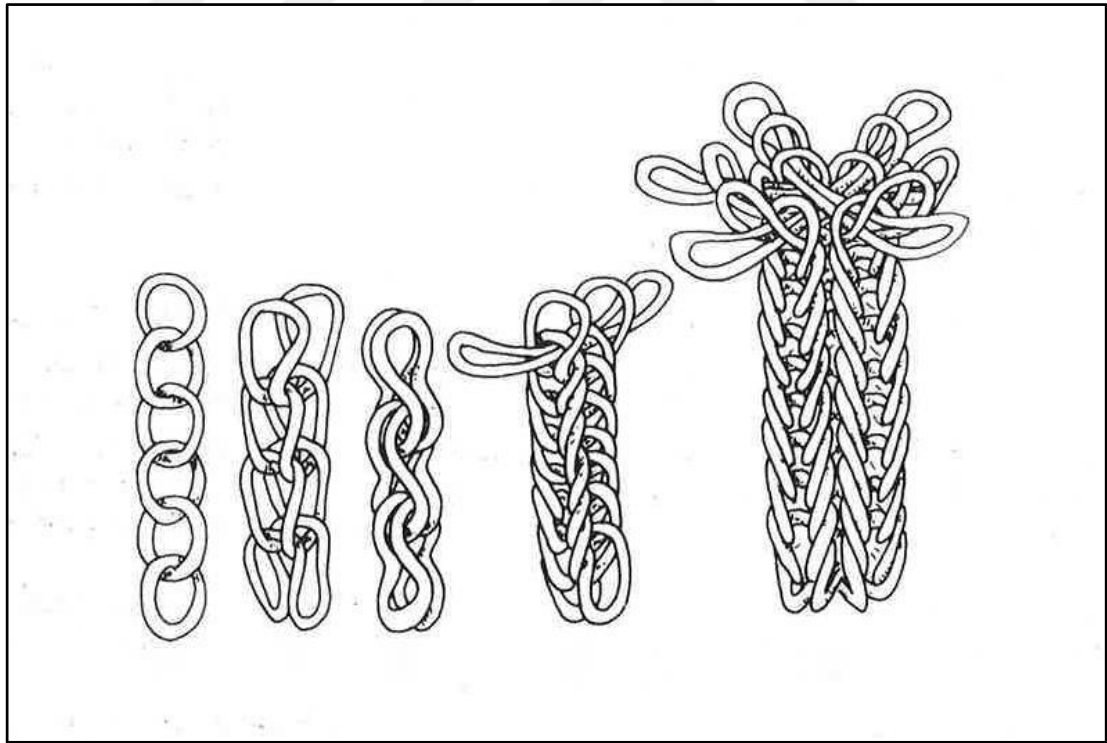
Resim 3: Kalıp/Kalıp Baskı Modeli, İlnur Özgen ve Jean Öztürk, *Heritage Recovered: The Lydian Treasure*, Yayınlayan: Uğur Okman (İstanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture, 1996), s. 227, no. 213.

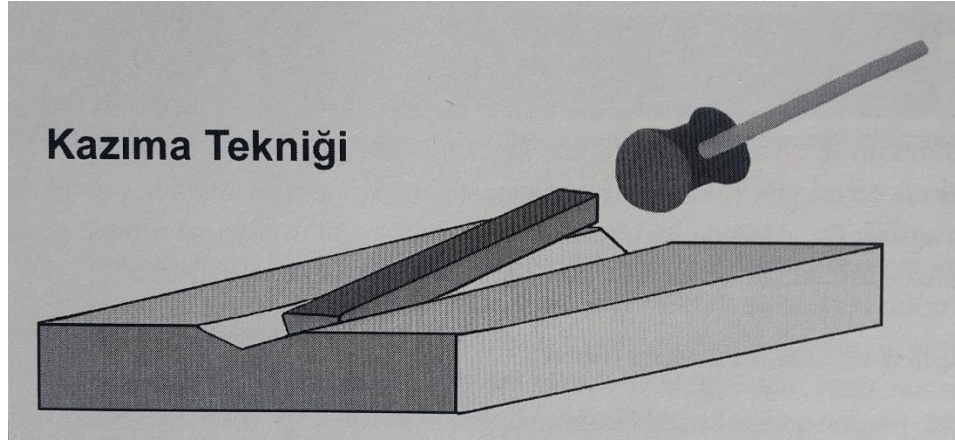
Resim 4: Kaplama/Sıvama Tekniğine Örnek, Kişisel Arşiv, Uşak Müzesi

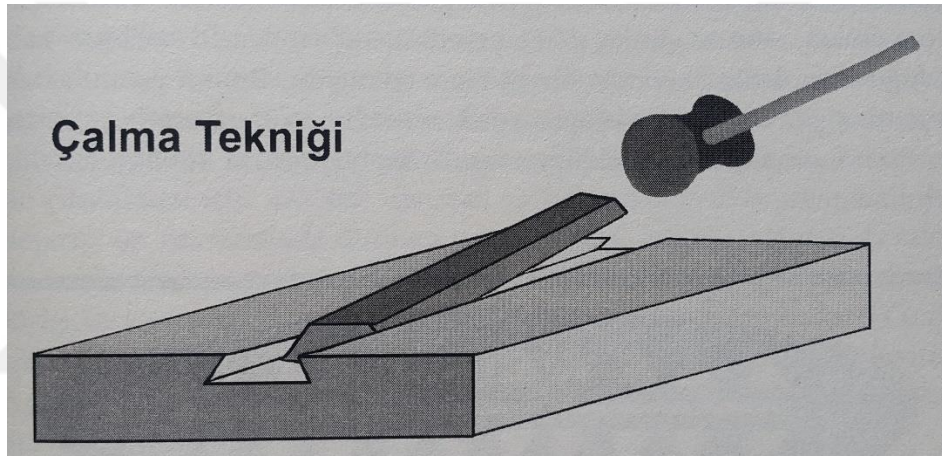
Resim 5: Boncuk Tel Yapımı, Jack Ogden, *Ancient Jewellery*, (London: British Museum Press, 1992), s. 46 no 30.

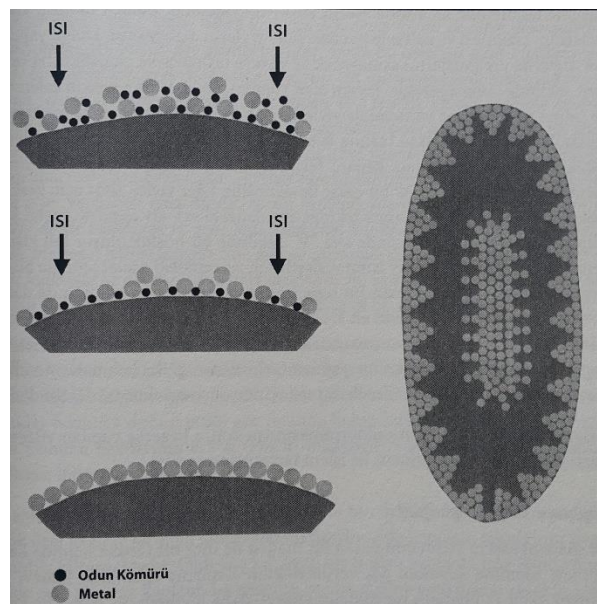
Resim 6: Zincir Çeşitleri, Ogden, 1992, Ön. ver., s. 48 no. 32.

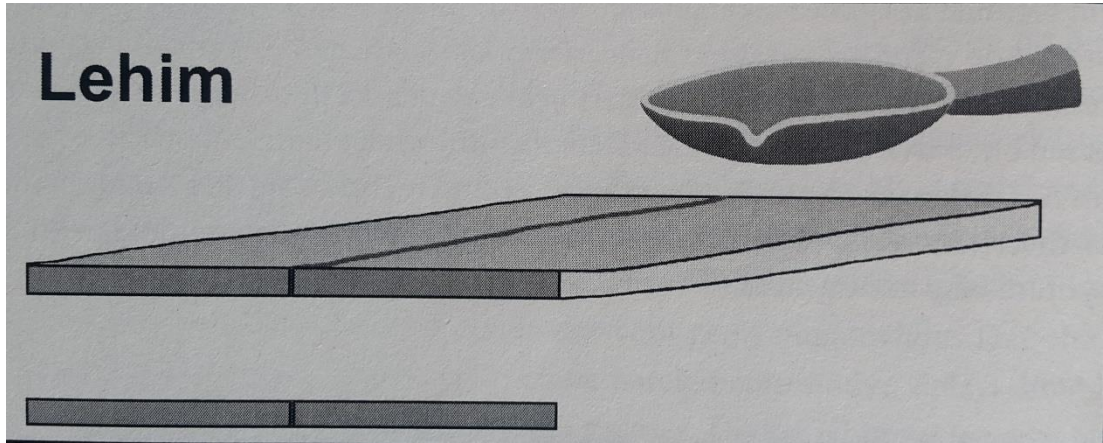
Resim 7: Kazıma Tekniği, Halil Tekin, *Eski Anadolu Madenciliği* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015), s. 98, resim 23.

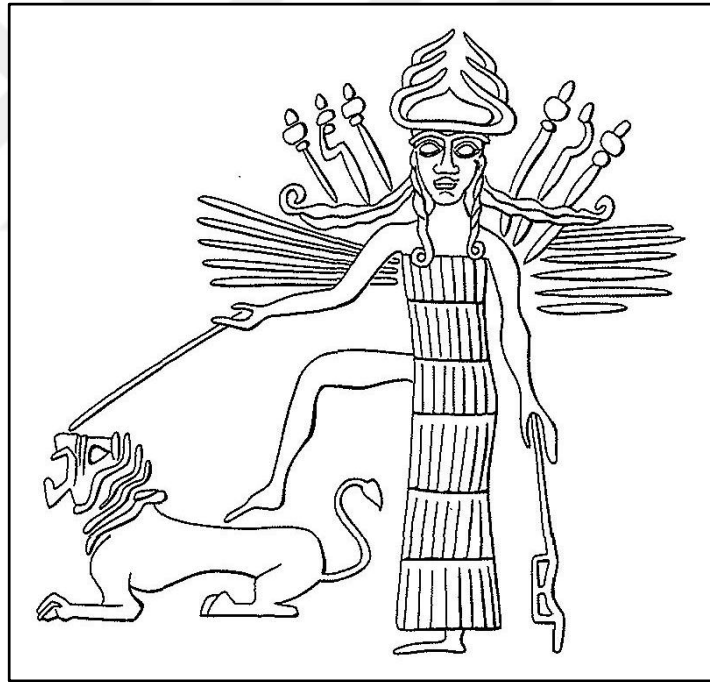
Resim 8: Çalma Tekniği, Tekin, 2015, Ön. ver., s. 99, resim 24.

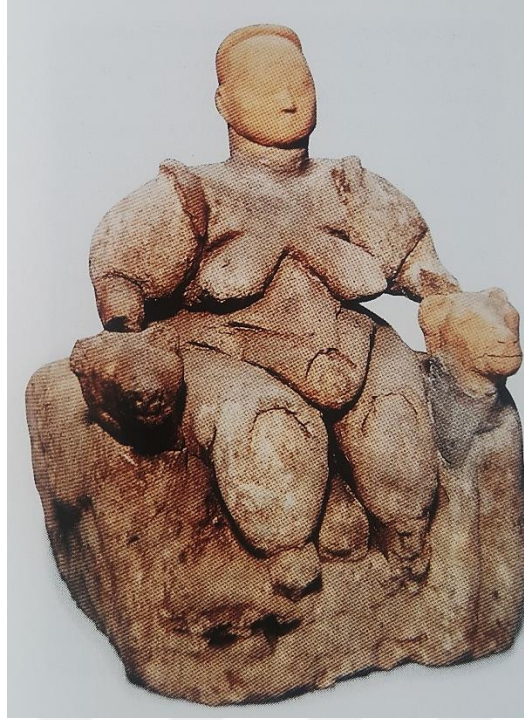
Resim 9: Granülasyon, Tekin, 2015, Ön. ver., s. 103, resim 27.

Resim 10: Lehim, Tekin, 2015, Ön. ver., s. 94, resim 21.

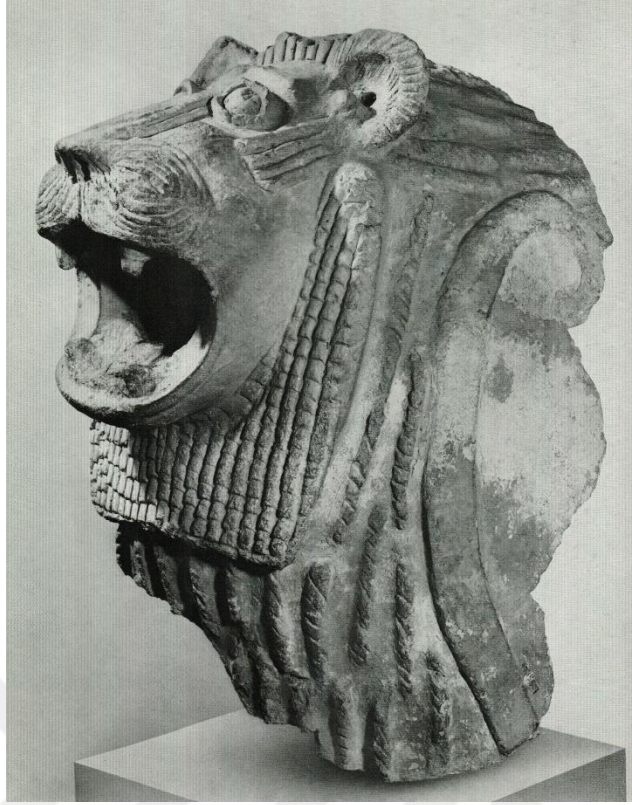
Resim 11: Tanrıça İnanna, Jeremy Black and Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia* (Dördüncü basım. London: British Museum Press, 2004), s. 108, no 87.

Resim 12: Çatalhöyük'ten Ana Tanrıça Figürini, Clemens Lichter, *12.000 Yıl Önce Anadolu: İnsanın En Eski Anıtları, Vor 12.000 Jahren in Anatolien: Die ältesten Monumente der Menschheit* (Stuttgart: Badisches Landesmuseum Karlsruhe, 2007), s. 199.

Resim 13: Aslankaya Anıtı, Lynn E. Roller, “Frig Dini ve Kült Uygulamaları”, *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, ed. Hakan Sivas ve Taciser T. Sivas (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), s. 215, fig. 12.

Resim 14: Tell Harmal'dan Terakota Aslan Heykeli, Eva Strommenger ve Max Hirmer, *Fünf Jahrtausende Mesopotamien* (Germany: Hirmer Verlag München, 1962), pl. 167.

Resim 15: Boğazköy Aslanlı Kapı

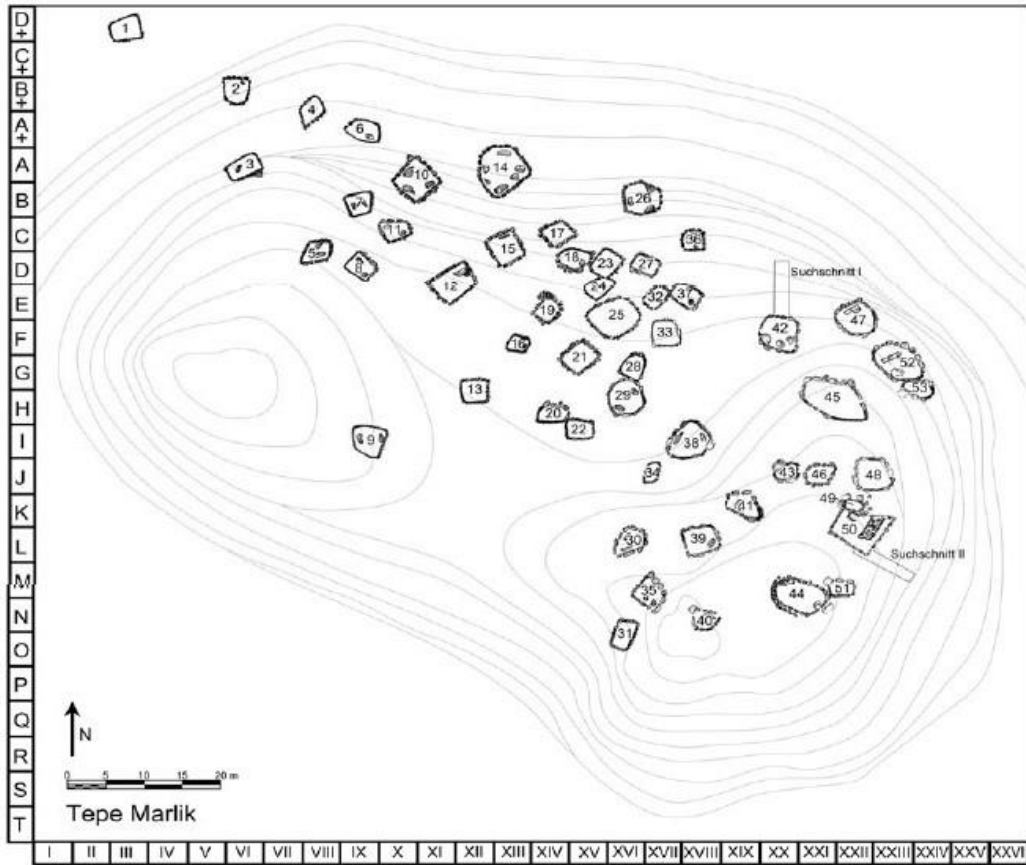
Resim 16: Ashurbanipal Aslan Avı Rölyefi, Julian Edgeworth Reade, “The Assyrian Royal Hunt”, *I am Ashurbanipal: king of the World, king of Assyria*, ed. Gareth Brereton (London: Thames & Hudson, 2018), s. 67.

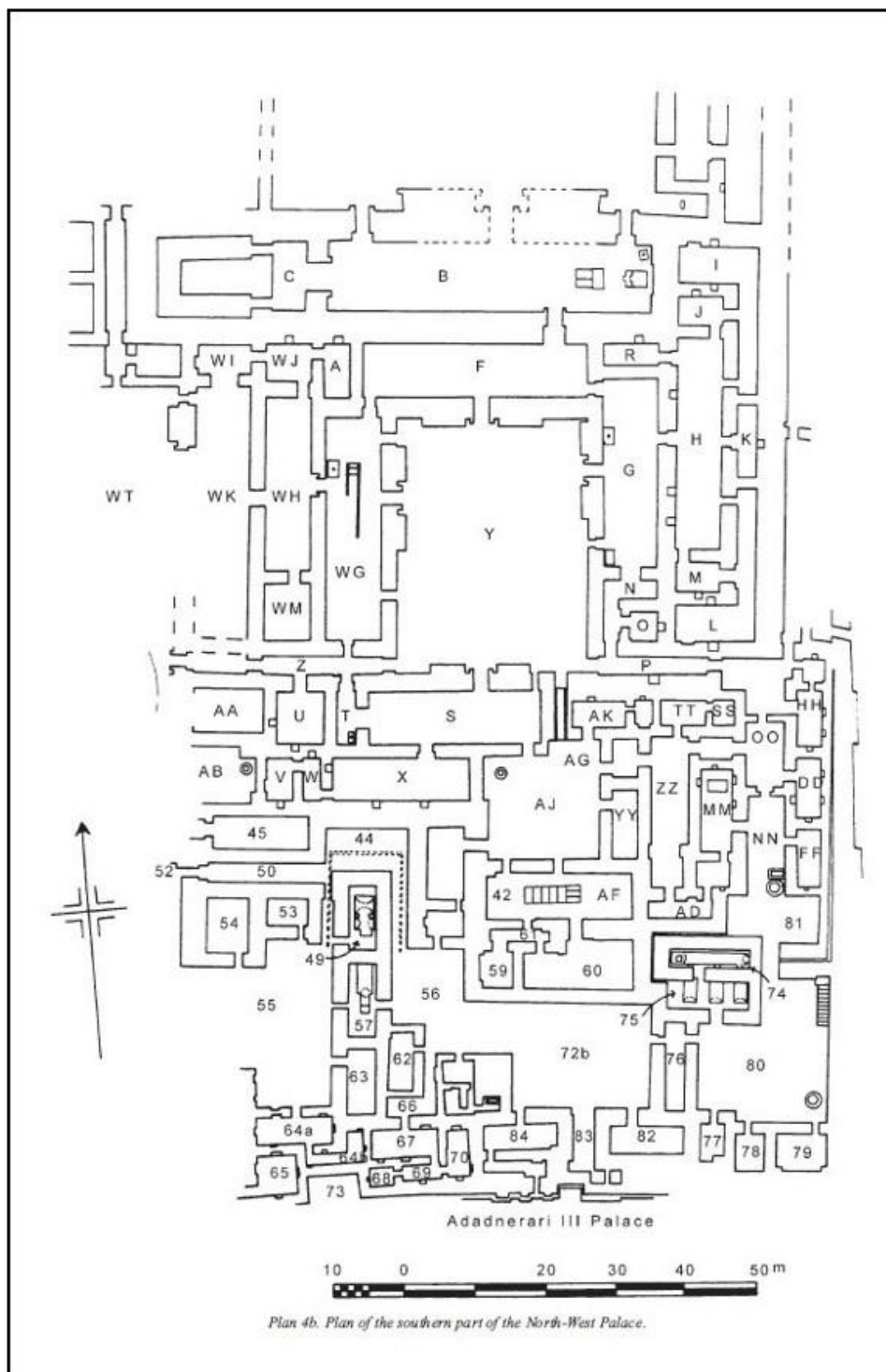
Resim 17: Geç Hitit Dönemi Aslan Rölyefi, Ekrem Akurgal, *The Art of The Hittites* (New York: Harry N. Abrams Inc., 1962), pl. 137.

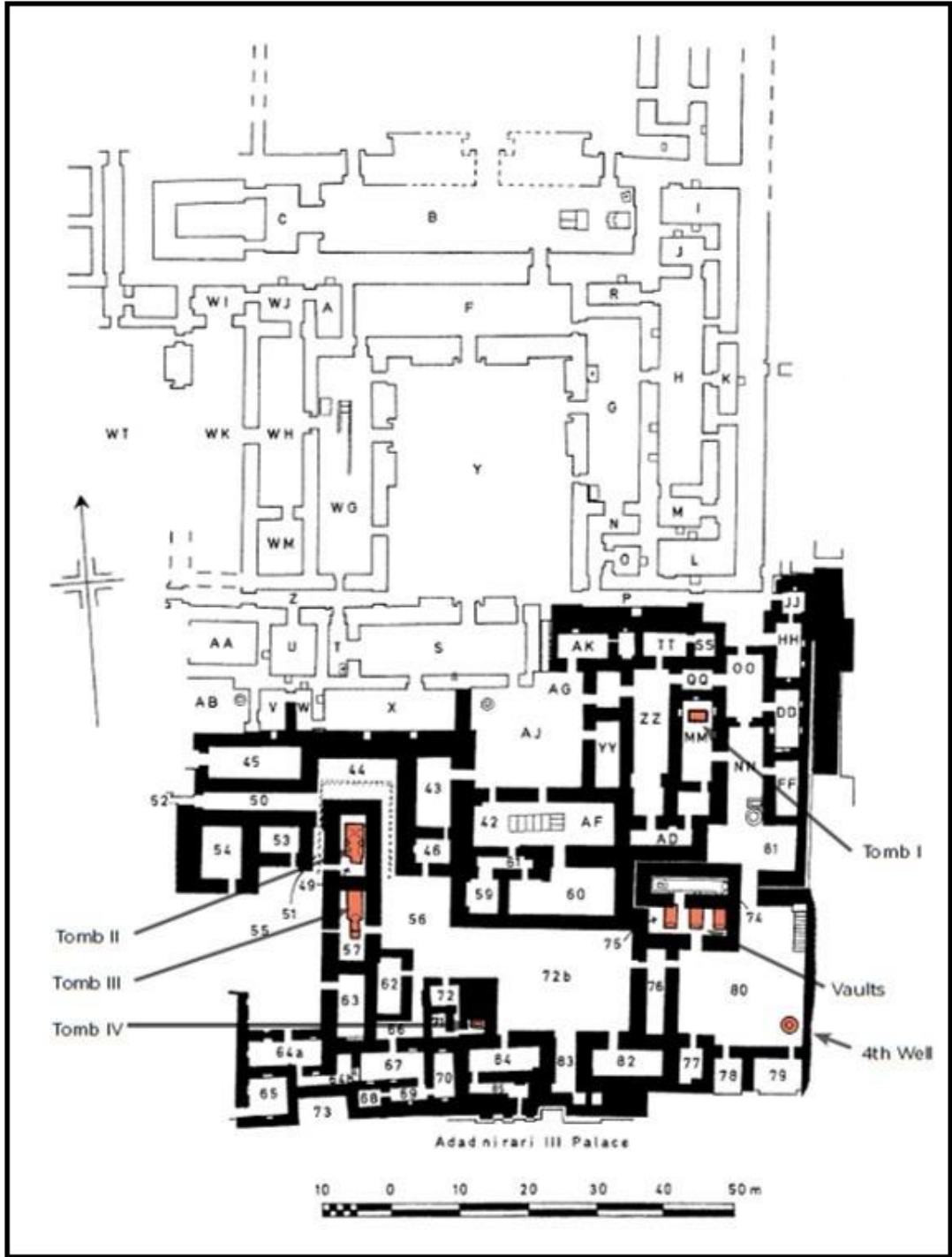
Resim 18: Aslan Betimli Yüzüğe Örnek, Özgen and Öztürk, Ön. ver., s. 148, no. 103.

Resim 19: Malik Tepe Mezarlık Alanı, Christian Konrad Piller, “Untersuchungen zur relativen Chronologie der Nekropole von Marlik”, (Dissertation an der Fakultät für Kulturwissenschaften, Ludwig-Maximilians Universität, 2008), s. 32, abb. 12.

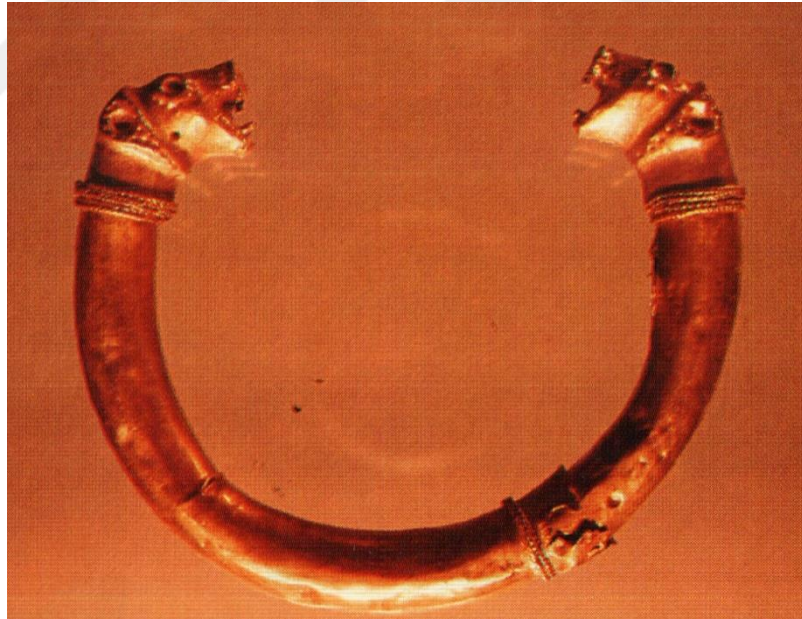
Resim 20: Nimrud Kuzeybatı Sarayı, David Oates, “The Excavations of The British School of Archaeology in Iraq”, *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr (London: British Institute for the Study of Iraq, 2008), plan 4b.

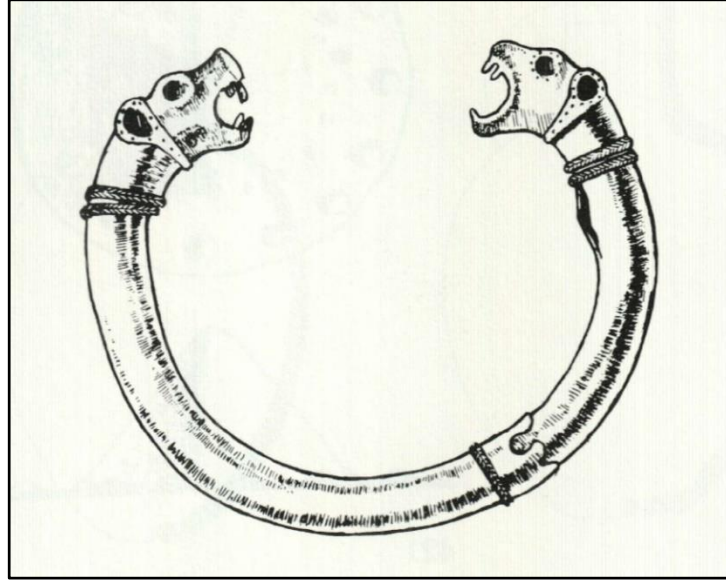
Resim 21: Nimrud Mezar I-IV Konumu, Muzahim Mahmoud Hussein, *Nimrud The Queens' Tombs*, Çeviren: Mark Altaweel ve Mc. Gibson (Michigan: Thomson-Shore, 2016), pl. 5.

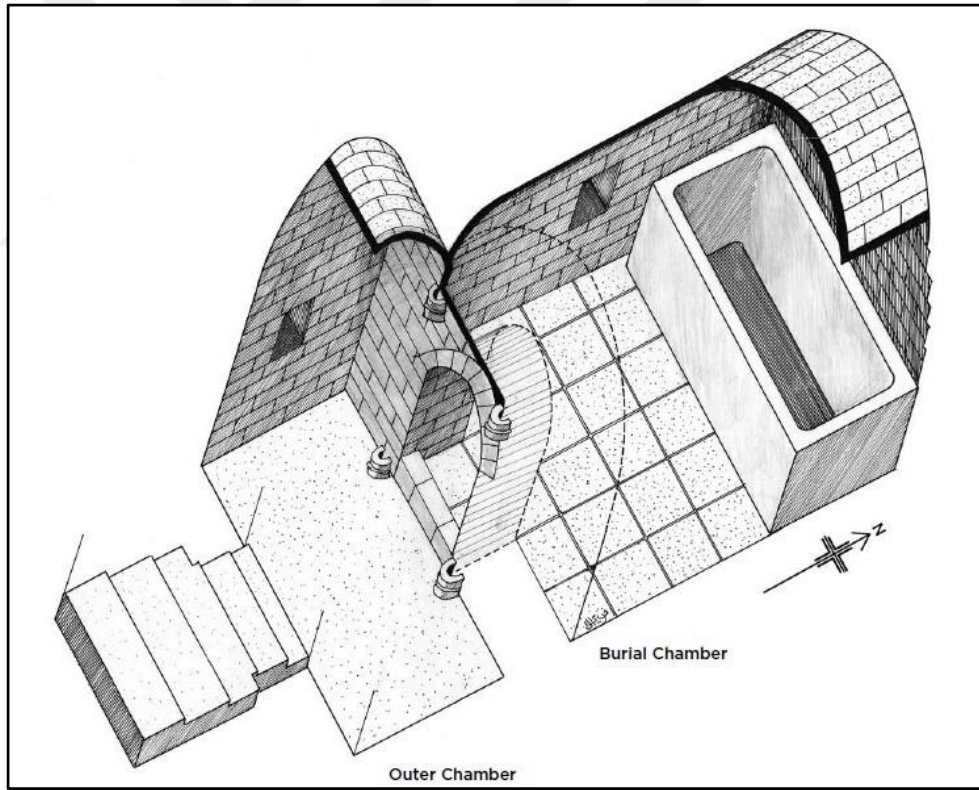
Resim 22: Marlık Mezar 36, Ezat O. Negahban, *Marlık: The Complete Excavation Report* (Philadelphia: The University Museum, 1996), pl. X-A.

Resim 23a: Mezar 36'dan Aslan Protomlu Bilezik, Negahban, Ön. ver., pl. XXVI-C.

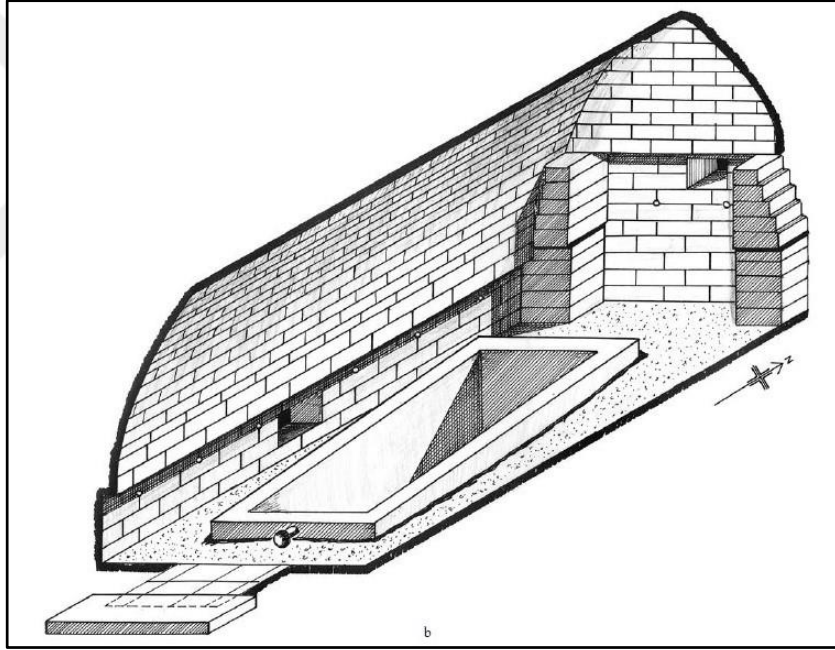
Resim 23b: Mezar 36'dan Aslan Protomlu Bilezik, Negahban, Ön. ver., fig. 15, no. 344.

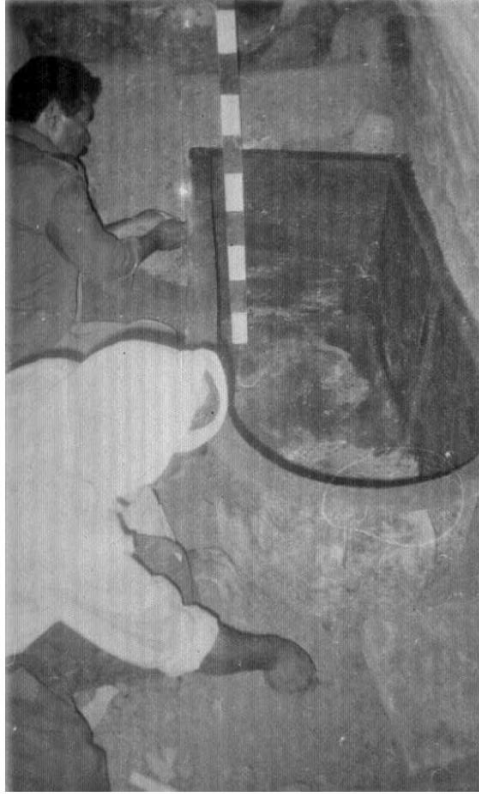
Resim 24: Nimrud Mezar II, Hussein, Ön. ver., pl. 29.

Resim 25: Mezar II'den Aslan Protomlu Bilezik Çifti, Hussein, Ön. ver., pl. 72-c.

Resim 26: Nimrud Mezar III, Hussein, Ön. ver., pl. 93-b.

Resim 27: Nimrud Mezar III Tabut I, Hussein, Ön. ver., pl. 99-a.

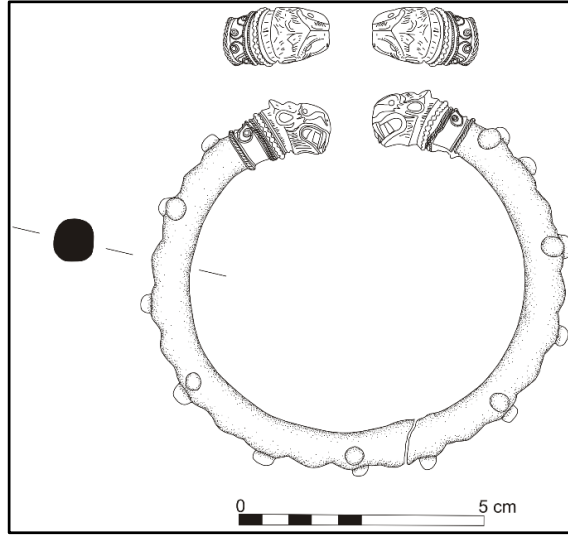
Resim 28: Nimrud Mezar III Tabut I Detay, Hussein, Ön. ver., pl. 100-d.

Resim 29: Mezar III Tabut I Aslan Protomlu Bilezik Çifti, Hussein, Ön. ver., pl. 122-a.

Resim 30a: Müze tarafından satın alınan aslan protomlu tunç-altın bilezik, Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa Kişisel Arşivi

Resim 30b: Müze Tarafından Satın Alınan Aslan Protomlu Tunç-Altın Bilezik, Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa Kişisel Arşivi

Resim 30c: Müze Tarafından Satın Alınan Aslan Protomlu Tunç-Altın Bilezik, Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa Kişisel Arşivi

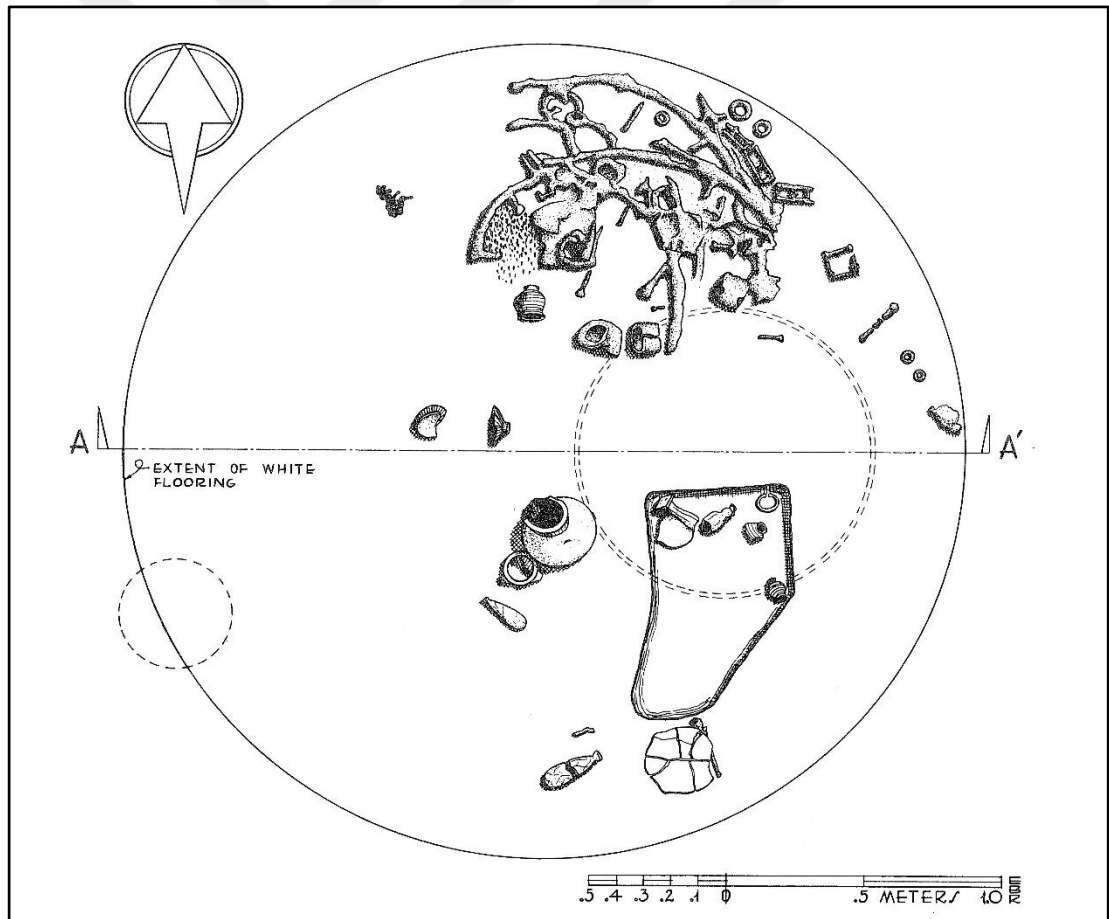
Resim 31a: Ziwiye'den Aslan Motifli ve Aslan Protomlu Bilezik, Seipel, Ön. ver., s. 182, Katalog Nr. 108.

Resim 31b: Ziwiye'den Aslan Motifli ve Aslan Protomlu Bilezik, Seipel, Ön. ver., s. 183, Katalog Nr. 108.

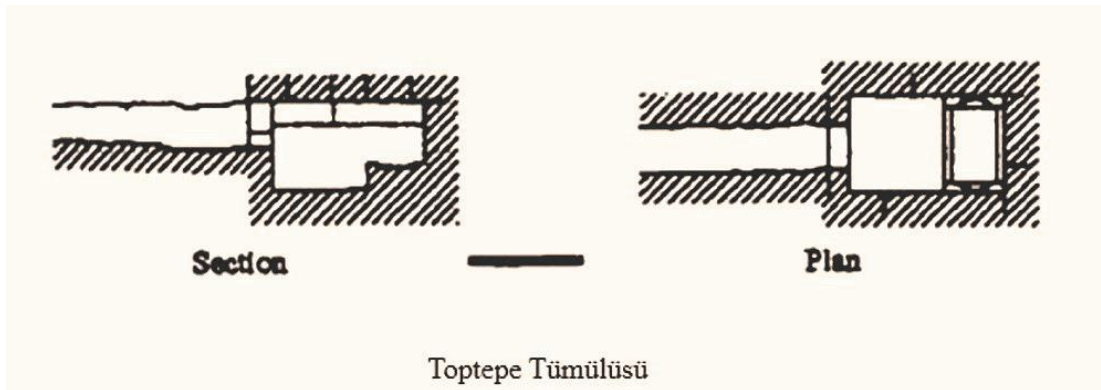
Resim 31c: Ziwiye'den Aslan Motifli ve Aslan Protomlu Bilezik, Charles K. Wilkinson, "Assyrian and Persian Art", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Vol-No: 13-7 (1955), s. 218.

Resim 32: Gordion A Tümülsü, Kohler, Ön. ver., s. 84, fig. 23.

Resim 33: Gordion A Tmls'nden Aslan Protomlu Bilezik, Ik Bingöl, *Antik Takılar 'Anadolu Medeniyetler Müzesi'* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999), s. 174, katalog no 197.

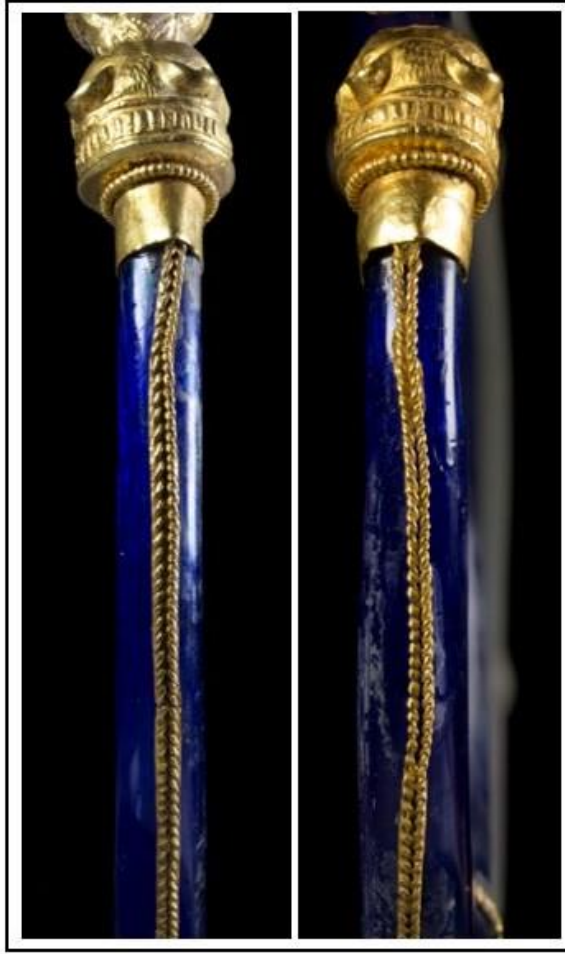
Resim 34: Toptepe Tmls, Christopher H. Roosevelt, "Lydian and Persian Settlement in Lydia", (Faculty of the Graduate School of Cornell University, the Degree of Doctor of Philosophy a Dissertation, New York, 2003), s. 161, fig. 4.10.

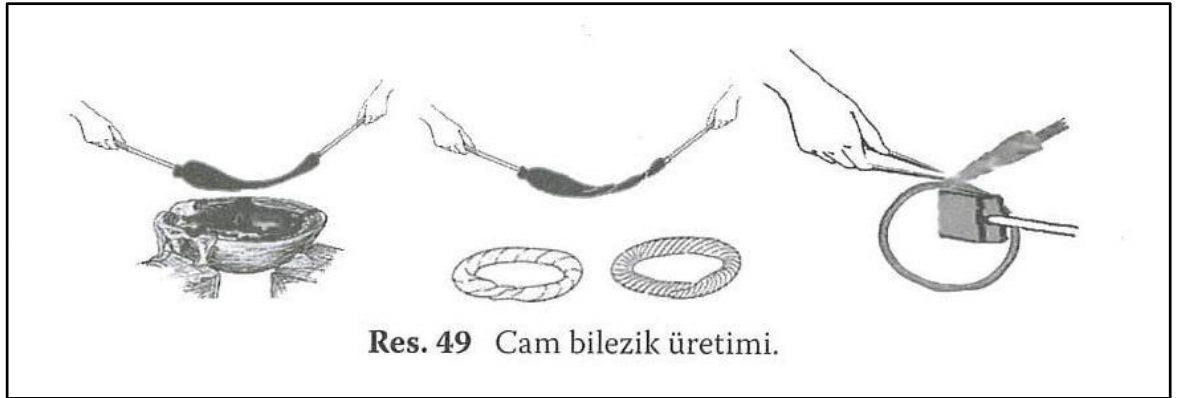
Resim 35a: Toptepe Tümülüsü'nden Aslan Protomlu Cam-Altın Bilezik Çifti, Uşak Müzesi İzni ile Fotoğraf Burak Çümen

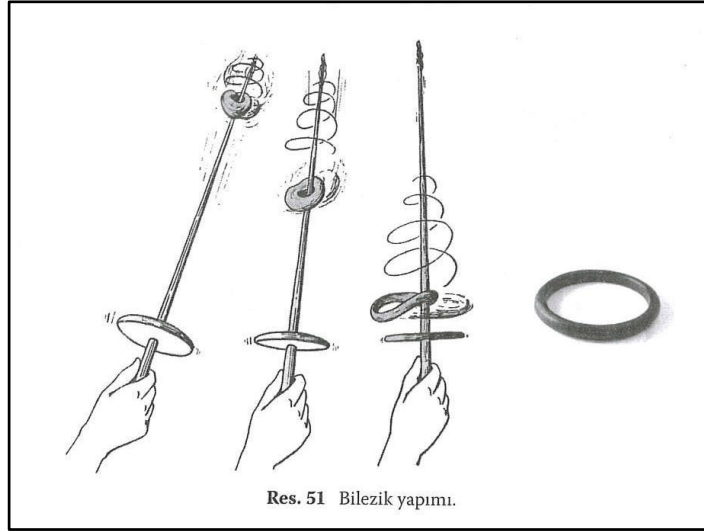
Resim 35b: Toptepe Tümülüsü'nden Aslan Protomlu Cam-Altın Bilezik Çifti, Uşak Müzesi İzni ile Fotoğraf Burak Çümen

Resim 35c: Toptepe Tümülüsü'nden Aslan Protomlu Cam-Altın Bilezik Çifti, Uşak Müzesi İzni ile Fotoğraf Burak Çümen

Resim 36: Cam Bilezik Yapımında Kullanılan Dikişli Teknik, Ceren Baykan ve Daniş Baykan, *Eskiçağ'da Cam* (İstanbul: Zero Books, 2012), s. 47.

Resim 37: Cam Bilezik Yapımında Kullanılan Dikişsiz Teknik, Baykan ve Baykan, Ön. ver., s. 48.

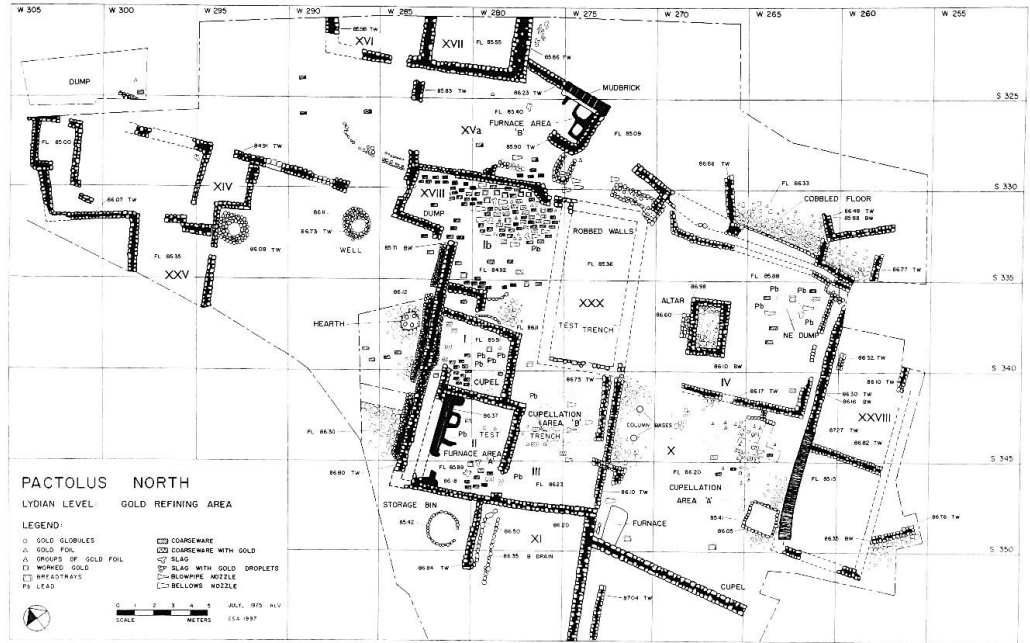

Fig. 4.2 North-west area plan with unit designations.

Resim 38: Sardes PN Sektörü, Andrew Ramage ve Paul Craddock, *King Croesus' Gold: Excavations at Sardis and the History of Gold Refining* (Cambridge: British Museum Press, 2000), s. 201, fig. 4.2.

KAYNAKÇA

- Akurgal, Ekrem. *The Art of The Hittites*, New York: Harry N. Abrams Inc., 1962.
- . *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968.
- Al-Rawi, Farouk N.H. “Inscriptions from the Tombs of the Queens of Assyria”, ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr, *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, London: British Institute for the Study of Iraq, 2008, s. 119-138.
- Atik, Şeniz. “MÖ I. Binde Anadolu’da Cam Üretimi ve Tasarımı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2004.
- Barnett, Richard D. “The Treasure of Ziwiyeh”, *Iraq*, Vol-No: 18-2 (1956), s. 111-116.
- . “Median Art”, *Iranica Antiqua II*, Vol: 1 1962, s. 77-95.
- Baughan, Elizabeth. “Lidya Gömü Gelenekleri”, ed. Nicholas D. Cahill, *Lidyalılar ve Dünyaları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 273-304.
- Baykan, Ceren ve Baykan, Daniş. *Eskiçağ’da Cam*, İstanbul: Zero Books, 2012.
- Belli, Oktay. “Urartu Krallığının Tarihçesi”, ed. Filiz Özdem, *Urartu: Savaş ve Estetik*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 165-176.
- . *Urartu Takıları*, İstanbul: Turing Yayınları, 2010.
- Bingöl, Işık. *Antik Takılar ‘Anadolu Medeniyetler Müzesi’*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.
- Black, Jeremy and Green, Anthony. *Gods, Demons and Symbols*, İkinci Baskı, London: British Museum Press, 2003.
- Brill, Robert H. ve Cahill, Nicholas D. “A Red Opaque Glass from Sardis and Some Thoughts on Red Opaques in General”, *Journal of Glass Studies*, Vol: 30 1988, s. 16-27.
- Cahill, Nicholas D. (ed.) *Lidyalılar ve Dünyaları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Collon, Dominique. “Nimrud Treasures: Panel Discussion”, ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr, *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, London: British Institute for the Study of Iraq, 2008, s. 105-118.
- . “Getting it Wrong in Assyria: Some Bracelets from Nimrud”, *Iraq*, Vol: 72 2010, s. 149-162.
- Curtis, John. “The Bronze Coffins from Nimrud”, ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr, *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, London: British Institute for the Study of Iraq, 2008, s. 163-170.

- Çavuşoğlu, Rafet. “Urartu Takıları”, ed. Kemalettin Köroğlu ve Erkan Konyar, *Urartu: Doğu’da Değişim*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 250-267.
- . “Urartu Takıları”, *Aktüel Arkeoloji*, No: 30 Kasım-Aralık 2012, s. 83-89.
- Damerji, Muayyad Said. “Gräber Assyrischer Königinnen Aus Nimrud”, *Jahrbuch*, Teil 1, Mainz: Verlag des Römisch Germanischen Zentralmuseums, 1999, 3-69.
- Demirtaş, Pelin. “Takı Kültürü ve Tasarımı Üzerine Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1996.
- Dinç, Rafet. “Lidya Tümülüsleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1993.
- Edwards, G. Roger. “Postscript”, ed. Keith DeVries, *From Athens to Gordion: The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young*, Philadelphia: The University Museum University of Pennsylvania, 1980, s. 159-168.
- Erten Emel, “Anadolu’dan Örneklerle Demir Çağı’nda Cam”, ed. Serra Durugönül ve Murat Durukan, *Olba IX*, Mersin: Kaam Yayınları, 2004, s. 95-110.
- Falkner, Margarete. “Der Schatz von Ziwiye”, *Archiv für Orientforschung*, Vol: 16 1952, s. 129-132.
- Ghirshman, Roman. “Notes Iraniennes IV: Le Trésor de Sakkez, Les Origines de l’art Méde et Les Bronzes du Luristan”, *Artibus Asiae*, Vol-No: 13-3 1950, s. 181-206.
- Godard, André. *Le Trésor de Ziwiye*, Haarlem: Joh. Enschedé en Zonen, 1950.
- . *Die Kunst des Iran*, Berlin: F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung, 1964.
- Gözüm, Ümit Yaşar. *Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2003.
- Greenwalt Jr., Crawford H. “Giriş”, ed. Nicholas Cahill, *Lidyalılar ve Dünyaları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 7-36.
- Greenwalt Jr. Crawford H. Cahill, Nicholas D., Dedeoğlu, Hasan and Herrmann, Peter. “The Sardis Campaign of 1986”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No: 26 1990, 137-177.
- Gunlög Anderson. “The Common Cemetery at Gordion”, The Degree of Doctor of Philosophy, Bryn Mawr Colloge, 1980.
- Haerinck, Ernie. “The Iron Age in Guilan, Proposal for a Chronology”, ed. John Curtis, *Bronzeworking Centres of Western Asia, c.1000-539 BC*, London & New York: Kegan Paul International, 1988, s. 63-72.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çeviren: Müntekim Ökmen, Dördüncü Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

- Higgins, Reynold Alleyne. *Greek and Roman Jewellery*, London: Methuen and Co Ltd, 1961.
- Hussein, Muzahim Mahmoud. *Nimrud The Queens' Tombs*, Çeviren: Mark Altaweel ve Mc. Gibson, Michigan: Thomson-Shore, 2016.
- Il, Özgür. "Tumulus Asiae Minoris: Untersuchung zu den phrygischen und lydischen Tumulusgräbern der Eisenzeit im zentralen und westlichen Kleinasien", Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät, Heidelberg, 2009.
- Işık, Mehmet ve Aras, Oğuz. "Ayanis Aslanı", ed. Erkan DüNDAR, Şevket Aktaş, Mustafa Koçak, Serap Erkoç, *Havva İşkan'a Armağan*, İstanbul: Ege Yayınları, 2016, s. 431-444.
- İren, Kaan, Karaöz, Çiçek ve Kasar, Özgün, *Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem*, ed. Nihat Tekdemir, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016)
- Karoğlu, Alaybey ve Kara, Sema. "Estetik Bir Objeye Olarak Takı", *İdil Dergisi*, Cilt-Sayı: 3-13 2014, s. 69-79.
- Kohler, Ellen L. "Cremations of the Middle Phrygian Period at Gordion", ed. Keith DeVries, *From Athens to Gordion: The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young*, Philadelphia: The University Museum University of Pennsylvania, 1980, s. 65-89.
- Kohlmeyer, Kay. "Armllets", ed. Rivka Merhav, *Urartu: A Metalworking Center in the First Millenium BCE*, Jerusalem: The Israel Museum, 1991, s. 177-183.
- Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıçtan Perslere Kadar*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2006.
- . "5. Ünite: Yeni Asur ve Yeni Babil Krallığı: Siyasi Tarih", ed. Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, İkinci Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013, s. 72-87.
- Küçükerman, Önder. *Cam ve Çağdaş Tasarım İçindeki Yeri*, İstanbul: Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş., 1978.
- Lichter, Clemens. *12.000 Yıl Önce Anadolu: İnsanlığın En Eski Anıtları, Vor 12.000 Jahren in Anatolien: Die ältesten Monumente der Menschheit*, Stuttgart: Badisches Landesmuseum Karlsruhe, 2007.
- Loon, Maurits Nanning van. *Urartian Art: Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations*, İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1966.
- Maxwell-Hyslop, Kathleen Rachel. *Western Asiatic Jewellery: c. 3000-612 BC*, London: Great Britain, 1971.
- Memiş, Ekrem. *Eskiçağ Türkiye Tarihi: En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, Sekizinci Baskı, İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2007.
- Meriçboyu, Yıldız Akyay. *Antikçağ'da Anadolu Takıları*, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Müdürlüğü, 2001.

- Mieroop, Marc Van de. *Eski Yakınoğu Tarihi: MÖ 3000-323*, Çeviren: Sinem Gül, İstanbul: Homer Kitabevi, 2018.
- Muscarella, Oscar White. “Ziwiye” and Ziwiye: The Forgery of a Provenience, *Journal of Field Archaeology*, Vol-No: 4-2 Summer 1977, s. 197-219.
- . *Bronze and Iron: Ancient Near Eastern Artifacts in The Metropolitan Museum of Art*, New York: The Metropolitan Museum of Art, 1988.
- Musche, Brigitte. *Vorderasiatischer Schmuck Von Den Anfängen Bis Zur Zeit Der Achaemeniden: (ca. 10.000-330 v. Chr.)*, Leiden: E.J. Brill, 1992.
- Müller-Karpe, Michael, Kunter, Manfred and Schultz, Michael. “Results of the Palaeopathological Investigation on the Royal Skeletons from Nimrud”, ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr, *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, London: British Institute for the Study of Iraq, 2008, s. 141-148.
- Negahban, Ezat O. *A Preliminary Report on Marlík Excavation: Gohar Rud Expedition: Rudbar 1961-1962*, Tehran: Offset Press, 1964.
- . “The Treasures of Marlík”, *Archaeology*, Volume-Number: 18-2 June 1965, s. 109-112.
- . *Marlık: The Complete Excavation Report*, Philadelphia: The University Museum, 1996.
- Oates, Joan and Oates David. *Nimrud: An Assyrian Imperial City Revealed*, London: The British School of Archaeology in Iraq, 2001.
- Oates, David “The Excavations of The British School of Archaeology in Iraq”, ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr, *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, London: British Institute for the Study of Iraq, 2008, s. 31-38.
- Ogden, Jack. *Jewellery of The Ancient World*, London: Trefoil Books Ltd, 1982.
- . *Ancient Jewellery*, London: British Museum Press, 1992.
- Oppenheim, A. Leo., Gelb, Ignace J., Lansberger, Benno and Reiner, Erica (ed.). *The Assyrian Dictionary, B, Volume 2*, Chicago: The Oriental Institute, 1965.
- Oppenheim, A. Leo, Civil, Miguel, Gelb, Ignace J. and Landsberger, Benno, Reiner Erica (ed.). *The Assyrian Dictionary, A: Part II, Volume I*, Chicago: The Oriental Institute, 1968.
- Osten, Hans Henning von der. *Die Welt der Perser*, Stuttgart: Gustav Klipper Verlag, 1956.
- Özgen, İlknur ve Öztürk, Jean. *Heritage Recovered: The Lydian Treasure*, Yayınlayan: Uğur Okman, İstanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture, 1996.

- Öztekin, İsmail E. “MÖ I. Binde Anadolu’da Tümüls Geleneğinin Kronolojik Gelişimi ve Coğrafi Yayılımı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006.
- Piller, Christian Konrad. “Untersuchungen zur relativen Chronologie der Nekropole von Marlik”, Dissertation an der Fakultät für Kulturwissenschaften, Ludwig-Maximilians Universität, 2008.
- . “Fibulae, Chronology and Related Considerations: Marlik Reloaded”, ed. Elizabeth Simpson, *The Adventure of The Illustrious Scholar: Papers Presented to Oscar White Muscarella*, Volume 94, Boston: Brill, 2018.
- Prayon, Friedhelm. *Phrygische Plastik: die früheisenzeitliche Bildkunst Zentral-Anatoliens und ihre Beziehungen zu Griechenland und zum Alten Orient*, Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 1987.
- Ramage, Andrew and Craddock, Paul. *King Croesus’ Gold: Excavations at Sardis and the History of Gold Refining*, Cambridge: British Museum Press, 2000.
- Reade, Julian Edgeworth. “The Assyrian Royal Hunt”, ed. Gareth Brereton, *I am Ashurbanipal: king of the World, king of Assyria*, London: Thames & Hudson, 2018.
- Roaf, Micheal. *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9: Mezopotamya ve Eski Yakınoğu*, Çeviren: Zülal Kılıç, İkinci Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1996.
- Roller, Lynn E. “Frig Dini ve Kült Uygulamaları”, ed. Hakan Sivas ve Taciser T. Sivas, *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 141-148.
- Roosevelt, Christopher H. “Lydian and Persian Settlement in Lydia”, The Degree of Doctor of Philosophy a Dissertation, Cornell University, 2003.
- . *Gyges’ten Büyük İskender’e Lydia Arkeolojisi*, Çeviren: Hilal Gültekin Çatak, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Sams, G. Kenneth. “Imports at Gordion: Lydian and Persian Periods”, *Expedition*, Vol-No: 21-4 1979, s. 6-17.
- Sams, G. Kenneth. “Frig Tümülsleri”, ed. Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas, *Frigler: Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 244-259.
- . “Kral Midas”, ed. Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas, *Frigler: Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 44-51.
- Sams, G. Kenneth ve Voigt, Mary M. “Gordion 1995”, *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 1996*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1997, s. 475-498.

- Schachner, Andreas. “Hattuša, Hitit İmparatorluğu’nun Başkenti”, ed. Metin Alparslan ve Meltem Doğan Alparslan, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Seipel, Wilfried (ed.). *7000 Jahre Persische Kunst: Meisterwerke aus dem Iranischen Nationalmuseum in Teheran*, Milano: Skira, 2000.
- Sevin, Necla Arslan. “Urartu Takı Sanatı”, *Arkeoatlas: Yaşayan Geçmişin Dergisi*, Sayı: 4 2006, s. 108-109.
- Sevin, Veli. *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- Sivas, Taciser Tüfekçi. “Frigler ve Frig Uygarlığı”, ed. Hakan Sivas ve Taciser Tüfekçi Sivas, *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 9-14.
- . *Genel Uygarlık Tarihi*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013.
- Sivas, Taciser Tüfekçi ve Sivas, Hakan. “Önsöz”, ed. Hakan Sivas ve Taciser Tüfekçi Sivas, *Frigler: Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. iii-v.
- Sokullu, Özgül. “Antik Dönem Ege Kültüründe Takı Sanatı: İzmir Arkeoloji Müzesi Takı Koleksiyonundan Örnekler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2003.
- Spaer, Maud. “The Pre-Islamic Glass Bracelets of Palestine”, *Journal of Glass Studies*, Vol: 30 1988, s. 51-61.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap XII-XIII-XIV*, Çeviren: Adnan Pekman (Dördüncü Baskı. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000),
- Strommenger Eva and Hirmer, Max. *Fünf Jahrtausende Mesopotamien*, Germany: Hirmer Verlag München, 1962.
- TC Milli Eğitim Bakanlığı. *Tarihsel ve Kültürel Takılar*, Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi, Ankara, 2008.
- Tekin, Halil. *Eski Anadolu Madenciliği*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- . *Madeni Eser Tipolojisi*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Timur, Vedat. “Van Müzesi’ndeki Urartu Bilezikleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2011.
- Türe, Altan. *Dünya Kuyumculuk Tarihi 1: Takının Öyküsü*, Cilt: 1, İstanbul: Goldaş Kültür Yayınları, 2006.
- . *Karun Hazinesi ve Buldukları Tümülüsler*, İzmir: TC Uşak Valiliği Kültür Yayını, 2009.
- Türe, Altan ve Savaşçın, Mehmet Yılmaz. *Kuyumculuğun Doğuşu*, İstanbul: Goldaş Kültür Yayınları, 2000.
- . *Anadolu Antik Takıları*, İstanbul: Goldaş Kültür Yayınları, 2002.

- Tylecote, Ronald F. *A History of Metallurgy*, İkinci Baskı, London: Maney, 1992.
- Umar, Bilge. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1993.
- Untracht, Oppi. *Jewellery Concepts and Technology*, New York: Doubleday & Company, 1982.
- Wilkinson, Charles K. "Assyrian and Persian Art", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Vol-No: 13-7 1955, s. 213-224.
- . "Treasure From The Mannean Land", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Vol-No: 21-5 April 1963, s. 274-284.
- William M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çeviren: Mihri Pektaş (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960),
- Youkhanna, Donny George. "Precision Craftsmanship of the Nimrud Gold Material", ed. John Curtis, Henrietta McCall, Dominique Collon, Lamia Al-Gailani Werr, *New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference, 11th-13th March 2012*, London: British Institute for the Study of Iraq, 2008, s. 103-104.
- Young, Rodney S. "The Excavations at Yassihuyuk-Gordion, 1950", *Archaeology*, Vol-No: 3-4 1950, s. 197-201.
- . "Gordion-1950", *Bulletin*, Vol-No: 16-1 1951, s. 3-20.
- . "Summary of Archaeological Research in Turkey, 1949-1950", *Anatolian Studies*, Vol:1 1951, s. 9-20.
- Ziegler Konrat ve Sontheimer, Walther. *Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike in fünf Bänden*, Band 3, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1979.

Elektronik Kaynakça

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b741489618be4.45586395, 15.08.2018

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c99f39d6c0087.04451633, 26.03.2019